

1/2019

Raporta/Rapport

Sámi logut mitalit 12

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2019

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

norden

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

norden

Čujuhus: Hánnoluohkká 45, NO-9520 Guovdageaidnu
Telefuvdna: +47 78 44 84 00
postmottak@samiskhs.no
www.samiskhs.no

Raporttat-čálaráidu áсахuvvui Sámi Instituhta raporttaid almmuheami várás. Sámi Instituhta laktojuvvui Sámi allaskuvlii 2005:s. Sámi allaskuvla vuodđuduvvui 1989:s, ja dat lea oahpahuš- ja dutkanášahuš man ulbmil lea sealluhit ja ovddidit sámi giela, kultuvrra ja servodateallima buotsámi perspektiivvas.

Denne skriftserien ble etablert for å formidle Nordisk Samisk Institutt (NSI) forskningsresultater. NSI ble tilknyttet Sámi allaskuvla / Sámi University College i 2005. Sámi allaskuvla ble etablert 1989. Sámi allaskuvla er en institusjon for høyere utdanning og har som formål å styrke og utvikle samisk språk, kultur og samfunnsliv sett i et allsamisk perspektiv.

Reports series was established in order to publish research findings of the Nordic Sámi Institute, which was affiliated with Sámi allaskuvla / Sámi University College in 2005. Sámi University College was established in 1989. It is an institution of high education and research. Sámi University College's purpose is to strengthen and develop the Sámi language, society and culture.

Raporta/Rapport 1/2019

Namma/Tittel/Title: Sámi logut mualit 12. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2019/Samiske tall forteller 12. Kommentert samisk statistikk 2019

Olggošgovva/Omslagsbilde/Cover: Sámi allaskuvla

Hábmen/Utforming/Layout: Sámi allaskuvla

Deaddilan/Trykk/Print: Bjørkmanns, Alta

Jorgaleddjít/oversettere/translatore: Ellen Sara Eira Buljo, Ellen Jonassen

Korrekturlohkki/korrekturleser/proofreader: Aud Søyland

ISBN 978-82-7367-045-8

© Sámi allaskuvla 2019

Raporta/Rapport 1/2019

Sámi logut mitalit 12

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2019

Ovdasátni

Dál leat ollen dan guoktenuppelogát Sámi logut mitalit almmuheapmái. Dán háve oahpista Per Ravna loguide kultuvrralaš konteavsttas mas fuomášuhtá sámi lohkoipmárdusa. Iulie Aslaksen ja Jørn Kristian Undelstvedt čálliba areálageavaheami birra Sámis. Astrid Eriksen ovdanbuktá odđa dutkama, mas lea statistihka seksuálalaš illastemiid birra, ja vuolláičáli čájeha movt ohppiidlohku rievddada gáiddusoahpahasas julevsámi ja lullisámi guovlluin. Anders Sønstebo lea čállán kapihtala mas lea listu sámi loguid birra.

Dan mañemus guoktenuppelohkái jagis lea Sámi statistihka fágalaš analysajoavku almmuhan badjel gávccilogi artihkkala main leat kommenteren sámi statistihka máŋgga guovddáš suorggis. Mii mearkašit ahte dadistaga eambo leat beroštišgoahtán ja lea maid lassánan dárbu sámi statistihkkii sihke politihkkariin, byråkráhtain, dutkiin ja earáin. Buot artihkkalat leat rabas ja leat olámmuttos buohkaide neahttasiidduin samilogutmitalit.no dahje samisketallforteller.no.

Analysajoavku áigu giitit jorgaleddjiid ja korrekturlohkkiid fas oktii go leat doaimmahan buori barggu oanehis áigemeiriin.

Mii áigut maid giitit Sámedikki ja Kommunála- ja ođasmahttindepartemeanta buori ovttasbarggu ja doarjaga ovdas dán barggu oktavuodas.

Earenoamážiid giitit analysajoavkku čáli, Yngve Johansena, gii lea bargan dainna prošeavtain álggu rájes. Su barggu haga buot dáid jagiin eat livčče ollen dohko gos mii leat dál!

Báddáddjo, čakčamánu 11.beaivi 2019

Sámi statistihka fágalaš analysajoavku

Kevin Johansen, jodiheadji, Snefrid Møllersen nubbinjodiheadji, Per Tovmo,

Iulie Aslaksen, Torkel Rasmussen

Čoahkkáigeassu

Maŋemus logijagiin lea lassánan beroštupmi sosiokultuvrralaš aspeavttaide matematihkas ja matematihkkaohpahusas. Eamiálbmotgeahčastagas lea mávssolaš dovddiidit movt kultuvra ovdanboahdá iešgudet osiin matematihkas ja geahččat čatnasit go kultuvra, giella ja matematihkka oktii. Riikkaidgaskasaš dutkammat čájehit ahte matematihkkabihtát mat leat čadnon relevánta kultuvrralaš oktavuhtii, čovdojit buorebut. Mánnggakultuvrralaš klássalanja oahpaheaddjioahpahus ferte buorebut fuomášuhttot, vai eastada heajos skuvlabohtosiid ja čadaheami. Yup'ik-álbmot Alaskas leat ráhkadan kultuvrii vuodđuduvvon matematihkkalohkanmeari ja oahpahanvugiid, ja aborigiinnat Austrálias leat ráhkadan matematihkkaohpahusa mas deattuhit mitalusaid mat gaskkustit kultuvrralaš konteavstta. Gažaldat lea movt matematihkkaohpahus Norggas sáhtá gaskkustit sámi kultuvrralaš konteavstta. Ovdamearkka dihte leat beroštahtti erohusat dan golmma sámegeielas Norggas, davvisámegeielas, julevsámegeielas ja lullisámegeielas, go guoská lohkosániide 11 rájes gitta 19 rádjái. Sámi oahppoplakáhtas, mii lea oassi oahpahusa prinsihpain máhttoloktemis-sámegeielas, daddjo ahte sámi skuvla galgá heivehit vai oahppit ožžot oahpahusa mii vuodđuduvvo sámi gillii, kultuvrii ja servodateallimii. Sámi vuodđoskuvlaoahpahusa rámmaplána láhkaásahusas boahdá ovdan ahte oahpahus lea sajáiduvvan sámi kultuvrii ja servodahkii, mas vuolggasadji lea sámi oahpahusipmárdusain ja oahpahanvugiin. Go matematihkas váilot fágaspesifihkka oahppoplánat, de šaddá hástalus skuvllaide ja oahpahusasahusaide olahit daid ulbmiliid. Sámi logut lohkkajit. Nu dahket maid sámi ornamentihkka dahje herven, sámi huksenvierut ja sámi árbevirolaš máhttu obbalaččat. Danne berre leat mihttu ráhkadit sámi oahppoplánaid ja oahppodahkosiid matematihkas mii viežžá mávssolaš osiid sámi árbevirolašmáhtus, kultuvrras ja gielas, sihke vuodđoskuvllaide, joatkaskuvllaide ja oahpaheaddjeoahpuide. Dat dagahivčče matematihkkaohpahusa sisdoalu ja hámi eambo relevántan sámi ohppiide.

Veahkaválddálašvuotta ja seksuála illasteapmi lea čielga servodatváttisvuotta Norggas. Ulbmil dáinna kapihttaliin lea čájehit listu máhtus mii lea veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid birra ja movt dat čatnasa dearvvašvuodaváttuide. Mii leat kárten makkár veahkaválddálašvuoda ja illasteami gávdnojit rávis sápmelaččaid gaskkas, go leat buohtastahtán earáiguin, geat eai leat sápmelaččat, agis 18-60 jahkásaččain. Mii leat maid guorahallan makkár gaskavuotta lea iešdiedihuvvon veahkaválddálašvuodas mánnávuodas ja dearvvašvuodaváttuin rávisolmmožin. Diehtovuoddu lea oassi SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi dearvvašvuoda- ja eallindilli birra sámi ja dáčča ássamis Davvi-Norgga ja Trøndelága doaresbealguovlluin. Buot ássit agis 18-69 jahkásaččain dihto suohkaniin jerrojedje oasálastit, mas vástidanproseanta lei 27. Diehtovuoddu fátmasta 2197 sápmelačča (19 %) ja 9099 eará olbmo, geat eai leat sápmelaččat (81 %) . Gávdnosat čájehit ahte leat arvat eambo sámi nissona geat diedihit ahte leat gillán dovdduide čuohecci, fysalaš ja seksuálalaš veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin, go buohtastahtá eará nissoniiguin, geat eai leat sápmelaččat. Sámi dievdoolbmot mitalit arvat eambo go earát, geat eai leat

sápmelaččat, ahte leat gillán dovdduide čuohcci ja fysalaš veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin. Leat unnit dievdoolbmot go nissonolbmot geat dieđihit seksuálalaš veahkaválddálašvuoda, ja dievdoolbmuid gaskkas eai leat čearddalaš erohusat. Leat eambo sámi nissonolbmo ja dievdoolbmo go earát, geat eai leat sápmelaččat, geat almmuhedje veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin. Dasa lassin almmuhedje eambo sápmelaččat go earát, geat eai leat sápmelaččat, veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid manemus 12 mánu. Sullii goalmádas oassi sin gaskkas geat vástidedje leat vásihan guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda. Stuorimus oasis ledje nissonolbmot ja das eai lean makkárga čearddalaš erohusat. Stuorit oassi sámi dievdoolbmuid almmuhedje guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda, go buohtastahtá earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat. Veahkaváldi lei dávjimus oahpes olmmoš sutnje gii gillái veahkaválddálašvuoda, ii lean amas olmmoš. Eanas olbmuid lei veahkaváldi dakkár gii ii lean bearaš/sohka.

Sihke sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, lea nanu čanastat gaskal mánnávuoda veahkaválddálašvuoda ja bissovaš bákčasiin rávis olmmožin. Čanastat mánnávuoda veahkaválddálašvuodas ja bissovaš bákčasiin rávisolmmožin leat unnit sámi dievdoolbmuid gaskkas go earáid, geat eai leat sápmelaččat. Sámi álbmogis almmuhit eambo go earát, geat eai leat sápmelaččat, ahte leat psykalaš eambo váttut ja eambo symptomaid post-traumáhtalaš hušas. Veahkaválddálašvuodha mánnávuodas sáhtá čilget juoidá čearddalašvuoda erohusas mentála dearvvašvuodaváttuin, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas. Skilkemedahkoeh báatsoedajvine leah tjarke læssanamme dej minngemes luhkiejaepiej. Daate goerehtimmie taalh vadta guktie gáetieh jih infrastrukture báatsoedajvi gáatomem tsevtseh jih leah joekedamme jaepieboelhki gáatomelaantide jih juhtemegeajnojde. Vuekie sáejhta jiehtedh aktem tsevtsemedajvem gáetieh jih infrastrukturen bijre aerviedidh, dan daajroen mietie man stoerre dajvi bijre bovtese reava akten fysiske skilkemen bijre, daate sáejhta jiehtedh bovtese átnoem dajvijste giehpede. Dotkeme vuesehte dajve gusnie bovtese tsavtseme sjáedta maahta joekehts stoeredahkem utnedh dejtie ovmessie sáarhts skilkemedahkojde eatnamisnie, goh gáetieh, geajnoeh, høyspentledningh, tjaetsiefaamoevierhkieh, biegeturbijnh, gruvah jih vielie. Maahta aerviedimmide toelkkestidh goh dihte állesth illedahke (kumulatijve effekte) gaajhke sáarhts fysiske tsevtsemijstie. Tsevtseme turismeste ij leah meatan daatavároemisnie daan goerehtæmman. Illedahkh vuesiehtieh man stoerre presenteláhkoe gáatoemistie mij lea tsavtseme gaajhkesáarhts skilkemedahkojste, jih aerviedimmie lea tjirrehtamme joekehts gáhkaldahkigujmie skilkemedahkose, ryöknedamme elmien tjirrh. Akten 5 kilomeeterh guhkies dajven sisnjelen gáetijste jih infrastrukture, guktie lea daesnie gaertjedamme, medtie 89 prosenteh abpe jaepieboelhkegáatoemistie jih juhtemegeajnojste leah tsavtseme skilkemedahkojste. Jalhts aerviedimmieh sán maehetieh vuesiehtidh gáatomedajvh, joekoen gijregáatome, tsavtseme sjáedta dan gáhkese goh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste, ij badth sijhth jiehtedh dajve lea beajsteme goh gáatome jih maahta átnose vaeltedh jeatjah ássjelidie.

Goerehtimmie tsevtsemistie jaepieboelhkegáatoemistie lea aktanamme daatajgumie Byjresedirektoraateste jarkelimien bijre skilkemefrijje eatnemedajvine (INON) jaepien 1988 raejeste 2013 raajan. Daan boelhken láhkoe skilkemefrijje jaepieboelhkegáatoemistie geahpani medtie bielie – bieliemubpie prosentepoengine.

Vuekie juktie tsevtsemem jaepieboelhkegáatoemistie aerviedidh maahta nuhteligs árrodh areaalesoejkesjimmesne j̄ih konsekvensesalkehtimmine (KS) dennie soejkesjamme bigkemisnie báatsoedajvine. KS:n bihkedæjja báatsose tj̄erteste daerpies aktine ellies vuarjasjimmine báatsoen aerpievuekien dajveátnoste man bijre lea, aaj báatsoen laejhteiks faktovrh j̄ih ektiedimmie dej gaskem, j̄ih KS edtja dejtie tj̄aenghkies effektide skilkemedahkojste tj̄ielkestidh (kumulatijve effekte).

Taalh areaaletsevtiemasse, báatsoen aerpievuekien daajrojne ektine gáatomedajvi bijre, byöroe átnasovvedh goh bielie daajroeváaroemistie juktie báatsoen areaalh gorredidh, akte vihkeles krievenasse juktie báatsoem tj̄áadtjoehtidh j̄ih Nöörjen nasjonaale j̄ih gaskenasjonaale áeliedimmieh bæjjese fulkedh juktie saemien kultuvren materijelle váaromem gorredidh.

Sámegiela gáiddusoahpahas lea dan mañemus vihttanuppelohkái jagis ollu lassánan. Dat lea eanemus adnon molssaevttolaš oahpahasvuohki mii lea adnon ohppiide geat orrot guovlluin gos eai leat oahpaheadjit báikkis. Dát oahpahasvuohki adno maid ollu eamiálbmogiin mángga riikkas, muhto lea maid vuohki maid muhtimat gehččēt kontroversieallan. Dálá oahppit leat digitálalaččat čeahpit ja de leat maid vejolašvuodat sihkkarastit kvalitatiiivvalaš buori gáiddusoahpahusa buorebut. Lea čielggas ahte molssaaktu gáiddusoahpahussii eanas dilálašvuodain lea ahte oahppi ii oaččo sámegiel oahpahusa, go dát vuohki adno dakkár diliin go eai gávdno guovllus sámegieloahpaheadjit. Logut čájehit ahte gáiddusoahpahusa ohppiidlohku rievddada jagis jahkái. Leat ollu lullisámegiela oahppit gáiddusoahpahas vuoddoskuvllas ja muhtin jagiid leat eambo oahppit gáiddusoahpahas go báikkálaš oahppit. Julevsámegielas lea ollu unnit lohku. Dat boahtá das go julevsámi guovllus orrot olbmot eambo čeahkis. Joatkkaskuvllas lea julevsámegiella eará ládje, go de ožžot buot oahppit sámegiel oahpahusa gáiddusoahpahusa bokte.

Rávvagat

Sámi oahppoplakáhtta ja sámi vuoddoskuvlla oahpaheaddjioahpu rámma-plána láhkaásahusas daddjo ahte oahpahus sámi ohppiide ja sámi oahpaheddjiide lea sajáidduhtton sámi gillii, kultuvrii ja servodahkii. Sámi oahpaheaddjioahpus leat sámi oahppanimárdusat ja oahpahanvuogit vuolggasadjin. Vai skuvllat, oahpahusasahusat, oahpaheaddjit ja oahpaheaddjioahpahusat olahit láhkaásahusa ja oahppoplakáhta ulbmila, de ferte ráhkadit sierra fágaspesifihkka sámi oahppoplánaid matematihkkii.

Ii leat ovtatmano čielggas maid *sámi oahppanimárdusat ja oahpahusvuogit* mearkašit matematihkkaohpahusas. Sáhttet maiddá leat erohusat sámi guovlluin movt dulkot daid doahpágiid. Eamiálbmotperspektiivvas ja sámi perspektiivvas lea mávssolaš identifiseret movt kultuvra boahá oidnosii iešgudet lágan osiin matematihkas ja geahččat oktavuodaid gaskal kultuvrra, giela ja matematihka. Dákko lea sávahahti ja dárbu eambo dutkamii ja ovdánahttindoaimmaide, mat leat heivehuvvon sámi árbevirolašmáhttui ja vásáhusaide eará riikkain ja eamiálbmogiin.

Sámi logut lohkkojit. Dan seamma dahket sámi herven, sámi huksenvierut ja sámi árbevirolašmáhttu obbalaččat. Danne berre leat ulbmil ráhkadit sámi matematihkkii oahppodahkosiid sihke vuoddoskuvlii, joatkaskuvlii ja oahpaheaddjiohppui, go viežžá mávssolaš elemeantaid sámi árbevirolašmáhttus, kultuvrras ja gielas. Dat veahkehivčče dahkat matematihkkaohpahusa *sisdoalu* (lohkanmeari, ovdamearkkaid, bihtát konteavsttas ...) kultuvrralaččat heivvolaččat sámi ohppiide. Dat maid veahkehivčče matematihkkaohpahusa *vuogádaga* (oahppanstrategiijaid ja fágadiktadihkálaš välljejumiid) eambo kultuvrralaččat heivehuvvon ohppiide.

Oktiibuot čájehit gávdnosat ahte leat eambbogat sámi vástidanjoavkkus geat muitalit veahkaválddalašvuodaid ja seksuála illastemiid birra, go buohtastahtá earáiguin vástidanjoavkkus, geat eai leat sápmelaččat, earret seksuálalaš veahkaválddalašvuoda dievdoolbmuid gaskkas. Gávdnosat leat seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamat, main eamiálbmogat buohtastahttojit eanetlogu álbmogiin seamma riikkas. Sivaid eat dovdda, muhto ollu fáktorat sihke ovddidit ja hehttejit veahkaválddalašvuodaláhttema. Dasa lassin gávdnojit ollu njuolggadusat mat sáhttet doaibmat caggin ahte dovddahit ja bissehit veahkaválddalašvuoda ja illastemiid sámi birrasiin. Rabasvuohhta fáttá birra lea mávssolaš. Seammás sáhtá rabasvuohhta leat áittan guhkilmas tabuide, ja sosiála olggušteapmi sáhtá leat beaktilis ránggásteapmi dakkár birrasis gos fuolkevuohhta mearkaša ollu identitehtii. Mánnga sajis sáhtá leat váttis earuhit oskkolaš ja sámi njuolggadusaid. Kultuvrralaš doaibmabijut sáhttet leat heivvolaččat. Viidásit čájehit gávdnosat ahte lea nanu čanastat gaskal veahkaválddalašvuoda ja illasteami mánnán ja psyhkalaš váttuin rávis olmmožin. Dat lea seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamat čájehit, main duodaštuvvo ahte veahkaválddalašvuohhta ja illasteapmi mánáid vuostá sáhtá čuohtat dearvvašvuhtii beroškeahhtá čearddalašvuodas. Oassi čearddalaš erohusas mii guoská psyhkalaš váttuide sáhtá

čilget ahte lea dáhpáhuvvon veahkaválddálašvuotta mánnán. Dat mearkkaša ahte vuostálastit veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid mánáid vuostá, maiddáí sámi servodagas, lea mávssolaš servodatdoaimma. Dutkama ja Divttasvuona veahkaválddálašvuoda áššiid vuodul lea ráddehus mearridan geassemánu 2019 ahte dat ođđa doaimmaplána veahkaválddálašvuoda ja illasteami vuostá, ahte das galgá leat sierra oassi veahkaválddálašvuodaide sámi servodahkii. Veahkaválddálašvuoda ja illasteami buoridanplánas (2017-2021) čujuhuvvo ahte bálvalusfálaldat veahkaválddálašvuoda gillájeddjiide lea hágganan ja unnán oktiiheivehuvvon. Ii ovttage ášahusas leat bajit ovddasvástádus vai sihkkarasttáše ollislaš fálaldaga. Danne sáhttá leat gillájeddjiide, dahje gillájeaddji mánáid oami olbmuide, váttis diehtit gos lea mii ge veahkkebálvalusain. Sihke bálvalusaid bargit ja veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit váillahtit “ofelastin doaimma”, mii sáhttá leat veahkkin láidestit iešguđetlágan bálvalusaid gaskkas. NKVTS raporttas mii almmuhuvvui 2017 čuožžu: *“Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit” Veahkkebálvalusaid ja politiijaid vásáhusain go guoská veahkaválddálašvuotta lagas birrasiin sámi servodagas. Lei čielga tendeansa ahte oasseváldit vásihedje ahte sáhttet leat earenoamáš hástalusat go deaivvadit geavaheddjiiguin, geain lea sámi duogáš, earenoamážiid go guoská tabu áššiide nugo veahkaválddálašvuodaide ja illasteamiide. Go guoská kultuvrralaččat heivehuvvon bálvalusfálaldahkii sámi álbmogii Norggas, de lea SANKS mii sáhttá dasa leat veahkkin.*

Árvalus doaimbajuid:

- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva dikšofálaldaga divššohasaide, geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš illasteami, ja maiddáí sin oami olbmuide.
- Lasihit máhtu ja ipmárdusa oktavuodas ja sivas manne sámi álbmogis dáhpáhuvvot eambo veahkaválddálašvuoda ja seksuála illasteami go eanetlohkoálbmogis. Dat lea mávssolaš vai sáhttá ulbmillaččat buorebut veahkehit eastadandoaimmaiguin.
- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva doaimbajuid vai suodjalit mánáid veahkaválddálašvuodas ja illasteamis.
- Nannet ovttasbarggu gaskal spesialistadearvvašvuodabálvalusa, suohkandearvvašvuodabálvalusa ja heivvolaš organisašuvnnaid geat barget veahkaválddálašvuoda gillájeddjiiguin.
- Nannet ovttasbarggu gaskal dearvvašvuodabálvalusa ja áššáskuhttieiseválddiiguin.

Goerehtimmie fysiske skilkemedahkojste saemien báatsoedajvesne vuesehte akten dajven sisnjelen 5 km elmielinjesne gætiijste jñh infrastruktuivrete, guktie lea daesnie gaertjedamme, medtie 89 prosent abpe jaepieoelhkegáatoemistie jñh juhtemegeajnojste leah tsavtseme skilkemedahkojste. Jalhts aerviedimmieh vuesehtieh gáatomedajvh, joekoen gñjregáatome, tsavtseme sjædta dan gáhkesse goh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste, ij sijtht jiehtedh daate

dajve lea beajsteme goh gáatoemasse bovtse jih dan gaavhtan maahta átnose vaaltasovvedh jeatjah ássjelidie. Dihte állesth effekte skilkemedahkojste jih sturrije darjomijstie lea stuerebe goh summe fierhtede skilkemedahkoste edtji árrodh. Daerpies vielie dotkeminie guktie joekehts sáarhts skilkemedahkoeh eatnamisnie, goh gáetieh, geajnoeh, strajmieledningh, tjaetsiefaamoetseegkeldahkh, biegeturbijnh, gruvah, jih vielie maetieh bovtsem joekehtslaakan tsevtsehd. Aaj daerpies vielie daajroem áadtjodh tsevtsemen bijre turismeste.

Tjuara fierhtem skilkemedahkoem aaj vuarjasjidh tjoevkesisnie aarebi skilkemedahkojste guktie jarkelimmieh tjiije doekoe váájnesasse báetieh fierhten dajvese. Daerpies vielie daejredh guktie báatsoen gáatome dennie areaalesne mij lea aajmene lea bigkemistie jih infrastruktuvreste tsavtseme. Aaj daerpies vielie daejredh guktie fysiske skilkemedahkoeh maetieh nuepiem giehpiedidh sjiehtedimmieh darjodh klijmajarkelimmide, dan ávteste gaskem jeatjah náakebe sjáedta reservegáatomedajvh gaavnedh.

Byöroe aerviedimmiem tsavtseme areaaleste goh akte bielie daajroeváaroemistie areaalesoejkesjæmman jih konsekvensesalkehtimmide báatsose nuhtjedh, jih tjoevkesem biejedh dan tjáenghkies illedahkese (kumulatijve effekte) skilkemedahkojste. Bihkedájja konsekvensesalkehtæmman báatsose tjierteste daerpies aktem ellies vuarjasjimmiem báatsoen aerpievuekien dajveátnoste darjodh man bijre lea, dan sisnie báatsoen laejhtehts faktovrh jih ektiespiele dej gaskem.

Juvnehtimmieh gærjesne *Saemien taalh soptsestieh 7* vuesiehti man vihkeles lea tjiertestidh báatsoen dáarjoem akten monnehke evtiedæmman, átnoenjoelkedassh hammoedidh mah leah báatsoen aerpievuekien daajroen mietie jih juvrepolitihkem evtiedidh mij báatsoem jih jeatjah gáatomem miehtjesne krööhkeste (Riseth 2014). Aerviedimmie tsavtseme areaaleste sæjhta viehkiehtidh daajroeváaromem daejnie suerkine nænnoestehtedh.

Aerviedimmie tsavtseme areaaleste, báatsoen aerpievuekien daajrojne ektine gáatomedajvi bijre, byöroe átnasovvedh goh bielie daajroeváaroemistie juktie báatsoen areaalh gorredidh, naakede mij lea eevre daerpies juktie báatsoem tjáadtjoehtidh jih Nöörjen nasjonaale jih gaskenasjonaale áeliedimmieh bæjjese fulkedh juktie dam materijelle váaromem saemien kultuvrese gorredidh.

Jodánis ja dadistaga ovdáneapmi oahpahasain, mas atnet teknihkalaš rusttegiid, mielddisbukta áhte gáiddusoahpahusa oahpaheddjiin berre maid dađi mielde gelbbolašvuolta loktejuvvot.

Guovddáš eiseválddit berrejit árvvoštallat ásahtit sertifiserenortnega gáiddusoahpahasfállide, vai sáhttet deavdit gelbbolašvuoda gáibádusaid sámegeiela gáiddusoahpahusa rámmavuogádaga vuodul.

Gáiddusoahpahasfállit ja gáiddusoahpahasu ohppiid ruovttusuohkanat berrejit geahččalit oččodit nu ahte oahppit maid ožžot sámegieloahpahasu giellačoagganemiid bokte dahje oččodit johttioahpaheaddji suohkanii, jus dasa lea dárbu.

Stuorit oassi gáiddusoahpahasu berre čadahuvvot joavkkuid mielde. Dat mearkkaša ahte lea oahpahas masa májggas oasálastet, vai ohppiide lassána oahppanboadus, man bokte movttiidahttet sin pedagogalaš vuogi mielde ovttasdoaimmat eará sámegielohppiiguin. Dat mearkkaša maid ahte eambo gáiddusoahpahasu oahppit leat oktanaga digitála klássalanjain oktan oahpaheddjiiguin ja ožžot giellaoahpahasu dan vuogi mielde.

Go leat unnán sámegieloahpaheaddjit gáiddusoahpahasu, de berrejit ráhkaduvvot nano-oahppodiimmut ja *flipped classroom*-oahppodiimmut, mat doibmet pedagogalaš gielalašdoarjjan go oahpaheaddji lea eret. Dat leat digitála filbmabihtázat, main leat pedagogalaš barggut, maiguin oahppit sáhttet bargat, jus dohkálaš sámegieloahpaheaddji ii leat doppe. Ohppiid sosiála ja gaskavuoda dáidduid berre ovdánahttit gáiddusoahpahasu bokte. Gáiddusoahpahasu oahpaheaddjit berrejit oazžut gelbbolašvuodaloktema das movt dan dahká digitála áiggis.

Sámegieloahpahasu joatkkaskuvllas berre heivehuvvot nu ahte nu oallugat go vejolaš jotket sámegielain manjil vuoddoskuvlla.

SISDOALLI

1 Mandáhtta ja vuodus.....	13
1.1 Ladastallanjoavkku mandáhtta.....	13
1.2 Ráddádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki.....	14
1.3 Máhttovuodu dárbun.....	14
1.4 Guorahallanjoavku.....	15
2 Sámi logut lohkkojit. Matematihkka ja matematihkka oahpahus kultuvrralaš konteavsttas.....	16
2.1 Álggahus.....	17
2.1.2.1 Matematihkkadoaimmaid vuoddu.....	17
2.1.2.2 «Street mathematics» - kultuvrralaš konteavstta mearkkašupmi.....	18
2.2 Čanus gaskal ohppiid sosiokultuvrralaš duogáža ja skuvlabohtosiid.....	19
2.3 Matematihkka eamiálbmotkonteavsttas.....	19
2.4 Ovdamearkkat iežan bargoduogázis – matematihkka norgga oahpaheaddjioahpus.....	20
2.5 Sámi matematihkka?.....	23
2.6 Rávven.....	24
3 Veahkaválddálašvuolta ja illa-steapmi sápmelaččaid gaskkas Norggas.....	26
3.1 Álggahus.....	27
3.1.1 Veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi obbalaččat.....	27
3.1.1.1 Veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi eamiálbmogiid gaskkas:.....	28
3.1.1.2 Veahkaválddálašvuolta ja illasteamiid fuomášuhttin sámi birrašiin:.....	28
3.2 Definišuvnnat.....	29
3.3 Veahkaválddálašvuolta ja seksuálalaš illasteami mat gávdnojit Norggas.....	30
3.4 Veahkaválddálašvuolta ja illasteamiid šlajat.....	30
3.5 Fáktorat mat váikkuhit veahkaválddálašvuoltaide ja illasteamiide.....	31
3.6 Dearvvašvuodaváikkuhusat.....	32
3.7 SAMINOR 2 dutkama birra.....	32
3.7.1 Suohkanat mat bovdejuvvojedje searvat jearahallaniskadeapmái.....	33
3.7.2 Čearddálašvuolta definišuvdna.....	34
3.8 Bohtosat.....	34
3.8.1 Gávdnosat sápmelaččain go buohtastahtá earáiguin, geat eai leat sápmelaččat.....	34
3.8.2 Gii lea veahkaváldi?.....	38
3.8.2.1. Kommentára loguide.....	39
3.9 Kommentárat loguide mat mitalit ahte eambo dáhpáhuvvá sápmelaččaid gaskkas ja vejolaš čilgehusat daidda.....	40
3.9.1 Kolonialiserenteorija.....	40
3.9.2 Oktasaš fáktorat: doaresbealguovllut.....	41
3.9.3 Gitta oskkolaš birrasat- Lestadianisma mas lea iežas nammaduvvon riektivuogádat ja patriárkkalaš struktuvra.....	41
3.9.4 Stuora bearáš ja sohka – oktasaš buorit, guovtbeallásaš geatnegasvuodát ja ránggáštusat.....	43
3.9.5 Njuolggadus psygologalaš gievrras sápmelaččas.....	43
3.9.6 Duppal heahpat, čearddalaš vealaheapmi ja heajuheapmi.....	44
3.10 Mitalit go veahkaválddálašvuolta gillájeaddjit vásáhusaideaset?.....	44
3.11 Oktavuolta gaskal veahkaválddálašvuolta ja illasteami mánnávuodas ja dearvvašvuodas	46

5.6 Gávdnojit go molssaeavttut gáiddusoahpahussii?	90
5.7 Man ollu šearbmaáigi lea dohkálaš?	91
5.8 Rávvagat	92
6 Sámi logut.....	94
6.1 Álggahus.....	94
6.2 Muhtin kommentára tabeallaide	95

1 Mandáhtta ja vuodus

Sámi statistihka fágalaš ladastallanjoavkku njuolggadusat leat čakčamánu 12.b. 2011 mearriduvvon Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartemeanttas, miessemánu 11.b. 2005 Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid prosedyrat - lága olis, mii mearriduvvui gon.res. suoidnemánu 1.b. 2005.

Mearrádusa ulbmilin lei nannet stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid árvoštallamiid ja mearrádusaid faktavuoddosa.

1.1 Ladastallanjoavkku mandáhtta

Fágalaš ladastallanjoavku galgá juohke jagi ovdal golggotmánu 1.b. buktit raportta Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartementii ja Sámediggái. Raporta galgá, nu guhkas go vejolaš, addit bajiidgeahčastaga ja árvoštallama Norgga sámi servvodaga dilis ja ovdáneami sárgosiin. Raporta šaddá vuodđun jahkásaš bušeahttabargui ja konsultašuvnnaide gaskal stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki.

Ladastallanjoavku galgá ságaškuššat ja gaskkustit gávdnosiiddis fágalaš artihkkaliid ja kronihkaid bokte, ja joavku sáhtá bovdet ja oassálastit fágalaš konferánsain, seminárain ja eará sullásaš lágidemiin.

Ladastallanjoavkkus lea ovddasvástádus ovddidit ja dađistaga buoridit jahkásaš raporttaid oppalašgeahčastagaid ja analysaid ovdanbuktinvugiid. Raporttaid galgá nu bures go vejolaš sáhttit álkit buohtastahttit áigodagaid gaskkas.

Raportta galget ráhkadit čuožžovaš statistihkaid ja/dahje eará áššáigullelaš dataid ja árvoštallan-, guorahallan- ja dutkanbarguid dieđuid vuodul.

Ladastallanjoavkkus lea ovddasvástádus háhkat čuožžovaš statistihkaid ja dárbbaslaš dataid ja dieđuid raportta ráhkadeapmái.

Ladastallanjoavku mearrida ieš makkár fáttáid meannuda jahkásaš raporttain. Fáttát maid sáhtá leat áigeuovdil meannudit leat:

- Giela
- Bajásšaddan, oahpahusa ja dutkama
- Dásseárvvu
- Dearvvašvuoda ja sosiála, dákko bakte olmmošlogu rievdan, demografiija, dienas
- Ealáhusat, dákko bakte barggahus, ealáhusstruktuvra, á árbevirolaš ealáhusat
- Biras- ja resursahálldašeapmi, ávnnaslaš kulturuođu rievdadusat, searvan ja váikkuheapmi
- Kulturbargu ja dábalaš kultuvra, dákko bakte dáiddašlájá, media
- Siviila sámi servodat, dás organisašuvdna- ja ásašuvdaneapmi

Ladastallanjoavku sáhtta cuiggodit váilevaš gáldu- ja máhttovuoddosa ja dárbbu ovddidit statistihka fáttáid siskkobealde maid joavku atná relevántan.

Ladastallanjoavkku sáhttet bivdit buktit ollislaš árvvoštallamiid ja vaikko vel čiekŋudit osiid materiálas daid sierra dárbbuid ektui mat Rádddehusas dahje Sámedikkis sáhttet leat.

1.2 Ráddádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki

Sápmelaččain lea álgoálbmogiin dat vuoigatvuohta ahte singuin galgá ráddádallojuvvot buot áššiin mat njuolga váikkuhit sin dillái. Dát vuoigatvuohta lea sis *ILO-konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid ja olmmoščearddaid birra iešheanalis stáhtain* 6. artihkkala mielde.

Bargovugiid ulbmiliin lea:

- Váikkuheames stáhta geatnegasvuoda ollásuhttimis das ahte ráddádallat álgoálbmogiin.
- Oččodit ovttamielalášvuoda gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki go árvvoštallojuvvo ásaheames lágaid dahje doaimmaid mat sáhttet váikkuhit sámiid beroštumiide.
- Láhčēt vejolašvuoda ovdánahttit guimmešduoda gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki man váikkuhus lea ahte sámiid kultuvra ja servodagat nannejuvvojit.
- Ovdánahttit oktasaš ipmárdusa sámi servodaga dili ja ovdánahttin dárbbuid birra.

Ráddádallanbargovugiin gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki čállojuvvo ná 5. paragrafas bistevaš čoahkkimiid birra:

- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš politihkalaš čoahkkimat gaskal sámi áššiid stáhtaráđi ja Sámediggepresideanta. Fágastáhtaráđdi searvá čoahkkimiidda dárbbu mielde. Bistevaš jahkebeallasaš čoahkkimiin galget ságastallat servodaga dili ja ovddidandárbbuid, dehálaš prinsihpalaš áššiid ja doaimbi proseassaid.
- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš čoahkkimat gaskal Sámedikki ja departemeantaid gaskasaš sámi áššiid ovttahttinlávdegotti. Čoahkkimiin galget earret eará boahhtevaš áigodaga áigeovdilis sámedipolihkalaš áššiid.
-

1.3 Máhttovuodu dárbbun

Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallanvuogádaga 8.paragrafa prosedyrat meannudit čielggadan ja máhttovuodu dárbbuid. Máhttovuodu birra čuožžu ná:

- Gieldda- ja guovlodepartemeanta ja Sámediggi nammadit ovttas fágalaš guorahallanjoavkku mii earret eará sámi statistihka vuodul jahkásaččat ovddida raporta sámi servodaga dili ja ovddidandovdomearkkaid birra. Raporta geavahuvvo vuodđun go dihto áššiid birra leat ráddádallamat ja ráddádallamiin sámi servodaga ovddidandárbbuid birra ovtta dain jahkebeallasaš čoahkkimiin gaskal sámi áššiid stáhtačáliliid ja Sámediggepresideanta.

- Go stáhta eiseválddit dahje Sámediggi oaivvildit ahte čielggadeapmi dárbbášuvvo vai nanne árvoštallama ja mearrideami fáktavuodu dahje formálalaš vuodu de dan berrejit diedihit nu fargga go vejolaš, ja bealit galget ovddidit gažaldagaid mat gusket vejolaš čielggadeami fápmudussii ráđđádallamiid oktavuodas. Stáhta ja Sámediggi galget bargat olaheames ovttamielalašvuoda ovddas sihke fápmudusa ektui ja das geat galget čadahit vejolaš čielggadanbarggu. Stáhta ja Sámediggi geatnegahttojuvvojit fuolahit dieđuid ja ávdnasiid mat dárbbášuvvojit čielggadeami čadaheames.

Dán oktavuodas nammaduvvo sierra guorahallanjoavku man bargun lea ovddidit jahkásaš raportta.

1.4 Guorahallanjoavku

Bargo- ja searvidahttindepartemeanta ja Sámediggi leaba soahpan ahte ovttas nammadit jodiheaddji, nubbijodiheaddji ja golbma lahttu guorahallanjoavkui, man doaibmaáigodahkan lea njealji jagi 2016 - 2020.

Sii geat leat nammaduvvon leat:

Kevin Johansen, jodiheaddji (Nordlaanten Fylhkeálma - Fylkesmannen i Nordland)

Snefrid Møllersen, nubbi jodiheaddji (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus - psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu/Samisk nasjonal kompetansetjeneste - Psykisk helsevern og rus)

Iulie Aslaksen, (Statistalaš guovddášdoaimmahat-Statistisk sentralbyrå)

Per Tovmo (Institutt for Samfunnsøkonomi, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet)

Torkel Rasmussen, (Sámi allaskuvla/Samiske høyskole)

Prošeaktajodiheaddjin lea Yngve Johansen, guhte bargá beallevirggis.

2 Sámi logut lohkkojit.

Matematihkka ja matematihkka oahpahus kultuvrralaš konteavsttas

Per Ravna, Davvi universitehta, Davvi universitehta, Oahpaheaddjioahpu ja dáidda- ja kulturfága fakultehta

Čoahkkáigeassu:

Maŋemus logijagiin lea lassánan beroštupmi sosiokultuvrralaš aspeavttaide matematihkas ja matematihkkaohpahusas. Eamiálbmotgeahčastagas lea mávssolaš dovddiidit movt kultuvra ovdanbohtá iešguđet osiin matematihkas ja geahččat čatnasit go kultuvra, giella ja matematihkka oktii. Riikkaidgaskasaš dutkamat čájehit ahte matematihkkabihtát mat leat čadnon relevánta kultuvrralaš oktavuhtii, čovdojit buorebut. Máŋggakultuvrralaš klássalanja oahpaheaddjioahpahus ferte buorebut fuomášuhttot, vai eastada heajos skuvlabohtosiid ja čađaheami. Yup'ik-álbmot Alaskas leat ráhkadan kultuvrii vuodđuduvvon matematihkkalohkanmeari ja oahpahanvugiid, ja aborigiinnat Austrálias leat ráhkadan matematihkkaohpahusa mas deattuhit mitalusaid mat gaskkustit kultuvrralaš konteavstta. Gažaldat lea movt matematihkkaohpahus Norggas sáhttá gaskkustit sámi kultuvrralaš konteavstta. Ovdamearkka dihte leat beroštahtti erohusat dan golmma sámegeielas Norggas, davvisámegeielas, julevsámegeielas ja lullisámegeielas, go guoská lohkosániide 11 rájes gitta 19 rádjái. Sámi oahppoplakáhtas, mii lea oassi oahpahusa prinsihpain máhttoloktemis-sámegeielas, daddjo ahte sámi skuvla galgá heivehit vai oahppit ožžot oahpahusa mii vuodđuduvvo sámi gillii, kultuvrii ja servodateallimii. Sámi vuodđoskuvlaoahpahusa rámmaplána láhkaásahasus bohtá ovdan ahte oahpahus lea sajáiduvvan sámi kultuvrii ja servodahkii, mas vuolggasadjii lea sámi oahpahasipmárdusain ja oahpahanvugiin. Go matematihkas váilot fágaspesifihkka oahppoplánat, de šaddá hástalus skuvllaide ja oahpahasásahasuide olahit daid ulbmiliid. Sámi logut lohkkojit. Nu dahket maid sámi ornamentihkka dahje herven, sámi huksenvierut ja sámi árbevirolaš máhttu obbalaččat. Danne berre leat mihttu ráhkadit sámi oahppoplánaid ja oahppodahkosiid matematihkas mii viežžá mávssolaš osiid sámi árbevirolašmáhtus, kultuvrras ja gielas, sihke vuodđoskuvllaide, joatkkaskuvllaide ja oahpaheaddjeoahpuide. Dat dagahivčče matematihkkaohpahusa sisdoalu ja hami eambo relevántan sámi ohppiide.

2.1 Álggahus

2.1.1 Duogáš

Matematihkka olmmošlaš doaimmamis lea májgga duhátjahkásaš historjá, seammás go matematihkkaohpahus dutkansuorgin lea arvat oddasit. Vuosttaš Riikkaidgaskasaš matematihkka oahpahusa kongreassa dahje *International Congress of Mathematical Education* (ICME) lágiduvvui Lyonas Frankriikkas. Maŋemus logijagis lea lassánan beroštupmi sosiokultuvrralaš beliide matematihkas ja matematihkkaohpahusas. Eamiálbmotgeahčastagas lea mávssolaš dovddiidit movt kultuvra boahdá oidnosii dain iešgudetlágan osiin matematihkas ja geahččat makkár oktavuoha lea kultuvrras, gielas ja matematihkas.

2.1.2 «The cultural turn» - kultuvrraš nuppástus matematihkkafágas

1970-logu rájes sáhtta hupmat kultuvrralaš nuppástusa birra – *a cultural turn* – matematihkas ja matematihkkaohpahusas. Áramus gáldu lea Claudia Zaslavsky: *Africa Counts: Number and Pattern in African Cultures* (1973). Dasto almmuhii Paulus Gerdes girjji *Women, Art and Geometry in Southern Africa*. Eará dehálaš čálus lea Alan J. Bishop: *Mathematical Enculturation: A cultural perspective on mathematical education* (1988).

2.1.2.1 Matematihkkadoaimmaid vuoddu

Bishop earuha gaskal **Mathematics** (stuora M) – matematihkka mii lea oarjemáilmmi, diedalaš ja akademalaš suorgi ja **mathematics** (unna m) – báikkálaš, eahpeformálalaš matematihkka mas oassi lahkona universála beliide, seammás go sáhttet leat beroštahti erohusat gaskal iešgudetlágan kultuvrraid.

Bishop identifiserii 6 vuodu matematihkkadoaimmain:

- **Lohkan:** Sisttisdoallá iešgudetlágan objeavttaid, hivyodaga, dahje dat sáhtta mearkkašit mii registrere lohkosániid dahje namaid. Ovdamearkkat: 5, V, fem, cinq, vihtta.

Dán ovdamearkkas lea lohku vihtta čájehuvvon piktogrammaiguin, loguguiin ja sániiguin, ja čájehuvvojit lohkosáhcun, čalmmit birccus, suorpmaguin, kiinnalaš mearkkain (mandarin), arabalaš loguin, romerloguin, ja lohkosátni vihtta dárogillii, fránskagillii ja davvisámegillii.

- **Lokaliseren:** Iskkat ja registreret birrasiid go veahkkin atná modeallaid, diágrammaid, tevnnegiid, dadjat sániiguin dahje eará vugiiguin ovdanbuktit
- **Mihtideapmi:** Kvantifiseret, dahje dadjat sániid sturrodagaid mielde maid sáhtta mihtidit, ja buohtastahttit sturrodagaid objeavtaiguin, eahpeformálalaš dahje formálalaš mihttoovttadagaiguin dahje mihttodoahpágiiguin
- **Hábmen:** Ráhkadit ja hábmet objeavtta dahje oasi birrasis. Sáhtta leat fysalaš giedahallan dahje mentálalaš ja symbolalaš ovdanbuktit.
- **Stoahkan/speallu:** Plánet ja oasálastit doaimmaide mas lea unnit dahje eambo formaliserejuvvon njuolggadusat
- **Čilgehus:** Čielggadit fenomena leahkima. Čilgehus sáhtta leat oskkolaš, vuoiŋgalaš dahje diedalaš.

Bishop mielas matematihkka ihtá go olbmot atnet daid doaimmaid bissovaš ja didolaš vuogi mielde.

Dán kapihttalis geahččat eambo movt dat sáhtá leat relevánta eamiálbmotkultuvrii ja earenoamážiid sámi kultuvrii.

2.1.2.2 «Street mathematics» - kultuvrralaš konteavstta mearkkašupmi

The cultural turn eará bealli lea mediieheapmi ahte gávdno eahpeformálalaš matematihkalaš doaibma mánáid ja nuoraid gaskkas, geain lea unnán dahje ii obage formálalaš skuvlejuvpmi. Carraher, Carraher ja Schliemann (1985) čilgejit dutkama mii lea dahkkon Recife gáhttamánáid birra Brasilas. Mánáide čájehuvvojedje iešguđetlágan matematihkkabihtát njálmmálaččat ja čálalaččat main lei ja main ii lean konkrehtalaš konteaksta. Dutkan čájeha ahte matematihkkabihtát mat ledje biddjon relevánta kultuvrralaš kontekstii čovdojedje ollu buorebut go dat main ii lean nu:

- 98,2 % lei riehta dan eahpeformálalaš oasis, namalassii bihtáin main lei relevánta kultuvrralaš konteaksta
- 73,7 % lei riehta dan formálalaš oasis (čálalaš bihtát) main lei konteaksta
- 36,8 % lei riehta dan formálalaš oasis (čálalaš bihtát) main ii lean konteaksta

Ovdamearka eahpeformálalaš teasttas mas lei relevánta konteaksta (M lea kokosniehttevuođi, 12 jahkásaš):

Oasti: Man ollu máksá kokosniehti?

M: 35.

Oasti: Áiggun oastit logi. Man ollu máksá?

M: (jurddaša). Golbma šaddet máksit 105, go dasa lasiha golbma vel, de šaddá 210. (Jurddaša). Dárbbášan vel njealje. Dat šaddá....(jurddaša) 315....mun jáhkán dat šaddá 350.

Ovdamearka čájeha ahte gáhttamáná M gii vuovdá kokosniehti, sáhtá heivehit matematihkkabihtá iežas bargui go bihtá ovdanbukto njálmmálaččat ja lea relevánta kultuvrralaš konteavsttas. M lea hárrjánan jurddašit ahte golmma kokosniehti haddi lea 105, ja lohka golbma kokosniehti golmma geardde, namalassii M atná iežas kultuvrralaš konteavstta go galgá gávnnaht hatti ovcci kokosniehtis. M lihkestuvvá maid lávket ovttá lávkki viidásit ja lasiha hatti vel dan mañemus kokosniehtái, nu ahte šaddá rievttis haddi, mii lea 350.

Ovdamearka eahpeformálalaš, čálalaš bihtás mas lea konteaksta mii ii leat relevánta mánnái (máná lea 11 jahkásaš):

Bargobihtá: Guollebivdi goddá 50 guoli. Nubbi guollebivdi goddá viđa geardde eambo go dat vuosttaš guollebivdi lei goddán. Man ollu guliid gottii guollebivdi geas lei guollelihku?

Mánná: (čállá 50 X 6 ja 360 vástádussan, ja vástida de) 36.

Dutki gii lea addán bargobihtá geardduha váttisvuoda ja oahppi rehkenastá nupes, ja čállá 860 vástádussan. Oahppi vástida njálmmálaččat 86.

Dutki: Movt don dan rehkenastet?

Mánná: Mun dahken ná: guda geardde guhtta lea 36. De bidjen dan diesa. (čujuha videš lohku 50). Dat šaddá 86 [orru nu ahte oahppi bidjá oktii 3 ja 5 ja bidjá dan supmi vástádussii].

Dát ovdamearka čájeha ahte gáhttamánna, geas guolásteapmi ii leat kultuvrralaš konteavsttas ja gii ii leat hájjanan čovadit čálalaš bihtáid, sutnje lea ollu váddásit go kokosniehttevuodái čovadit bihtá. Dan čálalaš bihtás, mii galgá čovdojuvvot liánttain ja báhpriin, das geahččala oahppi čovadit bihtá skuvlamatematihkka vugiid mielde, muhto ii lihkostuva. Go vástáduš lea čállojuvvon, de ii ge oro oahppi nagodeame heivehit dan bihtá kontekstii.

2.2 Čanus gaskal ohppiid sosiokultuvrralaš duogáža ja skuvlabohtosiid

Riikkaidgaskasaš teasttat (ovdamearkka dihte PISA ja TIMMS) čájehit ahte lea čanus gaskal ohppiid sosiokultuvrralaš (ja ekonomalaš) duogáža ja skuvlaáigodaga guovddáš skuvlafágaid bohtosiin ja skuvlaheaitimis.

OECD-raporta *Educating Teachers for Diversity. Meeting the Challenge* (2010)¹ čujuha ahte leat eambo hástalusat mat čatnasit mánggakultuvrralaš klássalatnjii.

«Oahpaheaddjioahppu mánggakultuvrralaš klássalatnjii ferte buorebut fuomášuvvot nu johtilit go vejolaš». Guokte čovddafáktora leat:

- *bistevaš erohusat skuvlaolahusain gaskal vuosttaš ja nuppi buolvva sisafárjeddjiiin ja ohppiin geat leat gullevaččat riikki*
- *heajut skuvlaolahus ja ollašuttin eamiálbmogiin riikkain gos leat guhkilmas johtaleapmi» (mu jorgalus).*

Oassi *Indigenous students* OECD-raporttas sisttisdoallá čuovvovaš earenoamáš dajaldaga:

[...]In Australia, Canada and New Zealand there is a clear need to improve the learning outcomes of the indigenous people of these countries. The Aboriginals of Australia, the First Nations of Canada, the Māori of New Zealand and Native Americans of the USA have all been identified as populations that could be better served by their respective education systems.

2.3 Matematihkka eamiálbmotkonteavsttas

Beroštahti bealli matematihkkafága kultuvrralaš nuppástusas – *the cultural turn* – lea go eamiálbmogat beroštit matematihkka doahpágiiguin ja doaimmaiguin. Earret eará sáhtta dán oktavuodas namuhit:

- Yup'ik-álbmot Alaskas leat ráhkadan matematihkkapensuma ja oahpahušvuogit mat leat kultuvrralaččat heivehuvvon (Lipka, 1994; Lipka, Yanez, Andrew-Ihrke, & Adams, 2009). Yup'ik-álbmoga máilmmiipmárdus, máhttoaidnu ja beaivválašdoaimma leat čadnon oktii skuvlamatematikain. Boadus das lea ahte leat ráhkadan iežaset kulturvudot oahppoplána matematihkas. 2002 rájes lea dát oahppoplána geahččaluvvon mángga geardde eambo go 10 000 oahppis. Bohtosat leat čájehan ahte ohppiin leat mearkkašahtti buoret matematihkkabohtosat statistihkalaččat. Yup'ik-álbmoga máilmmioainnus leat balánsa, harmoniija ja vuostevurolašvuohta mávssolaš áššit. Dat speadjalastet árbevirolaš duodjái. Diŋggat ráhkaduvvojit dárkilit ja dain lea alla dásat

¹ <https://www.oecd.org/education/ceeri/educatingteachersfordiversitymeetingthechallenge.htm>

hutkáivuoha ja hábmennákca. Duodji speadjalastá matematihka (symmetria, gorrosturrodagaid, eará geometralaš doahpagiid).

- Aborigiinnt Austrálias leat ráhkadan matematihkkaohpahusa mii lea kultuvrralaččat heivehuvvon earret eará go mitalusat deattuhuvvojit (Matthews, 2018). Eaktu jus galgá ásahtit ulbmillaš gaskavuoda olbmuid (juohke agis) ja matematihka gaskii, lea ahte dovddahit ahte matematihkka lea sosiála huksehus mas sáhttet leat iešgudetlágan ovdanbuktimat. Mitalusat main lea kultuvrralaš ovdanbuktin sáhttá sisttisoallat musihka, dánsuma, árbevirolaš doaimmaid nugo bivddu, guollebivdima ja šattuid čoaggima birra ja eará árbevirolaš mitalusaid eatnamiid, čáziid ja eará luonddufenomenaid birra konteavsttas mii lea relevánta aborigiinnaide eamiálbmogiin.

Čakčat 2017 lágduvvui konferánsa eamiálbmotmatematihka (Indigenous Mathematics Education Conference, IndigMEC) birra Romssas. Konferánsaraporta lea almmuhuvvon Journal of Mathematics and Culture, Volume 11, number 3² & 4³ (juovlamánu 2017).

Keynote-logaldallamat ledje matematihkkaohpahusa birra Māori-álbmogis Ođđa Zealanddas, Mi'kmaq-álbmogis Canadas ja sápmelaččain Skandinávias. Okta logaldallamiin (Annica Andersson & David Wagner: *Numbers for Truth and Reconciliation: Mathematical Choices in Ethically Rich Texts*) guoská earenoamáziid sámi statistihkkii. Logaldallan lei loguid ja statistihkaid birra barggus maid duohtavuoda- ja soabadankommišuvdna lei álggahan go galge dokumenteret movt eamiálbmotmánáiguin leat láhtten internáhttaskuvllain Kanádas áigodagas 1870–1996. Čállit čujuhit ahte loguin ja statistihkas lea retoralaš fápmu, mii addá historjjálaš dápáhusaide objektiivalaš duohtavuoda, seammás go logut sáhttet leat veahkkinn čiehkame ovttaskas olbmuid subjektiivva vásáhusaid. Seamma mávssolaš go logut iešalddis, lea diehtu makkár loguin lea sáhka ja makkár ulbmilin leat čohkkejuvvon ja vurkejuvvon.

2.4 Ovdamearkkat iežan bargoduogázis – matematihkka norgga oahpaheaddjioahpus

Artihkalčálli oahpaha matematihka norgga oahpaheaddjioahpus. Láhkaásahusat ja njuolggadusat oahpahusas leat heivehuvvon oarjemáilmmi, akademalaš vuohkái matematihkas. Seamma guoská lohkanmeari girjjálašvuhtii. Nugo galgat oaidnit vuollelis, de lea seamma sámi oahpaheaddjioahpu matematihkas: eai leat ráhkaduvvon sierra sámi njuolggadusat matematihkkafágii oahpahusas.

Dán kapihttalis áigut geahččat muhtin kultuvrralaš guoskevaš ovdamearkkaide sámi loguin mitalit (logut ja lohkosánit) ja árbevirolašmáhtus (symmetria ja minstarat). Ovdamearkkat heivejit sihke norgga ja sámi oahpaheaddjioahpuide.

---

²<https://journalofmathematicsandculture.wordpress.com/2017/12/28/journal-of-mathematics-and-culture-volume-11-number-3/>

³<https://journalofmathematicsandculture.wordpress.com/2017/12/28/journal-of-mathematics-and-culture-volume-11-number-4/>

2.4.1 Logut ja lohkosánit sámegeielas

Go temá lea logut ja lohkosánit, de heive atnit norrøna, dánskalaš, engelas ja fránska ovdamearkkaid. Sámegeiela lohkosániid huksehus lea seamma beroštahtti ovdamearka kultuvrralaš dimenšuvnna loguid, lohkosániid ja lohkama oktavuodas (jfr. Bishop listu matematihkkadoaimmaid vuodus maid ovdanbidjen álggahas). Sámegeielas leat vuoddologut (kardinálogut), ortnetlogut (ordinálogut) ja dasa lassin lea sámegeielas čohkkehuslogut, mii rievtti mielde ii leat lohkosátni, muhto muitala man gallii olbmos dahje eallis lea sáhka. Ovdamearkka dihte lohku golbma lea davvisámegeillii “golbma”, seammás go golbma olbmo daddjojit “golmmas”. Lullisámegeielas lea lohku golbma “golme”, seammás go “golmesh” muitala golmma olbmo birra ja “golmege” muitala golmma bohcco birra. Maiddáí julevsámegeielas leat iešguđetlágan čohkkehuslogu olbmuide ja bohccuide.

Eará beroštahtti bealli sámegeielas ja grammatihkas lea duála (guvttiidlogu) geavaheapmi, lassin ovttaidlogu ja mánggaidlogu sojaheapmái, nugo vearbbain leat sierra sojaheamit go guoská guovtti olbmui.

Leat beroštahtti erohusat gaskal dan golmma sámegeielas Norggas, davvisámegeiela, julevsámegeielas ja lullisámegeielas, ovdamearkka dihte lohkosániid huksehusas 11 rájes 19 rádjái (finjusárggis lea biddjon fuomášuhttin dihte lohkosániid huksehusa):

	Davvisámegeiella	Dulkon
11	okta/nuppelohkáí	okta lea manname nuppi logeža guvlui
12	guokte/nuppelohkáí	guokte lea manname nuppi logeža guvlui
⋮	⋮	⋮
20	guokte/logi	guokte/logi
21	guokte/logi/okta	guokte/logi/okta

Julev- ja lullisámegeielas adno eará minstar gaskal 11 ja 19:

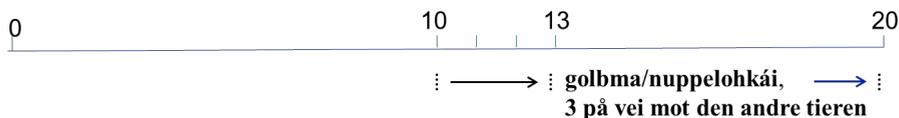
	Julevsámegeielas	Lullisámegeielas	Dulkon
11	lāgenan/akta	luhkie/akte	logi/okta
12	lāgenan/guokta	luhkie/gōökte	logi/guokte
⋮	⋮	⋮	⋮
20	guokta/lāhke	gōökte/luhkie	guokte/logi
21	guokta/lāk/akta	gōökte/luhkie/akte	Guokte/logi/okta

Davvisámegeielas gávdno boares ja ođđa lohkanvuohki 21 rájes 89 rádjái:

27 = čieža/goalmmátlohkáí (boares lohkanvuohki: čieža/manname goalmmát logeža guvlui)

27 = guokte/logi/čieža (ođđa lohkanvuohki: guokte/logi/čieža)

Davvisámegiela lea lohkosániin gaskal 11 ja 19 struktuvra ná: $x/nuppellohkái$ (“x lea manname nuppi logeža guvlui”). 13 loguin sáhtá dan govvidit dáinna lágiin:

Dat ahte “lohkat bajás” stuorit logu guvlui gávdno maiddá eará gielain. Dárogielas lea *halvannen* dahje beannot, mii mearkkaša okta ja bealli (“belohakkii guvtežii”, namalassii bealle muttos gaskal 1 ja 2”).

Dánsskkagiela gávdnat bázasaid dán fenomenas lohkosániin 50, 70 ja 90.

50 = *halvtreds*, oanehishápmi *halvtredintye* («halvtredje ganger tyve» dahje “bealgoalmmát geardde guoktelogi. *Halvtredje* (dahje bealgoalmmát) mearkkaša guokte ja bealli (bealle muttos gaskal guovtti ja golmma”). *Halvferde* dahje bealnjealját = 3,5, *halvfemte* dahje bealvidát = 4,5

2.4.2 Juohkin, beallidit ja duppalastin sámezielas

Sámezielas leat iešgudet lágan sánit mat čilgejit juohkit guhkkodahkii ja doarrás.

	Davvisámegiella	Julevsámegiella
Juohkit guhkkodahkii	bealle	bielle
Juohkit doarrás	lahkki	lahkke

Okta gohppu mii lea bealis daddjo “gohppolahkki” davvisámegillii, ja luossa mii lea bealis (juhkkuojuvvon guhkkodahkii) daddjo “luossabealle”.

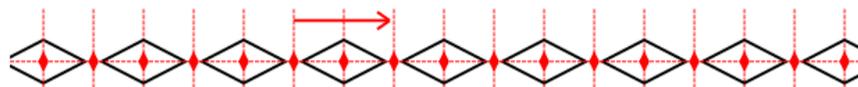
Beliin unnideapmi (gorri 1:2) ja duppalastin (gorri 2:1) daddjo davvisámegiela “beali” sáni vehkiin. “Beali unnit” mearkkaša bealli (beali unnit), ja “beali eanet” mearkkaša ahte lea beali eambo. Ovdamearka duppalastimis ja beallideamis logus guhitta sáhtá leat ná:

Davvisámegiella	Matematihkalaččat
12 lea <i>beali eanet</i> go 6	$12 = 2 \times 6$
3 lea <i>beali unnit</i> go 6	$3 = 6 : 2$

2.4.3 Symmetria ja minstar sámi hervemis

Hábmen lea maid čuokkis Bishop listtus, maid namuhin álggahas. Ovdamearka dihte hábmet symmetralaš minstar lohkanmeari girjjálašvuodas dávjá vižžo arábalaš dahje eurohalaš huksenmálliin ja hervemis. Sámi boagán- ja bárgidanminstarat sáhttet leat liikka heivvolaččat. Artihkalčáli boahkánis (davvisámi boagán Deanus) addá ovdamearka báddeminstaris («frieze pattern»). Symmetriaiešvuodaid vuodul gávdnojit 7 iešgudet lágan báddeminstar. Boagán vuolábealde govviduvvo pmm2. Njuolgočiegeat vuoddoelemeanta lea merkejuvvon. Pmm2 klassifiseren mearkkaša ahte olles minstar ovdanbohtá vealu speadjalastimis, ceakko speadjalastimis ja bálddalas sirdimiin vuoddoelemeanttas. Go čuoldá

ja goarru boahkániid duodjeoahpahas, de sáhtta čatnat daid matematihkalaš doahpahiid go lea ráhkadeame boahkána minstara.

pmm2

Fyhn ja earát (2015) addet ovdamearkkaid movt *ruvden* – sámi bárgideapmi – sáhtta adnot vuoddu go oahpaha loguid birra (suollemas dahje ii nu oinnolaš matematihkka).

2.4.4 Eará ovdamearkkat matematihkas mii lea sámi kultuvrralaš konteavsttas

Maiddá dain eará čuoggáin vuoddomatmatihkkadoaimmain Bishop listtus gávdnojit heivvolaš ovdamearkkat sámi gielas ja kultuvrras. Go guoská *mihtideapmái*, de sáhttet váldot mielde árbevirolaš sámi mihttoovttadagat mat gullet gaskkaide ja áigái. *Lokaliseren* doaimma sáhtta čájehit vugiin movt lávvui bidjá dahje bordá diŋggaid sisa ja movt ja gokko lávvu ceggejuvvo duoddaris. Doaba “siida”, mii mearkkaša sihke ruoktu ja boazoealáhusa bargoovttastusa vuoddu, lea maid kultuvrralaččat relevánta dán oktavuodas.

Ovdamearkkat čájehit ahte lea vejolaš čatnat oktavuoda gaskal sámi árbevirolašmáhtu ja matematihkka oahpaheaddjioahpahas, go ávkkástallá sámi historjjá, muitalusaid ja mytologiiija. Maiddá sámi mánáide, geat orrot guhkkín eret Sámis ja máttarváhneimiid luondduealáhusain, lea dehálaš ahte skuvla ja sáme giela oahpahas gaskkasta oktavuoda gaskal giela, kultuvrra ja luonddu ja movt dat boahká oidosii maiddá eará skuvlafágain, earret eará matematihkas.

2.5 Sámi matematihkka?

Sámi oahppoplakáhtas, mii lea oassi máhttoloktema oahpahas eavttuin - sáme gielas⁴, daddjo ahte: *Sámi skuvla ja oahppoásahus galgá heivehit vai oahppit/oahpahallit ožžot buori oahpahas mii vuodduvvo sáme giellii, kultuvrii ja servodateallimii*. Sámi oahppoplána vuoddoskuvlii ja joatkkaskuvlii Norggas eai leat dássázii leamaš sierra oahppoplánat matematihkas. Fágaodastumis, mii galgá atnui váldot osiid mielde 2020 čavčča rájes, ii ge oro sisttisoallame sierra sámi matematihkkaplánaid.

⁴<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/prinsipper-for-opplaringen-samisk/>

Sámi vuoddoskuvlla oahpaheaddjioahpus lea seamma dilli: njuolggadusat sisttisdoallet sierra sámi plánat dušše sámegeielas ja duojis⁵. Buot eará fágain lea vuolggasadji riikaviidosaš njuolggadusain.

Gustovaš sámi oahpaheaddjioahpu rámmaplána láhkaásahusas boahhtá ovdán ahte *oahpahuš lea sajáiduhhton sámi kultuvrii ja servodahkii, ja main lea sámi oahppanipmárdusat ja oahpahanvuogit vuolggasadjin*⁶. Go váilot fágaspesifihkka plánat matematihkas, de lea oahppoásahusaide ja oahpaheaddjioahpuide eambo hástaleaddjin olahit láhkaásahusa ulbmila.

Sáhtta ákkastallat dainna ahte gávdno sierra sámi matematihkka, ja maid ahte ii leat lunddolaš hupmat *norgga* matematihka birra. Dat sáhtta – nu go leat dahkan dáinna artihkkaliin – seammás ákkastallat ahte matematihkkaohpahuš lea vejolaš, dakkár mii lea heivehuvvon sámegeillii ja kultuvrii. Lipka, Webster & Yanez (2005) čájehit modealla matematihkkaohpahušii kultuvrralaš konteavsttas. Oahpahuš fokuš lea suorgi mii sisttisdoallá sihke matematihka, pedagogihka, kultuvrra ja konteavstta.

2.6 Rávven

Sámi oahppoplakáhtta ja sámi vuoddoskuvlla oahpaheaddjioahpu rámmaplána láhkaásahusas daddjo ahte oahpahuš sámi ohppiide ja sámi oahpaheddjiide lea sajáiduhhton sámi gillii, kultuvrii ja servodahkii. Sámi oahpaheaddjioahpus leat sámi oahppanipmárdusat ja oahpahanvuogit vuolggasadjin. Vai skuvllat, oahpahušasahusat, oahpaheaddjit ja oahpaheaddjioahpahušat olahit láhkaásahusa ja oahppoplakáhta ulbmila, de ferte ráhkadit sierra fágaspesifihkka sámi oahppoplánaid matematihkkii.

Ii leat ovttatmano čielggas maid *sámi oahppanipmárdusat ja oahpahušvuogit* mearkašit matematihkkaohpahušas. Sáhttet maiddá leat erohusat sámi guovlluin movt dulkot daid doahpágiid. Eamiálbmotperspektiivvas ja sámi perspektiivvas lea mávssolaš identifiseret movt kultuvra boahhtá oidnosii iešgudet lágan osiin matematihkas ja geahččat oktavuodaid gaskal kultuvrra, giela ja matematihka. Dáikko lea sávahahtti ja dárbu eambo dutkamii ja ovdánahttindoaimmaide, mat leat heivehuvvon sámi árbevirolašmáhttu ja vásahusaide eará riikkain ja eamiálbmogiin.

Sámi logut lohkkokjit. Dan seamma dahket sámi herven, sámi huksenvierut ja sámi árbevirolašmáhttu obbalaččat. Danne berre leat ulbmil ráhkadit sámi matematihkkii oahppodahkosiid sihke vuoddoskuvlii, joatkkaskuvlii ja oahpaheaddjiohppui, go viežžá mávssolaš elemeanttaid sámi árbevirolašmáhttu, kultuvrras ja gielas. Dat veahkehivčče dahkat matematihkkaohpahuš *sisdoalu* (lohkanmeari, ovdamearkkaid, bihtát konteavsttas ...) kultuvrralaččat heivvolaččat sámi ohppiide. Dat maid veahkehivčče matematihkkaohpahuš *vuogádaga* (oahppanstrategiijaid ja fágadiktadihkálaš välljeumiid) eambo kultuvrralaččat heivehuvvon ohppiide.

---

⁵ Sámi dáiddaduodji, davvisámi/lullisámi/julevsámi

⁶ <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-11-23-1403>

Referánssat:

- Bishop, A. J. (1988). *Mathematical enculturation: A Cultural Perspective on Mathematics Education*. London: Kluwer Academic Publishers.
- Carraher, T. N., Carraher, D. W. & Schliemann, A. D. (1985). Mathematics in the streets and in schools. *British Journal of Developmental Psychology*, 3, 21-29.
- Fyhn, A. B., Jannok Nutti, Y., Eira, E. J. S., Børresen, T., Sandvik, S. O. & Hætta, O. E. (2015). Ruvden as a basis for the teaching of mathematics: A Sámi mathematics teacher's experiences. In E. S. Huaman & B. Sriraman (Eds.) *Indigenous Universalities and Peculiarities of Innovation. Advances in Innovation Education*. Sense Publishers, (pp. 169–186). Rotterdam/ Boston: Sense Publishers.
- Lipka, J. (1994). Culturally negotiated schooling; Towards a Yup'ik Mathematics. *Journal of American Indian Education*, 33 (3), 14-30.
- Lipka, J., Webster, J. P. & Yanez, E. (2005). Factors that Affect Alaska Native Students' Mathematical Performance, *Journal of American Indian Education*, 44 (3), 1-8.
- Lipka, J., Yanez, E., Andrew-Ihrke, D., & Adam, S. (2009). A two way process for developing effective culturally based math. In B. Greer, S. Mukhopadhyay, A.B. Powell & S. Nelson-Barber (Eds.), *Responsive mathematics education*. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Matthews, C. (2018). Maths as storytelling: Maths is beautiful. *Aboriginal and Torres Strait Islander Education. An Introduction for the Teaching Profession*. Cambridge University Press.

3 Veahkaválddálašvuohta ja illasteapmi sápmelaččaid gaskkas Norggas

Astrid Margrethe Anette Eriksen, Dutki, Sámi dearvvašvuođadutkama guovddáš (SDDG), UiT- Norgga ártkalaš universitehta; Vuosttašamanuensis; OsloMet- Storbyuniversitetet (Stuora gávpot universitehta)⁷

Čoahkkáigeassu

Veahkaválddálašvuohta ja seksuála illasteapmi lea čielga servodatváttisvuohta Norggas. Ulbmil dáinna kapihttaliin lea čájehit listu máhtus mii lea veahkaválddálašvuođaid ja illastemiid birra ja movt dat čatnasa dearvvašvuođaváttuide. Mii leat kárten makkár veahkaválddálašvuođa ja illasteami gávdnojit rávis sápmelaččaid gaskkas, go leat buohtastahtán earáiguin, geat eai leat sápmelaččat, agis 18-60 jahkásaččain. Mii leat maid guorahallan makkár gaskavuotta lea iešdieđihuvvon veahkaválddálašvuođas mánnávuođas ja dearvvašvuođaváttuin rávisolmmožin. Diehtovuodđu lea oassi SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi dearvvašvuođa- ja eallindilli birra sámi ja dáčča ássamis Davvi-Norgga ja Trøndelága doaresbealguovlluin. Buot ássit agis 18-69 jahkásaččain dihto suohkaniin jerrojedje oasálastit, mas vástidanproseanta lei 27. Diehtovuodđu fátmmasta 2197 sápmelačča (19 %) ja 9099 eará olbmo, geat eai leat sápmelaččat (81 %). Gávdnosat čájehit ahte leat arvat eambbo sámi nissona geat dieđihit ahte leat gillán dovdduide čuohecci, fysalaš ja seksuálalaš veahkaválddálašvuođa sihke mánnán ja rávisolmmožin, go buohtastahtá eará nissoniiguin, geat eai leat sápmelaččat. Sámi dievdoolbmot muitalit arvat eambbo go earát, geat eai leat sápmelaččat, ahte leat gillán dovdduide čuohecci ja fysalaš veahkaválddálašvuođa

---

⁷ Giitu Marita Melhus, SSHF-UiT statistihkalaš doarjaga ovddas.

sihke mánnán ja rávisolmmožin. Leat unnit dievdoolbmot go nissonolbmot geat diedihit seksuálalaš veahkaválddálašvuoda, ja dievdoolbmuid gaskkas eai leat čearddalaš erohusat. Leat eambo sámi nissonolbmo ja dievdoolbmo go earát, geat eai leat sápmelaččat, geat almmuhedje veahkaválddálašvuoda sihke mánnán ja rávisolmmožin. Dasa lassin almmuhedje eambo sápmelaččat go earát, geat eai leat sápmelaččat, veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid maŋemus 12 mánuš. Sullii goalmmádas oassi sin gaskkas geat vástidedje leat vásihan guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda. Stuurimus oasis ledje nissonolbmot ja das eai lean makkárge čearddalaš erohusat. Stuurit oassi sámi dievdoolbmuid almmuhedje guovtte dahje golmmalágan veahkaválddálašvuoda, go buohtastahtá earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat. Veahkaváldi lei dávjjimus oahpes olmmoš sutnje gii gillái veahkaválddálašvuoda, ii lean amas olmmoš. Eanas olbmuid lei veahkaváldi dakkár gii ii lean bearaš/sohka.

Sihke sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, lea nanu čanastat gaskal mánnávuoda veahkaválddálašvuoda ja bissovaš bákčasiin rávis olmmožin. Čanastat mánnávuoda veahkaválddálašvuodas ja bissovaš bákčasiin rávisolmmožin leat unnit sámi dievdoolbmuid gaskkas go earáid, geat eai leat sápmelaččat. Sámi álbmogis almmuhit eambo go earát, geat eai leat sápmelaččat, ahte leat psyhkalaš eambo váttut ja eambo symptomaid post-traumáhtalaš hušas. Veahkaválddálašvuoda mánnávuodas sáhtá čilget juoidá čearddalašvuoda erohusas mentála dearvvašvuodaváttuin, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas.

3.1 Álggahus

3.1.1 Veahkaválddálašvuoda ja illasteapmi obbalaččat

Máilmmi Dearvvašvuodaorganisašuvdna lea nannen veahkaválddálašvuoda ja seksuála illasteami máilmmi viidosas álbmotdearvvašvuoda váttisvuotan, mas sáhtá leat ollu dadjamaš dearvvašvuhtii ja eallinkvalitehtii (1, 2). Norgga álbmotiskadeamit čájehit ahte maiddá Norggas lea veahkaválddálašvuoda ja seksuála illasteapmi duodalaš servodat- ja álbmotdearvvašvuodaváttisvuoda, ja čuočá oallugiidda álbmogis (3). Ovdamearkka dihte almmuhedje 33,6 % nissonolbmuid ja 11,3 % dievdoolbmuid ahte leat gillán veahkaválddálašvuoda iežaset eallimis. Seamma ollu dievddut (5,1% go nissonolbmot (4,9%)) leat vásihan duodalaš fysalaš veahkaválddálašvuoda mánnán váhnemiin (3). Ovddit álbmotiskadeamit eai leat fátmastan gažaldaga sámi čearddalašvuodas. Danne lea leamaš váilevašvuoda dieđuin dán váttisvuoda hárrái sámi álbmoga ektui Norggas. Ráddehus lea daid

mañemus jagiid ovddidan golbma doaibmaplána veahkaválddálašvuoda ektui: Rádđehusa doaibmaplána veahkaválddálašvuodas lagas birrasis (“Et liv uten vold” (Eallin veahkaválddálašvuoda haga) 2014-2017). Rádđehusa doaibmaplána bággonáitaleapmái, vuolledáhpečuohppan, ja duodalaš gáržžideami nuoraid friddjavuodas (2013-2016). Rádđehusa doaibmaplána veagalváldima vuostá (2019-2022). Go vásiha veahkaválddálašvuoda ja illasteami, de sáhtá mielddisbuktit ahte dearvvašvuotta ja eallindilli vearáska sin gaskkas geaidda dat guoská. Oktasaš fokussuorggi buot dan golmma doaibmaplána leat maiddá eastadeapmi, oainnusin dahkan, gelbbolašvuotta, ovttasbargu ja mihttu ahte buohkaid galgá olahit

3.1.1.1 Veahkaválddálašvuotta ja illasteapmi eamiálbmogiid gaskkas:

Gaskariikkalaš dutkan čájeha ahte eamiálbmogat almmuhit eambo veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš illasteami go buohtastahtá eanetlohkoálbmogiiguin dain guoskevaš riikkain (4, 5). Dearvvašvuoda- ja eallindilleiskkadeapmi Ruonáeatnamis čájeha ahte veahkaválddálašvuotta ja seksuála illasteapmi lea viiddis váttisvuotta. Muhtin dutkan mii buohtastahti Ruonáeatnama ja Dánmárkku čájehii ahte Ruonáeatnamis ledje arvat eambo veahkaválddálašvuodát ja seksuálalaš illasteamit dáhpáhuvván (7). Alaska eamiálbmogiid gaskkas gehččojuvvo veahkaválddálašvuotta ja illasteapmi servodatváttisvuotán (8). Raporta, mii lea čállon 2000 ja mii čoahtkái geassá riikkaidgaskasaš dutkamiid čájeha ahte Kanádalaš eamiálbmotnissoniin ja nieiddain lea golmma geardde eambo várra vásihit veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid go buohtastahtá eanetloguálbmogiin (9). Dan golmma mañemus jagis lea maid leamaš viiddis riikkaidgaskasaš fuomášupmi das ahte ollu eamiálbmotnissona Kanádas gottáhallet dahje láchpojit, almma politiijaid dutkamiid haga (10). Muhtin raporttas mii lea čállon geassemánu 2019 duodaštuvvo ahte stáhtalaš ášahusat Kanádas leat leamaš passiivalaš geahččin dan viiddis veahkaválddálašvuottii mii lea dáhpáhuvván Kanádalaš eamiálbmotnissoniid- ja nieiddaid vuostá. Duháhiid mielde leat gottáhallon ja láchpon daid mañemus logijagiin. Raporta gohčoda dan álbmotgoddin, mas leat ruohttasat gitta kolonijáigodahkii (11)

3.1.1.2 Veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid fuomášuhttin sámi birrasiin:

Veahkaválddálašvuodát ja illasteamit ožžot duollet dálle riikaviidosas fuomášumi, ja earenoamážiid veahkaválddálašvuotta, mii dáhpáhuvvá mánáid ja nuoraid vuostá. Veahkaválddálašvuotta sámi birrasiin ja ságastallan dan váttisvuoda birra, dasa lea jávohisvuotta ollu váikkuhan. Leat goitge muhtin áššit mat leat ožžon riikaviidosas fuomášumi. Okta ovdamearka dasa lea Guovdageainnu ášši 2006-2007, mii lei seksuála servvoštallama birra vuolleahkasaš nieiddažiiguin. 2007 ges sáddii muhtin áhčči Divttasvuonas reivve

stádaministarii, mas son ohcalii veahki bissehít seksuálalaš illastemiid sámi mánáid vuostá Divttasvuonas (12). Dan oktavuodas almmuhedje ja muitaledje maiddá mánnga sámi gillájeaddji iežaset mitalusaid. Dat dagahii ollu ođasášši riikaviidosas mediain, muhto unnán ságastallama sámi birrasiin. 2011 almmuheigga Minde ja Utsi raportta: “Veahkaválddálašvuoda mánnga ámadaju sámi birrasiin”, mas guovddáš olbmot, geat ledje sorron Guovdageainnu áššái, jearahallojedje proseassa birra ovdal diggeášši, diggeášši vuolde ja maŋŋil diggeáššiid. Čálii artihkal veahkaválddálašvuoda ja illastemiid birra 2015 dagahii maid riikaviidosas ságastallama (13). Jagi maŋŋil, geassemánu 11. beaivvi 2016, almmuhii VG helg ovttá reportáša mas 11 sámi nissonolbmo ja dievdoolbmo muitaledje veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid birra Divttasvuonas. Journalisttain ledje oktiibuot 47 nama olbmui geat ledje mitalan iežaset persovnnalaš mitalusaid veahkaválddálašvuodain ja illastemiin, ja buohkat ledje sápmelaččat (12). Ášši loktejuvvui našuvnnalaš dássái. Sámedikkis bidje 2015-2016 veahkaválddálašvuoda ja illastemiid politihkalaš agendai. Daid maŋemus jagiid lea leamaš viiddis fokus dán váttisvuoda hárrái sihke riikaviidosas eiseválddiin, Sámedikkis, Sámi dearvvašvuoda dutkama guovddážiis, Norgga našuvnnalaš olmmošvuoigatvuoda institušuvnnas, Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu (SANAG) ja eará sámi beroštupmeorganisašuvnnain.

3.2 Definišuvnnat

Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvdna lea defineren veahkaválddálašvuoda dáinna lágiin: *“Dihdomielalaččat bágget fysalaččat dahje fámuin, áitin dahje duodálašvuohhta, iežas vuostá, nuppi olbmui, dahje joavkku dahje servodaga vuostá, mas boađus šaddá dahje lea várra ahte olmmoš vaháguvvá, jápmá, psyhkalaččat vaháguvvá, váilevaš ovdáneapmi dahje šaddá lossamiella”*.(1)

Norgga psykologijiaspesialista Isdal (2000), gii lea bargan veahkaválddálašvuoda váttisvuodain 1980-logu rájes, definere veahkaválddálašvuoda čuovvovaččat: *“Veahkaválddálašvuohhta lea juohke dahkku mii dahkko nuppi vuostá ja man bokte dahkku nuppi olbmo vaháguhtá, bávččagahtá, baldá dahje loavkašuhhtá, ja mii dagaha ahte dat olmmoš dahká juoidá iežas miela vuostá dahje heaitá dahkamis dan maid háliida”* (14).

Veahkaválddálašvuohhta ipmirduvvo ja dulkojuvvu iešguđet ládje iešguđetlágan kultuvrrain (14, 15). Mánnga riikkas gehččojuvvo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuohhta nissonolbmuid ja mánáid vuostá priváhta áššin (15). Norggas lea dál juohkelágan veahkaválddálašvuohhta

rihkolaš dahkku, maiddáí lagas oktavuodain nugo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuohta mánáid ja guoimmi vuostá, beroškeahtta gii dahká dan ja gos dat dahkko(16).

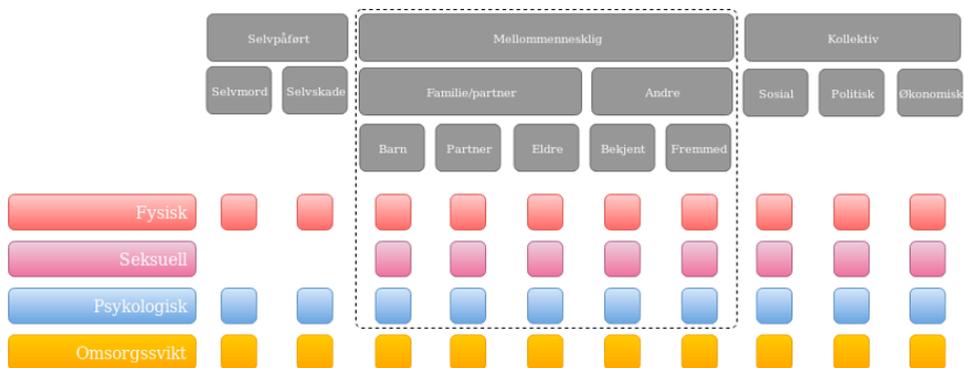
3.3 Veahkaválddálašvuohta ja seksuálalaš illasteami mat gávdnojit Norggas

2014 bodii viiddis álbmotiskadeapmi Nationála máhttogoovddážiis veahkaválddi ja traumáhtalaš huša birra (NKVTS) “Veahkaválddálašvuohta ja veagalváldin Norggas – našuvnnaš veahkaválddálašvuođa dutkan mii dáhpuhuvvá eallinagi perspektiivvas” (3). Muhtin mávssolaš fuomášumit mat ovdanbohte raporttas leat ahte 8 % nissonolbmui ja 2 % dievdoolbmui leat vásihan duodalaš veahkaválddálašvuođa, maid guoibmi dagaha. Dušše okta njealljásis lea diedihan ášši politijaiide. Dušše okta golbmasis geat leat vásihan veahkaválddálašvuođa dahje illasteami leat váldán oktavuoda veahkkebálvalusain. Lagabui okta logi nissonolbmoss veagalváldojit eallinagis, ja bealli veagalváldimiin leat dáhpuhuvan go devddii 18 jagi. Dušše 11 % ohce medisiinnalaš veahki maŋŋil ja 10 % váide veagalváldima. Okta golbmasis ii lean goassege muitalan oktiige veagalváldima birra. 1 % dievdoolbmui leat vásihan veagalváldima. Sullii 5 % ledje vásihan duodalaš fysalaš veahkaválddálašvuođa váhnemiin dahje ovddasteddjiin mánnán. Veagalváldit ledje eanas oassi lagas rávis olbmot, bearaš dahje eará fuolkkit geat eai lean váhnemat dahje ovddasteaddjit (3)

3.4 Veahkaválddálašvuođa ja illasteamiid šlájat

Máilmmi dearvvašvuođaorganisašuvdna lea ráhkadan veahkaválddálašvuođa ja illasteamiid šlájaid dan ektui geat dahket veahkaválddálašvuođa (govus 1) (1). Dat juhko čuoovvoaččat: *ieš alces dagahan veahkaválddálašvuođa, olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuohta ja kollektiiva veahkaválddálašvuohta*. Dasa lassin juhko olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuohta vel guovtti vuolitjoavkkuide: veahkaválddálašvuohta maid guoibmi ja bearašlahtut dagahit ja mat dájvvimusat dáhpuhuvvet ruovttus, ja veahkaválddálašvuohta maid earát birrasis dagahit ja mat dáhpuhuvvet dájvvimusat olggobealde ruovttu. Goalmát ges gohčoduvvo kollektiiva veahkaválddálašvuohta ja refererejuvvo dájvá ahte lea veahkaválddálašvuohta, maid eiseválddit dagahit muhtin dihto joavkku vuostá. Dát artihkal lea olmmošgaskasaš veahkaválddálašvuohta (fysalaš, seksuálalaš ja dovduide čuoheci/psykologalaš, geahča govus 1) mii lea mihtiduvvon, ja veahkaváldi sáhtta leat sihke guoibmi, bearašlahtut, eará oahppásat dahje amas olbmot.

Govus 3.1 Veahkaválddálašvuoda ja illastemiid šlájat

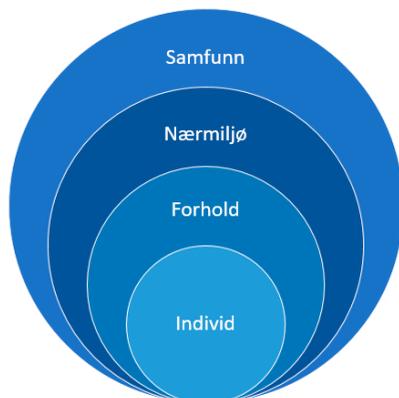

Eriksen AMA, 2017: Ráhkaduvvon Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvvna listu vuodul dain iešgudet lágan veahkaválddálašvuodain. Krug EG ja earát: *World report on violence and health*. Geneva:2002

3.5 Fáktorat mat váikkuhit veahkaválddálašvuodaide ja illastemiide

Veahkaválddálašvuodaide ja illastemiid sivat sáhttet leat struktuvrralaččat, lea dilálašvuoha mii mearrida ja individuála dilálašvuodat, ja lea čanastat daid gaska. Máilmmi Dearvvašvuodaorganisašuvdna lea ráhkadan modealla šlájain mat lasihit riska dagahit veahkaválddálašvuoda ja illastemi (govus 2). Ii leat okta eaŋkilfáktor mii váikkuha, muhto leat mángga iešgudet lágan fáktoriid ovttasdoaiman iešgudet dásiin, mii guoská indiviida, guoibmedilálašvuhtii, lagasbirrasii ja servodahkii. Servodatdásis namuhuvvojit ekonomalaš ja politihkalaš láidehusat mat bisuhit dahje lasihit sosiála ja ekonomalaš iešgudetláganvuodaide álbmogii. Viidásit sáhttet sosiála ja kultuvrralaš norpmat, nugo dievdoolbmo mearrideapmi nissonolbmo badjel ja váhnemiid mearrideapmi mánáid badjel váikkuhit veahkaválddálašvuoda láhttemii. Riskafáktorat, mat váikkuhit veahkaválddálašvuoda láhttemii lagasbirrasis, sáhttet ovdamearkka dihte leat alla bargguhisvuoha ja geafivuoha, ja ahte gárrenmirkkot leat olámuttos. Báraid gaskkas leat riiddut ja patriárkkalaš bearašstruktuvra mat leat riskafáktorat. Indiviidadásis sáhttet riskafáktorat leat ovdalaš veahkaválddálašvuoha mii čuovvu, persovnnalaš bearašdilálašvuoha, olbmát ja guoibmi.

Govus 3.2 Fáktorat mat váikkuhit veahkaválddálašvuoda ja illasteami

Eriksen AMA, 2019: Ráhkaduvvon Máilmmi dearvvašvuodaorganisašuvnna modealla vuodul. Krug EG ja earát. *World report on violence and health*. Geneva: 2002

3.6 Dearvvašvuodaváikkuhusat

Dutkan čájeha ahte veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi ja bistevas bákčasat heivejit oktii. Psyhkalaš dearvvašvuoda hárrái lea dájvja ballu ja lossamiella mii lea eanemus dutkojuvvon dutkamiin, main leat geahččan makkár váikkuhus lea veahkaválddálašvuodas. Dutkamiiguin leat maid gávnahan ahte post-traumáhtalaš hušša, oadđin- ja borranválttut ja iešsoardingeahččaleapmi čatnasit veahkaválddálašvuhtii ja illasteapmái. Viidasit sáhtta veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi mielddisbuktit maid seksuála ja reproduktiiva dearvvašvuoda nugo sávakehtes áhpehisvuoda, nuoskkesdávddaid njoammuma ja bistevas bákčasiid vuolledábiin. Láhttema váikkuhusat čatnasit alkohola- ja gárrenmirkogeavaheapmái, mánga seksuálaguoimmi, ja ahte dájvja vállje veahkaválddálaš guoimmi (1,2,5,15).

3.7 SAMINOR 2 dutkama birra

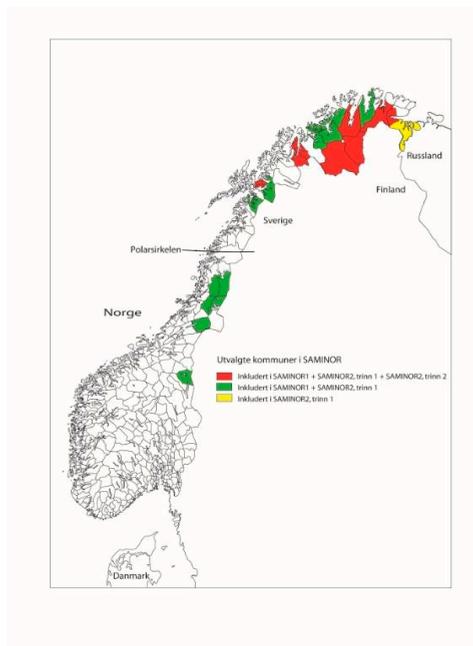
Nubbi Dearvvašvuoda- ja eallindilleiskadeapmi guovlluin gos ássat sihke sápmelaččat ja dáččat, SAMINOR 2, mii lei jearahallanskoviiskadeapmi, ja maid Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš, UiT Norgga ártalaš universitehta čadahii 2012 (17). Iskkadeapmi čadahuvvui 25 Davvi-Norgga ja Trøndelága suohkaniin, gos ásse sihke sápmelaččat ja dáččat. Iskkadeapmi čadahuvvui seamma guovlluin go SAMINOR 1 čadahuvvui 2003/2004. Dasa lassin fátmastuvvui maiddái Máttá-Várjjat vel ođđa giieldan.

Guda suohkanis fátmastuvvojedje dušše muhtin dihto guovllut. SAMINOR 2 jearahallanskoviiskadeapmi lea belohakkii čuovvovoleapmi SAMINOR 1, muhto lasihuvvojedje odđa gažaldagat nugo veahkaválddálašvuoda ja illastemiid birra ja posttraumáhtalaš huša symptomaid birra. Buot ássit gaskal 18-69 dihto suohkaniin, ja geat ledje registrerejuvvon álbmotregistarii ovdal juovlamánu 1. beaivvi 2011, bovdejuvvojedje searvat iskkadeapmái. Oktiibuot bovdejuvvojedje 44 669 olbmo searvat jearahallanskoviiskadeapmái, reivviid bokte maid Statistihkalaš guovddášdoaimmahat sáddii olbmuid 2012. Dain sáddejuvvojedje 1424 ruovttoluotta rabatkeahtá, ja nu eai lohkkon mielde. Oktiibuot vástidedje 11 600 olbmo jearahallanskovi, mas vástidanproseanta šattai 27. Viidásit válodojedje 304 respondeanta eret, go eai lean vástidan čearddálašvuoda ja veahkaválddálašvuoda birra (13).

3.7.1 Suohkanat mat bovdejuvvojedje searvat jearahallaniskadeapmái

Čuovvovaš suohkanat fátmastuvvojedje SAMINOR 2, jearahallaniskadeapmái (govus 3): *Finnmárkkus*: Kárášjohka, Guovdageaidnu, Porsáŋgu, Deatnu, Unjárga, Davvesiida, Áltá, Láhppi ja Fálesnuorri, Mátta-Várjjat, *Romssas*: Gáivuotna, Návuoatna, Omasvuotna, Ivgu, Skánit ja Loabát. *Nordlánddas*: Divttasvuotna, Evenášši, Árbordi (Árbordde guovlu), Grane (Maajehjaevrie guovlu), Narviika (Áravákki guovlu). *Trøndelágas*: Raavrhvijnke ja oassi Namsskoganis (Trones ja Furuly), Snoase (Vinje), Plassje suohkan (Prahke). Earret Áltá suohkana, de ledje buot suohkaniin unnit go 3000 ássi (17).

Govus 3.3 Listu suohkaniin mat fátmastuvvojedje SAMINOR 2

3.7.2 Čearddalašvuoda definišuvdna

Čearddalašvuoda klassifiseren definerejuvvui go lei gielalaš gullevašvuoha áhkuin/ádjáin, váhnemiin ja alddis, ja vel go ieš iežas definerii sápmelažžan. Dáid eavttuid atná maid Sámediggi go galgá iežas diedihit sámi jienastuslohkui. Sámedikki gielalaš eavttut gustojit maid máttarváhnemiidda, muhto dat ii lean vejolašvuoha SAMINOR 2 jearahallanskoviiskadeamis. Čearddalaš dáččat, kvenat ja earát eai definerejuvnon sápmelažžan (13).

3.8 Bohtosat

3.8.1 Gávndnosat sápmelaččain go buohtastahtá earáiguin, geat eai leat sápmelaččat

Logut mat ovdanbuktojit vuolleis leat vuodđuduvvon Eriksen ja earáid (2015) vuodul, ja Astrid M.A. Eriksena doavttirgrádabarggu (2017): «Breaking the silence» Interpersonal violence and health among Sami and non-Sami- a population-based study in Mid- and Northern Norway» vuodul (18). Diehtovuodđu lea oassi SAMINOR 2. Gávndnosat čájehit ahte veahkaválddálašvuoha ja seksuálalaš illasteapmi lea viiddis servodatváttisvuoha, maddái

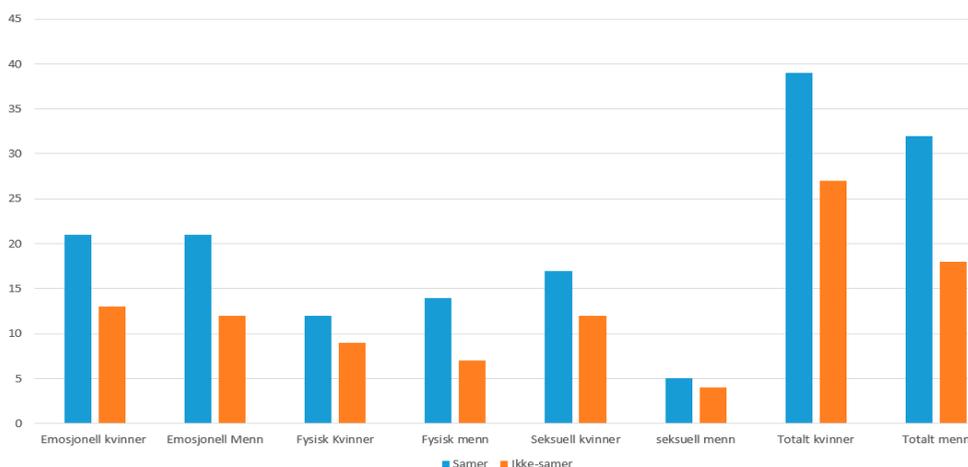
sápmelaččaid gaskkas Norggas. Sámi vástidanjoavkkus almmuhedje ahte dáhpáhuvve eambo juohke lágan veahkaválddálašvuodat earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat, earret seksuálalaš illasteamit dievdduid gaskkas, mas eai leat čearddalaš erohusat (13, 18).

Tabella 3.1 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvvan mánnán, juhkkon sohka beali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Nissonolbmot (n=6303)			Dievdoolbmot (n=4993)					
Veahkaválddálašvuoda mánnán	Sápmelaččat n=1242	%	Earát n=5061	%	Sápmelaččat n=955	%	Earát n=4038 (%)	%
Dovdduide čuohcci	254	21	635	13	199	21	489	12
Fysalaš	147	12	477	9	129	14	290	4
Seksuálalaš	208	17	583	12	47	5	145	4
Oktiibuot*	489	39	1339	27	309	32	728	18

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.4 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvvan mánnán juhkkon sohka beali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

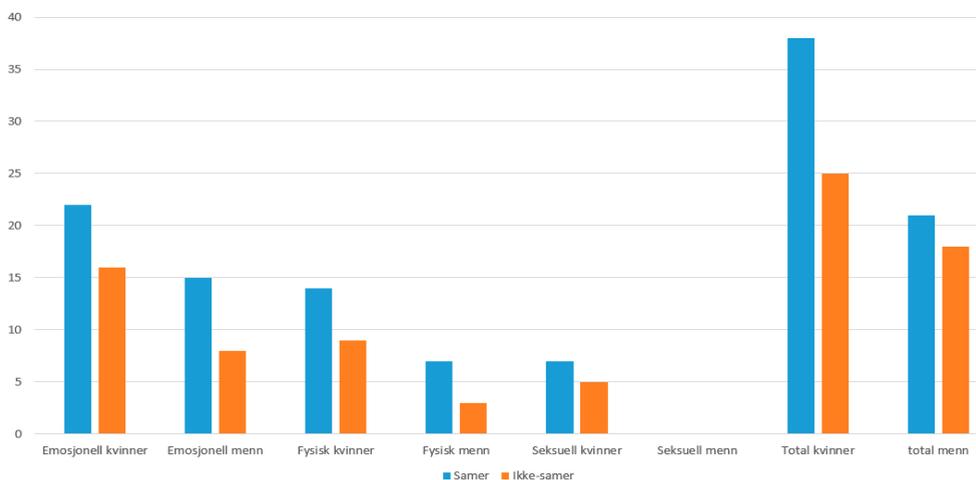
Tabealla 3.1 ja Govus 3.4 čájehit man ollu ja galle proseanta mat leat almmuhuvvon dovdduide čuoheci, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallináigge perspektiivvas sápmelaččain ja earáin, geat eai leat sápmelaččat, nisssonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas dassázii go devde 18 jagi.

Tabealla 3.2 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda, juhkkon sohkaheali ja čearddalašvuoda mielde; SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Veahkaválddálašvuoda rávis olmmožin	Nissonolbmot (n=6303)		Dievdoolbmot (n=4993)		Nissonolbmot (n=6303)		Dievdoolbmot (n=4993)	
	Sápmelaččat (n=1242)	%	Earát (n=5061)	%	Sápmelaččat (n=955)	%	Earát (n=4038)	%
Dovdduide čuoheci	300	22	824	16	139	15	331	8
Fysalaš	178	14	460	9	67	7	116	3
Seksuálalaš	84	7	244	5	-	-	-	-
Oktiibuot*	466	38	1243	25	202	21	471	12

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.5 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda mat leat dáhpáhuvan rávis olmmožin, juhkkon sohkaheali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

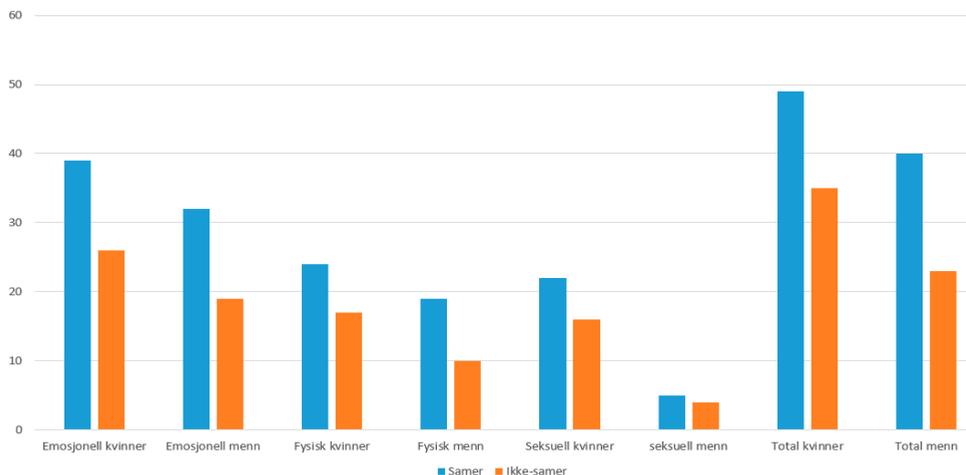
Tabealla 3.2 ja govus 3.5 čájehit man ollu ja galle proseanta leat almmuhan veahkaválddálašvuoda mat leat dovdduide čuohcci, fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas *manjil* go leat deavdán 18 jagi.

Tabealla 3.3 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) juhkkon sohkaheali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

	Nissonolbmot (n=6303)				Dievdoolbmot (n=4993)			
	Sápmelaččat n=1242	%	Earát n=5061	%	Sápmelaččat n=955	%	Earát n=4038	%
Dovdduide čuohcci	479	39	1296	26	303	32	750	19
Fysalaš	297	24	863	17	180	19	385	10
Seksuálalaš	271	22	791	16	48	5	164	4
Oktiibuot*	610*	49	1758	35	379	40	935	23

*Oktiibuot oasis leat dakkárat geat leat vásihan ovttá dahje mánggalágan veahkaválddálašvuoda

Govus 3.6 Iešgudetlágan veahkaválddálašvuoda eallinagi perspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) juhkkon sohkaheali ja čearddalašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Tabealla 3.3 ja govus 3.6 čájehit man ollu ja galle proseanta leat almmuhan veahkaválddálašvuoda mat leat dovduide čuoheci, leat fysalaš ja/dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuoda eallinagiperspektiivvas (mánán ja/dahje rávis olmmožin) sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nisssonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas.

Ollu eambo sámi nisssonolbmuid (13%) almmuhedje veahkaválddálašvuoda sihke mánán ja rávis olmmožin go buohtastahtá earáid ektui, geat eai leat sápmelaččat (7%). Seamma minstar guoskkai maid dievdoolbmuid (sápmelaččat: 7% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 3%). Ledje maid ollu eambo sápmelačča (badjelaš 4%) geat almmuhedje maiddái veahkaválddálašvuoda mañemus 12 mánuš, go buohtastahtá earáiguin, geat eai leat sápmelaččat (vuollelaš 3%).

3.8.2 Gii lea veahkaváldi?

Riikkaidgaskasaš ja našuvnnalaš dutkamát čájehit ahte veahkaváldi lea dávjá oahpis sutnje gii gillá veahkaválddálašvuoda (2,3). SAMINOR 2 dáhtto respondeanttaid almmuhit gii leat veahkaváldi čuovvovaš vástidanvejolašvuodaiguin: “Amas olmmoš”, “Guoibmi”, “Bearaš/fuolki” ja/dahje “eará oahpes olmmoš”. Gávdnosat čájehit maiddái dán dutkamis ahte veahkaváldi lea dávjjimusat oahpes olmmoš gillájeaddjái, geahča tabealla 4 ja govus 7.

Tabealla 3.4 Veahkaváldi ja illasteaddji šlájat mat leat almmuhuvvon eallinagi perspektiivvas, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Veahkaváldi	Sápmelaččat(n=989)	%	Earát (n=2693)	%
Guoibmi	242	25	684	25
Amas olmmoš	248	25	488	18
Bearaš/fuolki	310	31	877	33
Eará oahppásat	539	54	1298	48

Supmi juohkása badjel 100 %, go mánggas leat almmuhan mánggalágan veahkaváldi, iešgudet kategorijas.

Govus 3.7 Veahkaváldi ja illasteaddji šlájat mat leat almmuhuvvon eallinagi perspektiivvas, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Tabealla 3.4 ja govus 3.7 čájehit almmuhuvvon kategoriijaid daid veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid gaskkas mat leat almmuhuvvon.

3.8.2.1. Kommentára loguide

Go eanetlohku veahkaváldiin lea oahpis gillájeaddjái, de lea dat ovttatmano eatnasiidda ipmirdahti. Mii leat dábálaččat birrasis gos leat oahpes olbmot; váhnemat, oappát/vieljat/bearaš ja fuolkkit, guoibmi, olbmát, bargoustibat, hárjeheaddji dahje hárjehallanustibat dahje eará oahppásat. Dat leat sii, ovtta dahje mángga kategoriijas, geat dábálaččat dagahit veahkaválddálašvuoda (3). Tabealla 4 oaidnit ahte eatnasat almmuhit veahkaváldi gullat kategoriijai “eará oahppásat”, seammás go unnit (30%) almmuhit veahkaváldi gullat kategoriijai “bearaš/fuolki”, ja 25% almmuhit veahkaválddálašvuoda maid guoibmi dahká. Kategoriijain “bearaš/fuolkkit” ja “guoibmi” ii leat čielga čearddalaš erohus gaskal sápmelaččaid ja earáid, geat eai leat sápmelaččat (tabealla 4). Lea baicca čielga čearddalaš erohus go guoská kategoriijaide “amas olmmoš”, ja “eará oahpes olmmoš”: stuorit oassi sápmelaš vástideddjiin almmuhedje veahkaváldi leat “amas olmmožin” (25% vs. 18%) ja “eará oahpes olmmoš” (54% vs. 48%), go buohtastahtá eará vástideddjiiguin, geat eai leat sápmelaččat. Mii dárbašit eambo dieduid dán váttisvuoda hárrái. Mii eat dieđe agi dahje sohka beali veahkaváldis, gos dahje man dávjá veahkaválddálašvuodta lea dáhpuhuvvan. Mii dárbašit maid eambo dieduid makkár minstar lea dain iešgudet lágan veahkaválddálašvuodain, ja maid dieduid nissonolbmuid ja dievdoolbmuid birra.

3.9 Kommentárat loguide mat mitalit ahte eambo dáhpáhuvvá sápmelaččaid gaskkas ja vejolaš čilgehusat daidda

Veahkaválddálašvuoda ja illastemiid sivat leat mánnga ja ovtastuvvon, ja mánnga fáktora sáhttet dávjá ovttasdoaimbat. Sivat sáhttet leat sihke struktuvrralaččat, dilálašvuolta mii mearrida ja individuála, ja movt dat ovttasdoibmet. Váilevaš dásseárvu gaskal nisssonolbmuid ja dievdoolbmuid, geafivuolta, gárrendilli, psyhkalaš váttut, traumat ja ovdalaš veahkaválddálašvuodavásáhusat leat fáktorat maid sáhtta čatnat oktii eambo riska veahkaválddálašvuottii. Min bohtosat mat čájehit ahte dáhpáhuvvat eambo veahkaválddálašvuodas ja illasteamit sápmelaččaid gaskkas go earáin, geat eai leat sápmelaččat. Dakkár bohtosat leat seamma ládje nugo bohtosat čájehit eamiálbmogiiguin eará riikkain nugo ovdamearka dihte Kanádas. Vaikko Norga lea earálgan eará riikkaid ektui go guoská earret eará sosiála institušuvnnaid ja buresbirgenstáhta ortnegiidda, vejolašvuolta oážžut dearvvašvuodabálvalusaid ja sosioekonomalaš- ja demográfalaš dilálašvuodaid ja nu ain, de sáhtta goitge leat buorre digaštallat dan váttisvuoda historjjálaš stuorit kultuvrralaš oktavuodas ja koloniserenteoriija bealis. Goitge váruhit mánggas, earret eará suoma sámi dutki Kuokkanen ahte dušše atnit koloniserenteoriija go galgá čilget veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (19). Dat sáhtta boadusin šaddat gillájeaddjirolla, ja dahká min čalmeheapmin dasa ahte veahkaválddálašvuolta šaddá dábalážžan mánggasi. Lassin kolonialiserenteoriijai šaddet eará fáktorat, sihke siskobealde ja eambo spesifihkka sámi birrasiin, muhto maid eambo obbalaš oktasaš fáktorat kommenterejuvvot. Kommentárat leat earret eará vuodduuvvon mitalusaide maid sámi veahkaválddálašvuoda gillájeaddji leat mitalan ja terapevttaid vásáhusaide, geat leat bargan sámi veahkaválddálašvuoda gillájeaddjiiguin, ja mat leat ovdanbohtán eará girjjálašvuodain, čálli iežas ságastallamat veahkaválddálašvuoda gillájeaddjiiguin, raporttaiguin ja dutkamiin.

3.9.1 Kolonialiserenteoriija

Kolonialiserenteoriija leat čilgen mánnga riikkaidgaskasaš dutki (20, 21). Leat earenoamážit golbma čuoggá mat leat čilgejuvvon dán teoriijas: 1) Eamiálbmogiid assimileren; dán oktavuodas sápmelaččaid, mii lea čilgejuvvon dáruiduhttinproseassa bokte (22). Massit giela ja kultuvrra, vealaheapmi ja dat dovdu ahte lea heahpat leat eamiálbmogin (sápmelažžan) lei oassin dain váikkuhusain. Dat lea olmmošvuogiatvuodaid rihkkun (20). 2) Sohabealleminstara duvdahuvvan ovdalaš dássedis minstaris patriárkalalaš struktuvrii: okta teoriija lea ahte ovdal

lei eambo dásseid sohabealleminsttar eamiálbmogiid gaskkas, juoga mii gáhttii veahkaválddálašvuoda ja illasteami. Go rievddai risttalašvuoda ja patriárrkalaš struktuvraide, de lea manñil dan teoriija lassánan veahkaválddálašvuodat ja illasteamit, earenoamážiid nisssonolbmuid ja mánáid vuostá. Man muddui sohabealleminsttar lei dásset sápmelaččaid gaskkas, dasa leat mis unnán dieđut. 3) Mánát internáhttaskuvllain lei oassi dáruiduhttinpolitihkas ja eamiálbmogiid/sápmelaččaid assimileremis. Go sápmelaččaid assimileren manai njozet, de lea daddjon ahte stáhta huksegodii internáhttaskuvllaid dainna ulbmilin ahte sirret mánáid eret váhnemiid luhtte (22). Lassin giela ja kultuvrra massimis, de váldui mánáin eret oadjebasvuoha, mainna váhnemat ja bearaš suddjejit mánáid. Ollu mánát gillájedje veahkaválddálašvuoda ja illastemiid internáhttaskuvllain (23, 24). Oktiibuot sáhtta dán ipmirdit traumáhtalaš dáhpáhusan ja garra olgguldas vuortnuheapmi sámi servodagaid vuostá. Diekkár eallinvásáhusat oavvilduvvojit váikkuhit hejot mángga buolvva badjel (20). Goitge lea erohus Norggas ja eará riikkain go sápmelaččat ja earát, geat eai leat sápmelaččat, leat orron bálddalaga jahkečuđiid mielde (25). Movt dán teoriija galgá ipmirdit sápmelaččaid ektui, dasa dárbašit mii eambo máhtu.

3.9.2 Oktasaš fáktorat: doaresbealguovllut

Máilmmiviidosáčat leat stuora erohusat veahkaválddálašvuodain ja illastemiin mat dáhpáhuvvat sihke iešgudet riikkaid gaskkas ja maiddá riikkaid siskkobealde. Dutkamat čájehit ahte veahkaválddálašvuoha nisssonolbmuid vuostá lea minsttar mii čájeha ahte dáhpáhuvvat eambo geafes riikkain go rikkis riikkain, eambo giliin go gávpogiin, ja ahte leat stuora erohusat guovlluid mielde (15). Dutkamat Norggas čájehit baicca ahte leat unnán erohusat guovlluid mielde dahje gávpogiid/giliid mielde, go iská sosioekonomalaš fáktoriid mielde. Dát álbmotiskkadeapmi, SAMINOR 2, lea čadahuvvon doaresbealguovlluid mielde, namalassii giliin main leat ≤ 3000 ássi, earret Áltta gávpoga. Sáhttet leat fáktorat mat leat oktasaččat sihke sápmelaččain ja earáin, geat eai leat sápmelaččat, geat áset doaresbealbáikkiin nugo ovdamearkka dihte ahte leat lagas ja mánga čanastaga olbmuid gaskkas, dávjá váilot bissovaš fástadoaktárat ja leat guhkes gaskat politiijaid ja dearvvašvuodabálvalusaid lusa (26).

3.9.3 Gitta oskkolaš birrasat- Lestadianisma mas lea iežas nammaduvvon riektevuogádat ja patriárrkalaš struktuvra

Eará fáktorat mat sáhttet leat earenoamážat sápmelaččain. Sáhtta leat ovdamearkka dihte ahte leat oassin unna gitta servodagažis, gosa ii leat álki beassat sisa olggobealde, juoga mii máilmmiviidosáčat gehččojuvvo leat oalgguheaddji veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide

(1,2). Ovdamearkkat dakkár servodagaide leat lestadianisma birrasat. Lestadianisma lea oskkolaš morráneapmi maid Ruota báhppa Læstadius jodihii gaskamutto 1800-logu, ja mii johtilit mearkkašišgođii sápmelaččaide viidát Davvikalohtas (27). Nugo mángga eará oskkolaš birrasiin, de lea lestadianisma searvegottis patriárkkalaš struktuvra. Patriárkkalaš struktuvra gehččo leat oalguheaddjin veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide (1, 2). Muhtin masterbargu seksuálalaš illastemiid birra luteralaš- ja lestadianisma birrasiin, čájeha ahte seksualitehta, ja earenoamážiid nissonolbmuid seksualitehta, lea leamaš tabu ášši, ja ahte luteralaš-lestadianisma birrasiin lea kultuvrralaš jaskatvuolta fuolke dilálašvuhtii ja gudni, nugo sámi fuolkeárbevierus lea (28). Dasa lassin lea suttubeastin guovddázis lestadianismmas. Árbevirolaš vuohki čovditt riidduid ja/dahje giedahallat dohkketmeahttun láhttema, dávjá definerejuvvo suddun, lea ahte hupmat sárdneolbmáin (čoakkálmasa jodiheddjiin). Dohkketmeahttun láhttemii gullá maid inseasta dahje rohčošeapmi, veagalváldin ja earálágan seksuálalaš illasteami ja veahkaválddálašvuoda. Mánggas veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš gillájeaddjiin lestadianisma birrasiin mitalit ahte ii leat váldon oktavuolta politiijaiguin iige dearvvašvuoda eiseválddiiguin, go leat duodalaš seksuála illasteamiit dáhpáhuvván mánáid vuostá, maiddá veagalváldimat (12). Go áššiid birra leat hupman sárdneolbmáin ja/dahje veahkaváldin, de sáhtii loahpahuvvot dainna ahte bággehalai átnut ándagassii (29). Dat mearkkaša ahte dahkku, mii lea definerejuvvo suddun, lea vajálduvvon Ipmila namas ja dan birra ii galgga šat hupmat goassige. Dan bokte massá veahkaválddálašvuoda gillájeaddji vejolašvuoda oazžut ámmátlaš veahki politiijain ja dearvvašvuoda eiseválddiin. Dat sáhtta mielddisbuktit duodalaš dearvvašvuoda váikkuhusaid gillájeaddjái. Dasa lassin sáhtta diekkár giedahallan rihkkus daguiguin, nugo ovdamearkka dihte veahkaválddálašvuolta ja mánáid veagalváldin, daguhit ahte rihkkus dagut besset ain joatkit, ja de lea várra ahte šaddet ođđa veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit. Mánggas mitalit ahte sárdneolbmát leat ávžžuhan ahte ii váidojuvvo, ja ahte dohkketmeahttun láhtten nugo veagalváldin galgá čovdot siskkáldasat searvegottis. Dan oainnu doarju Divttasvuona ášši, go ságadoalli Lestadiánalaš searvegottis dajai ahte ii leat sin geatnegasvuolta váidit veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid politiijaide (30). Diet lei čalbmáičuohcci dajaldat, ja Norgga Mánáid- ja dásseárvoministtar reagerii garrasit, ja dajai ahte lea rihkolaš go ii diedit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (30). Mitalusat veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid birra, mii lea čihkkojuvvo oskkolaš nama vuollái, ii leat dušše báikkálaš ja riikaviidosaš fenomena. Earret eará leat: lestadiánalaš searvegoddi Suomas (28), ja maiddá eará oskkolaš suorggit, nugo Jehova vihttanat (31), ja katolalaš girku leat sivahallon čiegadeami veahkaválddálašvuoda ja seksuála illastemiid (32).

3.9.4 Stuora bearáš ja sohka – oktasaš buorit, guovttebeallásaš geatnegasvuodát ja ránggáštusat

Stuora bearrašis lea árbevirolaččat leamaš, ja lea ain stuora mearkkašupmi ollu sápmelaččaide. Dutkan čájeha ahte sámi nuorat mitalit ahte sosiála fierpmádagas leat bearáš ja fuolkkit, ja ahte dat fierpmádagat leat mávssolaš fáktorat ovdánahttit čearddalaš identitehta (33). Stuora bearrašis leat oktasaš buorit ja guovttebeallásaš geatnegasvuodát, ja ahte dat sáhttet doaibmat caggin ahte dohkkehit ja bissehit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid (19, 34). Mánngas oaivvildit ahte veahkaválddálašvuodta ja seksuála illasteamit sámi birrasiin lea báinnahallon jaskatvuhtii (35). Sáhtta go juoga sivva dan jaskatvuodas leat ahte eai sáhte leat garra njuolggadusat makkár temáid, ja maiddá geaid birra lea lohpi hupmat go guoská veahkaválddálašvuhtii ja illastemiide? Nanu kultuvrralaš njuolggadusain lea suddjet soga nama, juoga mii sáhtta leat caggi ohcalit veahki, juoga mii maid suddje veahkaváldi (e) (19, 34). Mánnga sámi veahkaválddálašvuoda gillájeaddji vásihit ahte stuora bearáš dávjá suddje veahkaváldi ovdalii go doarjut gillájeaddji (12). Beaktilis vuohki lea hupmat vulos dahje láitit gillájeaddji, go ovdanbuktá ovdamearkkaid láhttemis ja gárvodeamis, mii fas sáhtta čuočcat gillájeaddji nammii (19). Láitit gillájeaddji lea dábálaš mánngga sámi birrasiin ja maiddá máilmmiviidosas girjjálašvuodas gohčoduvvo dat vuohki «victim-blaming», mii mearkkaša ahte sivahallat gillájeaddji láhttema go galgá sollet eret veahkaválddálašvuoda daguid maid earát leat dahkan (36). Soaitá ahte dakkár ránggášteapmi čuočcá gillájeaddjiide garrasit, danne go stuora bearáš mearkkaša nu ollu. Soga beaktilis ránggášteapmi gillájeaddji vuostá sáhtta leat sosiála sierraneapmi, dahje ahte gillájeaddji dadjá “massán saji bearrašis, sogas ja servodagas” (29). Muhtin sámi psykologa áššedovdi lea lohkan ahte go mitala veahkaválddálašvuoda birra sáhtta gehččojuvvot leat seamma stuora beahttin go ieš dat veahkaválddálašvuodta (37).

3.9.5 Njuolggadus psykologalaš gievrras sápmelaččas

Njuolggadus dan psykologalaš gievrras sápmelaččas, soaitá earenoamážiid daid gievrras sámi nisssonolbmuid birra, orru leame ain bures doaibmame. Ollu sápmelaččat leat gievrrat psyhkalaččat, muhto sáhtta dakkár viiddis norbma daguhit ahte mii jáhkkit ahte mii sápmelaččat gierdat visot, maiddá veahkaválddálašvuoda ja illastemiid “váidalemiid” haga. Dakkár dilli ahte “dien mađe gal fertet gierdat” sáhtta maid mielddisbuktit ahte veahkaválddálašvuodta ii almmuhuvvo ja giedáhallo, ja viidásit sáhtta daguhit ahte veahkaválddálašvuodta šaddá dábálažžan (19).

3.9.6 Duppall heahpat, čearddalaš vealaheapmi ja heajuheapmi

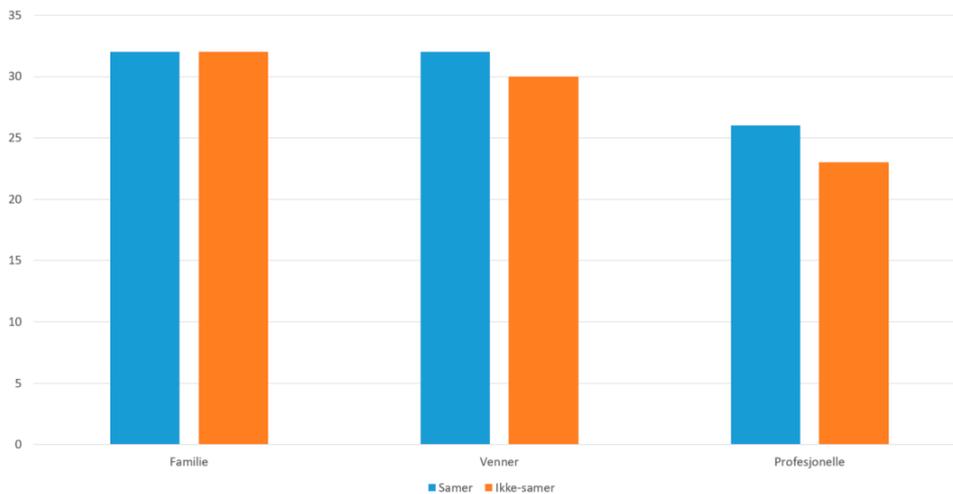
Dutkan čájeha ahte ollu veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit, vaikko makkár čearddalašvuodas, vásihit heahpatvuoda veahkaválddálašvuoda ja illasteami oktavuodas. Sápmelaččat sáhttet dasa lassin vel vásihit heahpada go leat sápmelaččat, ja oallugat leat vásihan čearddalašvuoda vealaheami (38). Dan bokte sáhttet mánggas vásihit duppallit heahpada, ja soaitá ahte dan dihte čiegada veahkaválddálašvuoda. Mánggas sáhttet vel dasa lassin ballat “lasihit vel geađggi noaddái”, namalassii ahte vel eambo heajuhit sámi álbmoga, earenoamážiid sámi dievdoolbmo. Kuokkanen oaivvilda ahte oallut gillájeaddji nissona gillájit jaskatvuodas, vai suddjejit sámi dievdoolbmo (19).

3.10 Mitalit go veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit vásáhusaideaset?

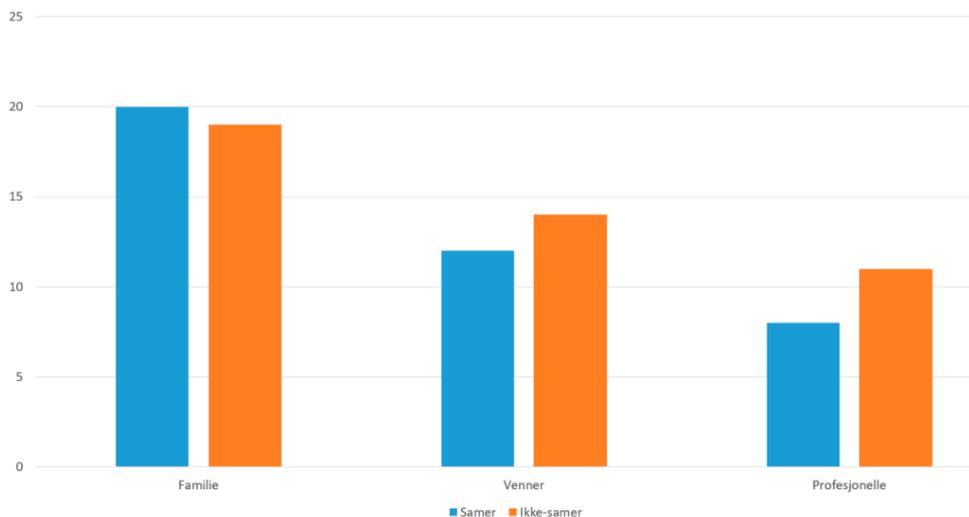
Go jerrui veahkaválddálašvuoda gillájeaddjiin jus sii leat mitalan dan birra oktiige, de ledje vástidanvejolašvuodat: “Ii”, “Bearrašii”, “Olbmáide” ja “ámmát olbmuide”. Čáli lea gávnnahe ahte go guoská mitalit veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid birra, de ii lean mearkkašahtti čearddalaš erohusaid nissonolbmuid gaskkas: birrasiid 30% ledje mitalan veahkaválddálašvuoda birra bearrašii (sápmelaččat 32%) ja olbmáide (sápmelaččat 32% ja earát, geat eai leat sápmelaččat, 30%). Eai lean nu oallugat mitalan ámmát olbmuide, ja eai dáikko ge lean mearkkašahtti čearddalaš erohusat nissonolbmuid gaskkas (sápmelaččat 26% ja earáid, geat eai leat sápmelaččat 23%). Dát ledje vuorddekeahes gávdnosat, go mánggas leat oaivvildan ahte jaskatvuodta veahkaválddálašvuoda ja illasteamiid birra sápmelaččaid gaskkas lea earret eará danne go ii leat luohttámuš veahkkebálvalusaide. Leat unnit dievdoolbmot geat mitalit veahkaválddálašvuoda birra, ja ii leat makkárga čielga čearddalaš erohusaid das ahte mitalit ášši birra bearrašii (sápmelaččat 20% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 19%) dahje olbmáide (sápmelaččat 13% ja earát, geat eai leat sápmelaččat 14%). Leat arvat unnit dievdoolbmot, ja lea čielga čearddalaš erohus dievdoolbmuid gaskkas das ahte mitalit veahkaválddálašvuoda ámmát olbmuide. Leat earenoamážit unnán sámi dievdoolbmot geat mitalit dan birra, dušše 8% go buohtastahtá eará dievdoolbmuiguin, geat eai leat sápmelaččat (11%) (18). Jus dás lea sáhka luohttámušas dahje eará fáktoriin, de dan eat dieđe. Vejolaš čilgehus dasa sáhtá leat ahte sámi dievdoolbmot leat bajásgesson gierdat bákčasiid almma váidaleami haga (39). Viidásit sáhtá dat ahte mitalit veahkaválddálašvuoda birra čuohtat sámi dievdoolbmuid sohkabealrollii (34). Eat dieđe sivaiddásas, muhto almmolaš dearvvašvuodabálvalusat berrejit leat gozuid alde dan čearddalaš erohussii dievdoolbmuid

gaskkas. Govus 8 ja 9 čájehit ahte nissonolbmot ja dievdoolbmot, geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda, muitalit dan birra bearrašii, olbmáide ja/dahje ámmát olbmuide.

Govus 3.8 Muitalit veahkaválddálašvuoda vásáhusaid, sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmot, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Govus 3.9 Muitalit veahkaválddálašvuoda vásáhusaid, sápmelaččaid ja earáid gaskaas, geat eai leat sápmelaččat, nissonolbmot, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

3.11 Oktavuolta gaskal veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnávuodas ja dearvvašvuodas

3.11.1 Psyhkalaš váttut

Gávnojit áibbas unnán dutkamats mat leat iskkan oktavuoda gaskal veahkaválddálašvuoda ja dearvvašvuoda sápmelaččain Norggas. Min dutkamis leat iskkan diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnávuodas ja psyhkalaš dearvvašvuodas rávisolmmožin sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat. Gávndosat čájehit ahte lea nanu čanastat diedihuvvon veahkaválddálašvuodas, mii lea dáhpáhuvvan mánnávuodas, ja balu ja lossamiela symptomain, ja maiddái posttraumáhtalaš hušas rávis olmmožin gaskal sápmelaččaid ja earáid, geat eai leat sápmelaččat (40). Sii geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán, sis lea golmmageardánit eambo riska oažžut psyhkalaš váttuid go sis geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda (40). Gávndosat leat seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamiin, main čájeha ahte veahkaválddálašvuolta ja seksuála illasteapmi mánnávuodas lea čielga oktavuolta dainna ahte lea heajut psyhkalaš dearvvašvuolta rávis olmmožin, leaš dál vaikko makkár čearddálašvuolta. Dat mearkkaša ahte veahkaválddálašvuolta čuohtá seamma garrasit leaš dál sápmelaš dahje eará, gii ii leat sápmelaš. Dat govva ahte sápmelaš ja earenoamážiid sámi nissonolbmot, leat nu gievrat ahte girdet visot, vel veahkaválddálašvuoda ja illasteami nai, lea baicca eambo dadjanvuohki mii lea kultuvrralaččat sajáiduvvan jávohuhttimii. Mii leat gávnahan ahte leat eambo psyhkalaš váttut sámi vástidanjoavkkus, ja ahte veahkaválddálašvuolta mánnávuodas sáhttá čilget stuora oasi dan čearddalaš erohusas (40). Tabealla 5 ja 6 čájehit ahte lea ollu riska oažžut dearvvašvuodaváttuid rávisolmmožin go lea gillán veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán/nuorran sihke sápmelaččaid ja earáid gaskkas, geat eai leat sápmelaččat (go buohtastahttá singuin geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja illasteami).

Tabealla 3.5 Oktavuolta gaskal diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnán ja riska oažžut psyhkalaš váttuid rávis olmmožin, juhkkon sohka beali ja čearddálašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskovi iskkadeapmi

Psyhkalaš váttut (HSCL-10)	Sápmelaččat	Earát
Nissonolbmot	3.3	3.8
Dievdoolbmot	3.3	3.6

Tabealla 3.6 Oktavuohhta gaskal diedihuvvon veahkaválddálašvuoda mánnán ja riska oazžut posttraumáhtalaš huša rávis olmmožin, juhkkon sohka-beali ja čearddálašvuoda mielde, SAMINOR 2, jearahallanskoviiskadeapmi

Posttraumáhtalaš huša symptomat	Sápmelaččat	Earát
Nissonolbmot	2.4	3.3
Dievdoolbmot	3.9	3.1

3.11.2 Bissovaš bákčasat

Dutkan, mii lea vuodđuduvvon seamma diehtovuđđui, čájeha ahte sápmelaččat ja earát, geat eai leat sápmelaččat Norggas, ja geat diedihit veahkaválddálašvuoda birra mánnán, sis lea eambo várra oazžut bissovaš bákčasiid ja garra bákčasiid rávis olmmožin, go buohtastahtá singuin geat eai leat muitalan veahkaválddálašvuoda mánnán. Dasa lassin lea sis geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda mánnán sullii 50% eambo bissovaš bákčasat, go sis geat eai leat vásihan veahkaválddálašvuoda mánnán (41). Dat guoská sihke sámi ja eará nissonolbmuide, geat eai leat sápmelaččat, ja earáide, go sápmelaš, dievdoolbmuide. Sámi dievdoolbmuide eai oro bissovaš bákčasat rávis olmmožin guoskame veahkaválddálašvuhtii mii lea dáhpáhuvvan mánnán (41). Bákčasat leat mángga bealát fenomena masa kultuvra váikkuha (42). Čilgehus maid dasa sáhtá jurddašit lea ahte sámi kultuvra/bajásgeassin oazžu bártniide/dievdoolbmuide eambo beaktileabbo birgehallasstrategiija (39, 43), ja veahkaválddálašväsáhusat eai dan dihte nu sakka áitte, mii dagaha ahte trauma guoskevaš symptomat njidjet.

3.12 Čoahkkáigeassu ja hástalusat

Oktiibuot čájehit gávdnosat ahte leat eambogat sámi vástidanjoavkkus geat muitalit veahkaválddálašvuodaid ja seksuála illastemiid birra, go buohtastahtá earáiguin vástidanjoavkkus, geat eai leat sápmelaččat, earret seksuálalaš veahkaválddálašvuoda dievdoolbmuid gaskkas. Gávdnosat leat seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkammat, main eamiálbmogat buohtastahttojit eanetlogu álbmogiin seamma riikkas. Sivaid eat dovdda, muhto

ollu fáktorat sihke ovddidit ja hehttejit veahkaválddálašvuodaláhttema. Dasa lassin gávdnojit ollu njuolggadusat mat sáhttet doaibmat caggin ahte dovddahit ja bissehit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid sámi birrasiin. Rabasvuolta fáttá birra lea mávssolaš. Seammás sáhtta rabasvuolta leat áittan guhkilmas tabuide, ja sosiála olggušteapmi sáhtta leat beaktilis ránggášteapmi dakkár birrasis gos fuolkevuolta mearkkaša ollu identitehtii. Mánnga sajis sáhtta leat váttis earuhit oskkolaš ja sámi njuolggadusaid. Kultuvrralaš doaibmabijut sáhttet leat heivvolaččat. Viidásit čájehit gávdnosat ahte lea nanu čanastat gaskal veahkaválddálašvuoda ja illasteami mánnán ja psyhkalaš váttuin rávis olmmožin. Dat lea seamma ládje go riikkaidgaskasaš dutkamat čájehit, main duodaštuvvo ahte veahkaválddálašvuolta ja illasteapmi mánáid vuostá sáhtta čuohcat dearvvašvuhtii beroškeahhtá čearddálašvuodas. Oassi čearddálaš erohusas mii guoská psyhkalaš váttuide sáhtta čilget ahte lea dáhpáhuvvan veahkaválddálašvuolta mánnán. Dat mearkkaša ahte vuostálastit veahkaválddálašvuoda ja illastemiid mánáid vuostá, maiddá sámi servodagas, lea mávssolaš servodatdoaibma. Dutkama ja Divttasvuona veahkaválddálašvuoda áššiid vuodul lea rádddehus mearridan geassemánu 2019 ahte dat ođđa doaibmaplána veahkaválddálašvuoda ja illasteami vuostá, ahte das galgá leat sierra oassi veahkaválddálašvuodaide sámi servodahkii.

Veahkaválddálašvuoda ja illasteami buoridanplánas (2017-2021) čujuhuvvo ahte bálvalusfálaldat veahkaválddálašvuoda gillájeddjiide lea hágganan ja unnán oktiiheivehuvvon. Ii ovttage ásašus leat bajit ovddasvástádus vai sihkkarastáše ollislaš fálaldaga. Danne sáhtta leat gillájeddjiide, dahje gillájeaddji mánáid oami olbmuide, váttis diehtit gos lea mii ge veahkkebálvalusain. Sihke bálvalusaid bargit ja veahkaválddálašvuoda gillájeaddjit váillahit “ofelastin doaimma”, mii sáhtta leat veahkkin láidestit iešguđetlágan bálvalusaid gaskkas. NKVTS raporttas mii almmuhuvvui 2017 čuožžu: *“Jus duosttat jearrat, de dustet olbmot vástidit” Veahkkebálvalusaid ja politiijaid vásáhusain go guoská veahkaválddálašvuolta lagas birrasiin sámi servodagas.* Lei čielga tendensa ahte oasseváldit vásihedje ahte sáhttet leat earenoamáš hástalusat go deaivvadit geavaheddjiiguin, geain lea sámi duogáš, earenoamážiid go guoská tabu áššiide nugo veahkaválddálašvuodaide ja illastemiide. Go guoská kultuvrralaččat heivehuvvon bálvalusfálaldahkii sámi álbmogii Norggas, de lea SANKS mii sáhtta dasa leat veahkkin.

Árvalus doaibmabijuide:

- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva dikšofálaldaga divššohasaide, geat leat vásihan veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš illasteami, ja maiddái sin oami olbmuid.
- Lasihit máhtu ja ipmárdusa oktavuodas ja sivas manne sámi álbmogis dáhpáhuvet eambo veahkaválddálašvuoda ja seksuála illasteamit go eanetlohkoálbmogis. Dat lea mávssolaš vai sáhtta ulbmillaččat buorebut veahkehit eastadandoaimmaiguin.
- Nannet ja sihkkarastit kultursensitiiva doaibmabijuid vai suodjalit mánáid veahkaválddálašvuodas ja illasteamis.
- Nannet ovttasbarggu gaskal spesialistadearvvašvuodabálvalusa, suohkandearvvašvuodabálvalusa ja heivvolaš organisašuvnnaid geat barget veahkaválddálašvuoda gillájeddiiguin.
- Nannet ovttasbarggu gaskal dearvvašvuodabálvalusa ja áššáskuhttieiseválddiiguin
- Bidjat veahkaválddálašvuoda ja illasteami fáddán buot dearvvašvuoda-, oahpaheaddje- ja politiijaoahpuide.
- Lasihit máhttovuodu sámi kultuvrra ja historjjá birra vuoddo- ja alitoahpahasain, ja earenoamáziid dearvvašvuoda-, oahpaheaddje- ja politiijaoahpuin.
- Oažžut gulahallama gaskal politiija- ja dearvvašvuodaeseiseválddiid ja oskkolaš birrasiid.

Referánsat

1. Krug EG, Mercy JA, Dahlberg LL, Zwi AB. The world report on violence and health. *The Lancet*. 2002;360(9339):1083-8.
2. Mikton CR, Butchart A, Dahlberg LL, Krug EG. Global Status Report on Violence Prevention 2014. *Am J Prev Med*. 2016;50(5):652-9.
3. Thoresen S, Hjemdal OK. Vold og voldtekt i Norge : en nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress; 2014.
4. Curtis T, Larsen FB, Helweg-Larsen K, Bjerregaard P. Violence, sexual abuse and health in Greenland. *Int J Circumpolar Health*. 2002;61(2):110-22.

5. Brzozowski Jodi-Anne T-BAaJS. Victimization and offending among the Aboriginal population in Canada. In: Canada JS, editor.: Canadian centre for Justice Statistics; 2006.
6. Pedersen C, Bjerregaard, P. Det svære ungdomsliv. Unges Trivsel i Grønland 2011- en undersøgelse blandt de ældste folkeskoleelever. København: Syddansk Universitet. Statens Institut for Folkesundhed; 2013. Report No.: 1601-7765.
7. Sundaram V, Curtis T, Helweg-Larsen K, Bjerregaard P. Can we compare violence data across countries? *Int J Circumpolar Health*. 2004;63 Suppl 2:389-96.
8. Wood DS, Magen RH. Intimate Partner Violence Against Athabaskan Women Residing in Interior Alaska: Results of a Victimization Survey. *Violence against women*. 2009;15(4):497-507.
9. Tjaden P, Thoennes, N. Prevalence, incidence and consequences of violence against women. Washington: U.S Department of Justice Office of Justice Programs; 2000.
10. Bailey J, Shayan S. Missing and Murdered Indigenous Women Crisis: Technological Dimensions. 2016. p. 321-41.
11. Buller M, Audette, M., Robinson, Q., Eyolfson, B. RECLAIMING POWER AND PLACE. The final report of the national inquiry into missing and murdered indigenous women and girls. Canada: National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls; 2019 03.06.2019.
12. Berglund H, Amdal and Heatta. Den mørke hemmeligheten
<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/3A5gX/den-moerke-hemmeligheten>. Verdens Gang (VG). 2016.
13. Eriksen AMA, Hansen KL, Javo C, Schei B. Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. *Scandinavian journal of public health*. 2015;43(6):588-96.
14. Isdal P. Meningen med volden. 2. utg. ed. Oslo: Kommuneforl.; 2018.
15. The WHO Multi-Country Study on Women`s Health and Domestic Violence Against Women. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2005.
16. Et liv uten vold. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014-2017. In: Beredskapsdepartementet J-o, editor.: Justis- og Beredskapsdepartementet; 2014.
17. Brustad M, Hansen KL, Broderstad AR, Hansen S, Melhus M. A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements - the SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health*. 2014;73:23147.
18. Eriksen AMA. "Breaking the silence" : interpersonal violence and health among Sami and non-Sami - a population-based study in Mid- and Northern Norway. Tromsø: UiT The Arctic University of Tromsø, Faculty of Health Sciences, Department of Community Medicine; 2017.

19. Kuokkanen R. Gendered Violence and Politics in Indigenous Communities: THE CASES OF ABORIGINAL PEOPLE IN CANADA AND THE SÁMI IN SCANDINAVIA. *International Feminist Journal of Politics*. 2014;17(2):1-18.
20. Daoud N, Smylie J, Urquia M, Allan B, O'Campo P. The Contribution of Socio-economic Position to the Excesses of Violence and Intimate Partner Violence Among Aboriginal Versus Non-Aboriginal Women in Canada. *A Publication of The Canadian Public Health Association*. 2013;104(4):e278-e83.
21. Kirmayer LJ, Gone JP, Moses J. Rethinking Historical Trauma. *Transcultural psychiatry*. 2014;51(3):299-319.
22. Minde H. Fornorskning av samene- hvorfor, hvordan og hvilke følger? *Gàldu càla*. 2005(3).
23. Eira SK. Internatbarn har fått varige mèn. NRK Sápmi. 2007.
24. Tjelle I. Bortsendt og internert- møter med internatbarn. Tromsø: Polar forlag; 2000.
25. Olsen TA. Kjønn og urfolksmetodologi. *Tidsskrift for kjønnsforskning*. 2016;40(2):87-103.
26. Abelsen MGoB. Fastlegetjenesten i Nord-Norge. Tromsø: Nasjonalt senter for distriktsmedisin, UiT- Norges arktiske universitet; 2018.
27. Heatta OM. Samene. Nordkalottens urfolk. Kristiansand Høgskoleforlaget A/S; 2010.
28. Norbakken EH. Når ord mangler : om seksuelle overgrep i luthersk-læstadianske miljøer. Oslo: Norbakken; 2012.
29. Henriksen LB, Amdal. Kvinne. følte seg forpliktet til å tilgi overgriperen. *Verdens Gang*. 2016.
30. Fjelltveit WaB. Barneministeren: det er straffbart å unnlate å melde fra
<https://www.aftenposten.no/norge/i/APPGj/Menigheten-Ikke-var-oppgave-a-melde-fra-om-overgrep-Barneministeren-Det-er-straffbart-a-unnlate-a-melde-fra>. *Aftenposten*. 2016.
31. Skoglund A. Jehovas Vitners fortielse. *Stavanger Aftenblad*. 04.08, 2015.
32. Rapport: Nær 3700 barn utsatt for overgrep fra katolske prester i Tyskland. *Verdens Gang*. 2018.
33. Nystad K. Sámi adolescents' pathways to adulthood. Oslo: Department of Community Medicine, Institute of Health and Society, Faculty of Medicine, University of Oslo; 2016.
34. Gerhardsen E. Hvorfor er det så vanskelig å fortelle om vold og seksuelle overgrep? Erfaringer fra behandling av barn og unge i samsike miljøer. In: Stordalen ASoV, editor. *Samisk psykisk helsevern Nye landskap, kjente steder og skjulte utfordringer*. Karasjok: CállidLágádus; 2010. p. 123-49.
35. Hivand P. Tausheten er et signal om at vi som folk aksepterer vold og overgrep. NRK Sápmi. 2018.

36. Gravelin CR, Biernat M, Bucher CE. Blaming the Victim of Acquaintance Rape: Individual, Situational, and Sociocultural Factors. *Front Psychol.* 2018;9:2422.
37. Henriksen B. Psykolog om Tysfjord-saken: Å fortelle kan bli sett på som et like stort svik som overgrep. *Verdens Gang.* 2016.
38. Hansen KL, Melhus M, Hogmo A, Lund E. Ethnic discrimination and bullying in the Sami and non-Sami populations in Norway: the SAMINOR study. *Int J Circumpolar Health.* 2008;67(1):97-113.
39. Javo C, Ronning JA, Heyerdahl S. Child-rearing in an indigenous Sami population in Norway: a cross-cultural comparison of parental attitudes and expectations. *Scand J Psychol.* 2004;45(1):67-78.
40. Eriksen AMA, Hansen KL, Schei B, Sorlie T, Stigum H, Bjertness E, et al. Childhood violence and mental health among indigenous Sami and non-Sami populations in Norway: a SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health.* 2018;77(1):1508320.
41. Eriksen AM, Schei B, Hansen KL, Sorlie T, Fleten N, Javo C. Childhood violence and adult chronic pain among indigenous Sami and non-Sami populations in Norway: a SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health.* 2016;75:32798.
42. Rahim-Williams B, Riley JL, Williams AKK, Fillingim RB. *A Quantitative Review of Ethnic Group Differences in Experimental Pain Response: Do Biology, Psychology, and Culture Matter?* Malden, USA2012. p. 522-40.
43. Javo C, Ronning JA, Handegard BH, Rudmin FW. Cross-informant correlations on social competence and behavioral problems in Sami and Norwegian preadolescents. *Eur Child Adolesc Psychiatry.* 2009;18(3):154-63.

4 Fysiske skilkemedahkoeh saemien båatsoedajvine: Aerviedimmie tsevtsemedajvijste

Erik Engeliën, seniorraeriestæjja, Statistisk sentralbyrå (SSB) jìh **Julie Aslaksen**, dotkije, Statistisk sentralbyrå (SSB)

Iktedimmie

Skilkemedahkoeh båatsoedajvine Leah tjarke læssanamme dej minngemes lukkiejaepiej. Daate goerehtimmie taalh vadta guktie gâetieh jìh infrastruktuvre båatsoedajvi gâatomem tsevtsieh jìh Leah joekedamme jaepieboelhki gâatomelaantide jìh juhtemegeajnojde.

Vuekie sæjhtha jiehtedh aktem tsevtsemedajvem gâetiej jìh infrastruktuvren bijre aerviedidh, dan daajroen mietie man stoerre dajvi bijre bovtese reava akten fysiske skilkemen bijre, daate sæjhtha jiehtedh bovtese åtuoem dajvijste giehpede. Dotkeme vuesehte dajve gusnie bovtese tsavtseme sjædta maahta joekehts stoeredahkem utnedh dejtie ovnessie sårhts skilkemedahkojde eatnamisnie, goh gâetieh, geajnoeh, høyspentledningh, tjaetsiefaamoeverhkieh, biegeturbijnh, gruvah jìh vielie. Maahta aerviedimmide toelkkestidh goh dihte ållesth illedahke (kumulatijve effekte) gaajhke sårhts fysiske tsevtsemijstie. Tsevtseme turismeste ij Leah meatan daatavåaroemisnie daan goerehtemman.

Illedahkh vuesehtieh man stoerre prosentelåhke gâatoemistie mij lea tsavtseme gaajhkesårhts skilkemedahkojste, jìh aerviedimmie lea tjirrehtamme joekehts gâhkaldahkigujmie skilkemedahkose, ryöknedamme elmien tjirrh. Akten 5 kilomeeterh guhkies dajven sisnjelen gâetijste jìh infrastruktuvreste, guktie lea daesnie gaertjiedamme, medtie 89 prosenth abpe jaepieboelhkegâatoemistie jìh juhtemegeajnojste Leah tsavtseme skilkemedahkojste. Jalhts aerviedimmieh sån maehtieh vuesehtidh gâatomedajvh, joekoen gjjregâatome, tsavtseme sjædta dan gâhkese goh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste, ij badth sijnth jiehtedh dajve lea beajsteme goh gâatome jìh maahta åtnose vaeltedh jeatjah åssjelidie.

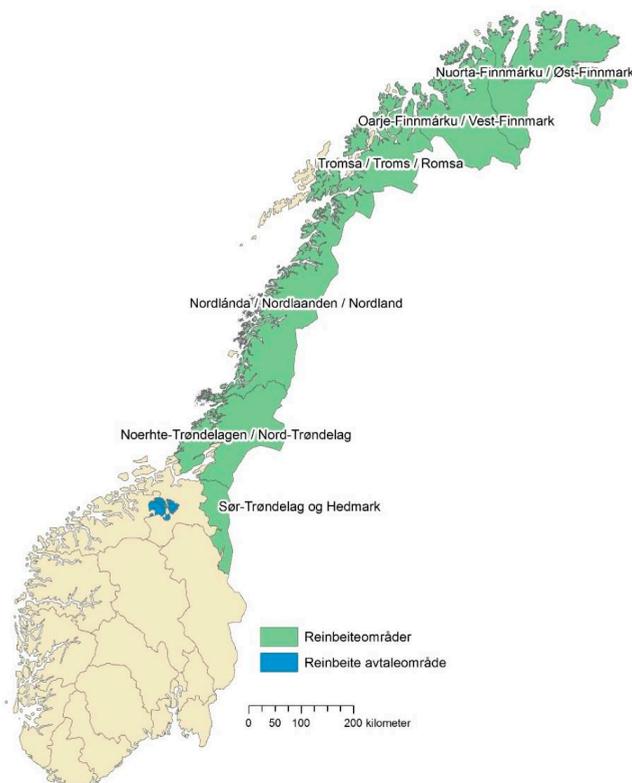
Goerehtimmie tsevtsemistie jaepieboelhkegâatoemistie lea aktanamme daatajgujmie Byjresedirektoraateste jarkelimien bijre skilkemefrijje eatnemedajvine (INON) jaepien 1988 raajeste 2013 raajan. Daan boelhken låhke skilkemefrijje jaepieboelhkegâatoemistie geahpani medtie bielie – bieliemubpie prosentepoengine.

Vuekie juktie tsevtsemem jaepieboelhkegâatoemistie aerviedidh maahta nuhteligs årroddh areaalesoejkesjimmesne jìh konsekvensesalkehtimmine (KS) dennie soejkesjamme bigkemisnie

båatsoedajvine. KS:n bihkedæjja båatsose tjerteste daerpies aktine ellies vuarjasjimmine båatsoen aerpieviekien dajveåtnoste man bijre lea, aaj båatsoen laejhteiks faktovrh jih ektiedimmie dej gaskem, jih KS edtja dejtie tjænghkies effektide skilkemedahkojste tjælkestidh (kumulatijve effekte).

Taalh areaaletsevtiemasse, båatsoen aerpieviekien daajrojne ektine gåatomedajvi bijre, byöroe åtnasovvedh goh bielie daajroevåaroemistie juktie båatsoen areaalh gorredidh, akte vihkeles krievenasse juktie båatsoem tjåadtjoehtidh jih Nöörjen nasjonaale jih gaskenasjonaale åeliedimmieh bæjjese fulkedh juktie saemien kultuvren materijelle vâaromem gorredidh.

Figuvre 4.1. Båatsoedajvh saemien båatsozne

4.1. Aalkoe

4.1.1 Váarome

Báatsoedajvh gusnie saemien báatsojne giehtele leah medtie 40 prosent Nöörjen laantearaaleste, Finnmaarkhen luvhtie noerhtene Engerdalen gáajkoe Hedmaarkhesne áarjene⁸. Saemien báatsoedajvh leah juakeme govhte regijovnine⁹: Luvlie-Finnmaarkhe, Jillie-Finnmaarkhe, Romsa, Nordlaante, Noerhte-Trööndelage, Áarjel-Trööndelage jih Hedmaarkhe, vuartesjh figuvrem x.1.

Trollheimesne, mij lea dan reereles vihtiestamme saemien báatsoedajven álkolen, saemien báatsoe lea konsesjovnen mietie (latjkoedajve, vuesiehtamme figuvresne x.1)¹⁰. Daataváarome daan goerehtæmman idtji Trollheimen meatan vaeltieh, jih doh guhkiebasse aerviedimmieh dejtie govhte báatsoeregijovnode feerhmieh. Lissine dan saemien báatsoe dellie aaj báatsoesiebrieh vaerine Áarjel-Nöörjesne, akten sjere luhpien mietie báatsoelaaken tjirrh. Nöörjesne ovrehte 213 000 láemties bovtsh gjirekrievsesne (Laanteburriedirektoraate 2018).

Báatsoeregijovnh leah juakeme 72 giesie- jih elliesjaepien báatsoesijtine, jih 10 báatsoesijtj mah átnasuvviah tjaktje- jih daelviegáatoemidie nöörjen báatsoe, jih/jallh gáatoemidie sveerjen báatsoe¹¹. Fierhten báatsoesijtjen sisnjelen dáehkieh báatsoeburrijste sjitine laavenjostoeh.

4.1.1.1 Báatsoe lea materijelle váarome saemien kultuvrese

Báatsoe lea dihte kultuvreguedtje jieleme saemien kultuvrese jih siebriedahkejeliedasse. Báatsoe akte vierhtienuhteme mij lea bovtse sjehtedamme vaerie- jih miehtjedajvine noerhtene. Báatsoeburrieh bovtsem dáeriedieh jaepieboelhki tjirrh, jih krievviejgumie juhtieh ovnessie jaepieboelhkegáatomi gaskem. Bovtsen iemie baalkerdimmie jih juhtjealmetji giehtelimsvuekie leah váarome akten guhkies orrestimmeles vierhtienuhtemasse daejnie dajvine jih báatsoekultuvrese. Báatsoe aerpievuekien daajroem váaroeminie átna, mij lea sertiestamme boelveste boelvese, ektiespielen bijre eatnamisnie jih átnoen bijre gáatomedajvijste.

Báatsoe lea reguleradamme báatsoelaakeste ruffien 15. biejjeste 2007 nr. 40. Man vihkeles areaalh leah, lea állermaahteme laaken ássjeleparagraafesne: ”Edtja báatsoem gorredidh goh akte vihkeles váarome saemien kultuvrese jih siebriedahkejeliedasse. Laake edtja viehkiehtidh báatsoearealide gorredidh saemien gáatomedajvesne goh báatsoen vihkielommes vierhtieváarome. Dovne aajhterh báatsoereakteste, jeatjah reakta-aajhterh jih áejvieladtjh diedtem utnieh arealide gorredidh.” Maadthlaaken § 108 diedtem vada staateles, regijonaale jih tjielten áejvieladtjide saemien kultuvrem, jielemeátnoem jih siebriedahkejieldem krööhkestidh

⁸ Doh 40 prosent Nöörjen areaaleste mah leah saemien báatsoedajve, dajvh feerhmieh mah áajvahkommes leah laantebárran, eatnamasse, álkoejeliedasse jih báatsoe reguleradamme (LEÁB-dajvh).

⁹ Dihte regijonaale juekeme báatsoedajvijste ij leah jarkelamme mænngan fylhkh tjáanghkan bjejesovvin, dsj, annje göökte regijovnh Trööndelagesne.

¹⁰ Vuartesjh aaj Riseth (2014).

¹¹ Bovtsegáatomekonvensjovne Nöörjen jih Sveerjen gaskem náhki 2005, jih laanth eah leah siemes sjidteme akten orre konvensjovnen bijre.

4.1.1.2 Båatsoe akte jieleme mij areaalh daarpesje

Båatsoe stoerre jñh iktemierien dajvh daarpesje. Skilkemedahkoeh båatsoedajvine leah tjarke læssanamme dej minngemes luhkiejaepiej. Gellie goerehtimmieh vuesiehtieh areaaletehpeme lea dñhte stööremes aajhtoe båatsoen vööste (Danell 2005, Pape jñh Loeffler 2012). Saemiedigkie vuesehte teehpeme areaaleste lea stööremes aajhtoe akten bæitjen aejkien fäämijes båatsoen vööste, jñh daerpies nænnoesåbpoe fokusinie juktie båatsoen areaalevåaromem gorredidh. (Bïevn. St. 32 (2016-2017)). Daate vijries daajroem kreava politihkeri, åejvieladtji jñh råajvarimmie-aajhteri luvnie båatsoen gåatomedajvedaerpiesvoeten bñjre, jñh guktie bovtse jñh gåatome tsavtseme sjidtieh ovnessie sårhts skilkemedahkojste.

Kruana jarkelimmie, gusnie daerpies orrestimmeles energijine goh tjaetsiefaamoe jñh biegekfaamoe, jñh gruvagiehtelimmie juktie daerpiesvoetem gaptjedh metallide, skilkemedahkoeh vedtieh stoerre konsekvensigujmie bovtsen gåatoemasse. Lissine juvrh maehtieh åtnoem gaertjiedidh dejstie aajmene areaalijste, jñh klimajarkelimmie båatsoem jiene jienebem tsavtsa. Liemkeds daelvieh ebrine jñh dan mænngan galmadahke, maehtieh stoerre bielieh gåatoemistie jñngen nualan biejedh sæmies boelhkine. Daate fleksibilitetem båatsosne giehpede. Daerpies lissie gåatoeminie, daate sæjhta jiehtedh dajvh mah eah åtnasovvh fierhten jaepien, men mejtie bovtse daarpesje gosse v.g gåatome galma liemkedahken mænngan, jñh siejhme gåatomedajvh eah maehtieh åtnasovvedh.

4.1.2 Bigkeme jñh konsekvensh båatsoe

Bovtse nåakelaakan reagerede sturremidie jñh sæjhta daamtaj ij hijven gåatomedajvh nuhtjedh dan åvteste sturremh leah fer stoerre. Jalhts læmties bovtsh lea akte semi-domestiseradamme jallh bielielæmties kreeke, dah frijjelaakan eatnamisnie jielieh jñh maehtieh reageradidh goh gedtieh gosse sturremh. Joekehts sårhts bovtsh joekehtslaakan reageradieh sturremidie, jñh aaltoeh leah joekoen præsehke suehpiedahkesne gñjrege.

4.1.2.1 Ryöktesth, ovryöktesth jñh kumulativje effekth

Konsekvensh båatsoe skilkemedahkojste jñh darjoemijstie mah sturrieh, goh tjaetsiefaamoetseegkeldahkh, faamoelinjah, biegekfaamoetseegkeldahkh, gruvah, geajnoeh, hæhtjoebigkeme jñh åtnoe hæhtjojste, maehtieh golme sårhts konsekvensine juakasovvedh (Vistnes, Nellemann jñh Bull 2004, UNEP 2001): ryöktesth, ovryöktesth jñh kumulativje effekth: Ryöktesth effekth skilkemedahkojste jñh darjoemijstie mah sturrieh, leah ihkuve teehpemh gåatomelaanteste jñh geerestahkh bovtsen baalkerdimmie- jallh juhtemegeajnojne. Ovryöktesh effekth sæjhta jiehtedh krievvieh åtnoem gåatomedajvijste giehpiedieh mah leah skilkemedahkojstie jñh sturremi lihke, jñh baalkerdimmie jñh juhteme skilkemedahkojstie dåaresth hööptesuvvieh, mestie vielie barkoe båatsoeburride sjædta. Kumulativje effekth leah ållesth effekte orre skilkemedahkojste jñh skilkemedahkojste mah joe gååvnesieh.

Lissine jñjtjehke skilkemedahkose, bovtse maahta gåatomedajvh rievvedh jallh åtnoem gåatomedajvijste giehpiedidh stujmien, lissiehtamme valkesen jñh motovrefealadimmien gaavhtan mah leah skilkemedahkose ektiedamme båatsoen gåatomelaantesne. Dellie illedahke maahta sjidtedh vihkeles areaalh eah dan jñjnem åtnasovvh jallh eah gæssie gih vielie åtnasovvh.

Gåatomedajvh bielie juakedh (fragmenteradimmie) lea akte dejstie itjmiesomes aajhtojste båatsoen areaalevåaromen vööste. Skilkemedahkoeh gåatomelaantesne dan åvteste sagke stuerebh dajvh sturrieh goh dah mah fysiskelaakan gætijstie jñh infrastruktuvreste bigkesuvvieh. Dihte ållesth effekte skilkemedahkojste jñh darjoemijstie mah sturrieh, lea stuerebe goh summe

vierhtede skilkemedahkoste edtja árrodh. Skilkemedahkoej gaavhtan maahta dejtie aajmene gáatomedajvide fer jijnjem nuhtjedh, fer jijnjem gáatodh sáemies dajvine, bovtse maahta náakebe kondisjovnem áadtjodh, maahta stuerebe teehpemh juvrive sjídtedh jih giehpiedamme leekedimsvæktoeh sjídtedh, dsj. tsiehkíeh mah tjáanghkan jallh gukkiebase maehtíeh vâaromem giehpiedidh báatsoen báetijen aajkan (Vistnes, Nellemann jih Bull 2004).

4.1.2.2 Tsevtseme bovtsen dáemiedámman

Bovtse maahta átnoem gáatomedajveste giehpiedidh gellie kilomeeterh fysiske skilkemedahkojste jih fealadimmeste. Joekoen aaltoeh miesiejgumie dam darjoeh. Mænngan dotkemeilledahkh goerehtamme, Vistnes jih Nellemann (2007) iktedigan bovtse jih caribou átnoem dajvijste giehpiedin 5 kilomeeterh infrastruktuveste, jih almetji darjoemijstie 50 prosenth ræjeste 95 prosenth raajan, jearohke mehtie sáarhts sturremistie, magkeres eatneme lea, jaepieboelhke jih krievvien aaltere jih tjoele. Vistnes jih Nellemann (2007) vuesiehtin voenges goerehtimmíeh bovtsen dáemiedimmeste mij lij ryóktesth tsavtseme almetji darjoemijstie, daamtaj vaenie jih áenehks effekth gaavnin, mearan regijonaale eatneme-ekologeles goerehtimmíeh stuerebe gáatomedajvijste daamtaj stuerebe effekth gaavnin. Minngebe goerehtimmíeh, goh Skarin jih Áhman (2014) jih Skarin jih Alam (2017), tjíertestíeh voenges goerehtimmíeh aktegskreeki dáemiedimmeste elliesábpoe daajroem vedtieh, men sijhtíeh oktegimse effektem abpe dajveste fer náakelaakan vuarjasjidh, giehpiedamme átnojne gáatomedajvijste regijonaale daltesisnie.

Skarin jih Áhman (2014) tjíertestíeh láemties bovtse ij leah sjítere láemtie, jih díhte ekstensíjve gáatomevúekie stoerre dajvine sæjhta jiehtedh ij lea stoerre joekehtse láemties bovtsen jih gedtien gaskem guktie dah skilkemedahkoej jih sturremi vóoste reageradíeh. Goerehtimmíeh guktie gedtieh jih caribou tsavtseme sjídtíeh maehtíeh dan ávteste jeenjemasth láemties bovtside sertedh. Sáemies boelhkh jaepesne, joekoen suehpiedahkesne jih skíeredahkesne lea joekoen vihkeles ræeffie bovtsi bijre.

Hæhtjoedajvi bijre lea vihtesjamme tsevtsemedajvh mah leah 4 – 10 kilomeeterh, jearohke hæhtjoedajven stoeredahkeste (Vistnes jih Nellemann 2001). Lie, Vistnes jih Nellemann (2006) tsevtsemedajvh vihtesjin 0,5 – 1 kilomeeterisnie hæhtjojde mah oktegh tjáadtjoejin jih 2 – 2,5 kilomeeterh hæhtjoedajvide jieniebinie goh 10-20 hæhtjoeh.

Akte goerehtimmíe maam Skarin jih Áhman (2014) lægan dorjeme, gellie goerehtimmíeh voenges jih regijonaale effektiijste giehtjede. Stoerre joekehtse guktie bovtse tsavtseme sjædta joekehts sáarhts skilkemedahkojste. Hæhtjoedajvh naakenh dejstie stóöremes tsevtsemesovnijste utnieh. Lea tsevtsemedajvh vihtesjamme mah leah raajan 15 kilomeeterh turistetseegkeldahkijste, 15 kilomeeterh biegekfaamoetseegkeldahkeste, jih dan jijnje goh 30 km tuvreaalkide. Akte goerehtimmíe vuesiehti darjomh aktene tjoekemetseegkeldahkesne bovtsem tsevtsin 8-12 kilomeeterh tseegkeldahkeste, men mænngan ráajvarimmíeh tjírrehtamme juktie sturremem giehpiedidh, tsevtsemedajve geahpani jih 4 kilomeeterh sjídti (Helle et al. 2012). Sandström jih jienebh (2012) lea átnoem evtiedamme anslysedirregístie RenGIS juktie vihtíestídh guktie bovtse eatnamisnie baalkerde jih dajvh reava mah leah tsavtseme bigkemístie jih sturremijstie.

Strand jih jienebh (2017) leah gellie noerhtelaanti goerehtimmíeh giehtjedamme guktie bigkeme biegekfaamoste maahta bovtsen dáemiedimmiem tsevtsedh. Goerehtimmíe stoerre joekehtsh vuesehte, jearohke mehtie sáarhts tsevtsiemístie, magkeres gáatomedajve, man jijnje dajve lea bigkesovveme aarebi jih darjome dajvesne. Geajnoeh sijhtíeh heaptojne árrodh guktie bovtse iemielaakan eatnamisnie baalkerde, bieleden geajnoeh dejnie dajvine mah joe jijnjem

infrastruktuvrem utnieh, jallh geajnoeh mah joekoen vaenie valkesem utnieh. Effekth faamoedningijstie leah mujvies. Goerehtimmieh bïegkefaamoetseegkeldahkijste Nöörjesne jih Sveerjesne leah gaavneme bovtse giehpiedamme átnoem dajvijste átna mah leah 3-5 kilomeeterh guhkies dajven sisnjelen tseegkeldahkeste. Daerpies guhkies goerehtimmiejgumie bïegkefaamoetseegkeldahken tjáenghkies effektete jih dehtie tjáenghkies leavloste gáatomedajven sisnjelen, jih gusnie tjïertete goerehtimmieh byöroeh báatsoen aerpievuekien daajroem meatan vaeltedh.

Akte goerehtimmie maam Skarin jih jienebh leah dorjeme (2018) vuesiehti dajvine bïegkefaamoetseegkeldahkigumie bovtse dajvi gáajkoe baalkerdi gusnie bïegkefaamoetseegkeldahke lij tjïekeme eatnamistie, sijjeste dajvi gáajkoe gusnie lin vääjnoes. Aktene 5 kilomeeterh guhkies gáhkaldahkesne bïegkefaamoetseegkeldahkeste lij akte lissiehtimmie 79 prosentigumie dajveátnosne gusnie bïegkefaamoetseegkeldahke ij lij vääjnoes. Goerehtimmie aaj vuesiehti bovtse tjerkebe tsavtseme sjïdti giehtelimsboelhken goh tseegkemeboelhken, jih vääjnoe goh tjoje bïegketurbinieste bovtsem vielie hearaldahta goh almetji darjomh tseegkemeboelhken.

4.2. Daataváarome

4.2.1 Báatsoebïevnesh mah leah átnasovveme goerehtimmesne

4.2.1.1 Báatsoedajvh (*Laanteburriedirektoraate geonorge.no:n baaktoe*)

Daataváarhkie doh govhte regijonaale báatsoedajvh gaertjede mah tjáanghkan leah saemien báatsoedajve. Reaktah bovtsigumie giehtelidh daej dajvi sisnjeli lea sjïere saemien ároerjïdie. Daate saemien sjïerereakta ij leah faamosne daej dajvi álkoli, gusnie sjïere luhpie daerpies juktie bovtsigumie giehtelidh jÿjtse jallh leejjeme areaaline. Jaepieboelhkegáatome dej reereles vihtiestamme báatsoedajvi álkoli, dsj. saemien báatsoe Trollheimesne jih báatsoesiebrine vaerine Áarjel-Nöörjesne eah leah meatan vaaltasovveme daennie goerehtimmesne.

Daatah mah vuesiehtieh guktie bovtsen gáatomedajvh leah juakeme jih dej ovmessie jaepieboelhkegáatomi bijjeli leah veedtjeme Laanteburriedirektoraateste nedtesijjien tjïrrh geonorge.no. Dah daataváarhkie numhtie buerkiestieh: ”Báatsoen areaaleátnoe lea tsiehkij mietie eatnamisnie sjïehtedamme jih aaj siebriedahkeligke jarkelimmiej mietie. Dan ávteste ij gáaredh kaarthese biejedh gaajhkh bielieh areaaleátnoen bijre eevre veelelaakan. Báatsoekaarthh leah illustrasjovne guktie báatsoesijth iemielaakan jih áajvahkommes dajvide nuhtjeh, jih tjuaa dagkeres illustrasjovnem lissiehtidh báatsoeburriej veelebe maahtojne. Kaarthh leah dorjesovveme goh akte laavenjostoe Laanteburriedirektoraaten, Fylhkenáلمان jih fiereguhten báatsoesijten gaskem.”

4.2.1.2. Jaepieboelhkegáatomh

Statistihkh areaaleátnose jih tsavtseme areaalese leah áehpiedahteme jaepieboelhkegáatomesáarhten jih báatsoesijti mietie. Areaaleátnoe jaepieboelhki mietie lea vÿjhte jaepieboelhkine juakeme, mah vihth lea juakeme göökte kategoriji sijse funksjovnen jih gáatomeátnoen mietie, dsj. daah minngebe luhkie jaepieboelhkegáatomh:

1 – Gijregåatome I. Suehpedslaante jìh aareh gijrelaante, doh bielieh gijredajveste gusnie aaremes gååte jìh gusnie åejviebielie miesiehkistie lea suehpeds- jìh pregningsboelhken. Reserve-suehpedslaante aaj meatan.

2 – Gijregåatomelaante II. Gåatomelaante sarvide jìh jeatjah gijrelaante, gusnie sarvah jìh tjormh hõollestieh suehpeden. Daesnie aaj miesieh aaltoejgumie maehtieh rahtjedh mænngan gijrege.

3 – Giesiegåatome I. Giesielaante gaskoeh giesien, åajvahkommes boelteraedtien bijjelen, jìh luftingslaante, jalladahkh gusnie jìjnje beagka jallh jalladahkh gusnie ij lopme sjalkoeh giesege, gusnie bovtse lea gaskoeh giesien jìh sov daerpies gåatomem, raeffiem jìh galmes sijjieh åådtje jìh dan vaenie åhtehtsh goh gåarede.

4 – Giesielaante II. Vualadahkh giesege, dajvh mah eah leah dan vihkeles jìh /jallh dajvh mah eah dan jìjnje åtnasovvh.

5 – Tjaktjegåatome I. Laante rìhkedahken, doh bielieh tjaktjedajveste gusnie sarvah aaltojde tjõongkieh rìhkedahkese skìeredahken, skìereden minngiegietjien raejeste gaskoeh gålkoen raajan.

6 – Tjaktjegåatome II. Aareh tjaktjelaante, dajvh gusnie bovtse starnegåata åhtoesuhtiehtimmien mænngan jìh krievvie goeberde jìh bårrene.

7 – Tjaktjedaelviegåatome I. Dajvh mah jìjnjem åtnasuvvieh, mah daamtaj jìjnjem lopmem åadtjoeh jìh bovtse ij gåatomem jaksh daelvie doekoe.

8 – Tjaktjedaelviegåatome II. Dajvh mah eah dan jìjnje åtnasovvh seamma boelhken goh Tjaktjedaelviegåatome I.

9 – Daelviegåatome I. Seenhte daelvielaante, dajvh mah jìjnje åtnasuvvieh jìh mah iemielaakan eah dan jìjnjem lopmem åadtjoeh jìh gåatome ij galmh gaskoeh jìh seenhte daelvege.

10 – Daelviegåatome II. Aareh åtnasovveme jìh daamtaj daelviegåatomh vualadahkesne, åajvahkommes dajvh mah eah dan jìjnje åtnasovvh.

4.2.1.3 Jaepieboelhkejuhteme jìh juhtemegeajnoe

Bovtsese daerpies juhtedh dej ovnessie jaepieboelhkegåatomi gaskem, jìh maehtedh frijjelaakan vaesedh dejtie ovnessie bielide fiereguhtede jaepieboelhkegåatoemistie. Maahta stoerre gåhkaldahkh årrodh jaepieboelhkegåatomi gaskem jìh dan åvteste daerpies juhtemegeajnoejgumie. Daagkerh juhtemegeajnoeh gedtien dipmebaaletje giejh dæriedieh, mah leah nænnoestamme topografijeste, jaevrijste jìh tjaetsieåerijste, jìh skilkemedahkoeh daejnie dajvine maehtieh itjmies konsekvensh åadtjodh.

Daatavårhkoeh guhkebe juhtemegeajnoeh jallh laajroeh eatnamisnie buerkeste gusnie bovtsem vuejehste jallh dihte jìjtje rahtja jaepieboelhkegåatomi gaskem. Båatsoelaaken § 22 reaktam vihteste frijje jìh bieleden heaptoeh bovtsem vuejiehtidh jìh sertiestedh, jìh nyõjhkoeh juhtemegeajnoeh steegkedh. Juhtemegeajnoej gamtoe sæjhta jeerehtidh, gaskem jeatjah eatnemen jìh lopmetsiehkies mietie, jìh krievvien stoeredahken mietie. Gåatomelåammah jìh jìjiedimmiegåatome leah miærhkesjamme goh vijriedimmieh juhtemegeajnoste. Tjaktjejuhteme lea daamtajommessie vielie bårrode jìh sagke guhkebem vaasa goh gijrejuhteme. Dan åvteste tjaktjen juhtemegeajnoe gemtebe.

Stoerre bielie Finnmaarkeste lea sæmiesmearan guhkies juhtemh giesiegåatomelaanteste duvvene jìh såålijste daelviegåatomelaantese sislaantesne. Seamma juhtememõonstere Nordlaantesne gaavna gusnie doh jeantajommessie daelviegåatomem duvvene utnieh. Romsesne båtsoe daamtaj gåatomem åtna sååline abpe jaepien. Trõõndelagesne jìh Hedmaarkesne daamtaj åenebe gåhkaldahke giesiegåatomelaanten jìh daelviegåatomelaanten gaskem.

4.2.2 Tsavtseme areaale: Aerviedimmie areaaleste gâhkaldahken mietie gâetijste jîh infrastruktuvreste

Daate goerehtimmie vuesehte man stoerre lâhkoe bovtsegâatoemistie mij lea tsavtseme gâetijste jîh infrastruktuvreste, joekedamme dejtie ovmessie båtsoedajvide Nöörjesne. Daatah leah âtnasovveme gâetiej jîh infrastruktuvren bijjeli guktie daate lea goerehtalleme jîh gâavnese nasjonaale daatabaasine¹². Daah minngebe daatah jîh daatagaaltijh leah âtnasovveme aerviedimmesne areaaleste gâhkaldahken mietie gâetijste jîh infrastruktuvreste:

- Gâetieh: Matrihkele¹³ (Kaarhtevierhkie jîh tjielth)
- Geajnoeh: Nasjonaale geajnoedaatabaanghke (daaroen NVDB)
- Høgspenlinjah: Nöörjen tjaetsie jîh energijedirektoarate (daaroen NVE) jîh lissiehtamme daatagujimie Ektie kaarhtedaatabaaseste (daaroen FKB)
- Rööjregaatoe jîh deepmesjimmieraedtie: FKB
- Vuetjeme- jîh haarjanimmiedajve: Vaarjelimmie
- Bïegke-faamoetseegkeldahkh: NVE
- Tjaetsiefaamoevierhkieh: NVE
- Gruvagïehtelimmie, gierkiespealhcoe, gearketjesijjie, gierkiegupmiestahke: FKB

Jieniebidie dejstie tsevtsemefaktovrijste ij leah kaarhtevâarome mij hijven jîh leajhtadihks biëvnesh vadta gâessie fiereguhte gâetie jîh infrastruktuvre leah tseegkesovveme. Doh kaarhtevâaromh mah leah âtnasovveme maehtieh læjhkan hijven buerkiestimmiem vedtedh guktie tsiehkie lea 2018.

4.3 Vuekie

Äjviegyhtjelasse daennie barkosne lea aktem tsevtsemedajvem (gâhkaldahkedajve, influense-areaale) aerviedidh gâetiej jîh infrastruktuvren bijre, vitenskapeles jîh aerpievuekien daajroen mietie man stoerre dajvh akten fysiske skilkemedahkoen bijre mejtie bovtse reava.

4.3.1 Tsevtsemedajve gâetiej jîh infrastruktuvren bijre

Jienebh goerehtimmieh leah dorjesovveme bovtsegâatoemistie mah vuesiehtieh skilkemedahkoj gaavhtan dellie gâatomeâtnoe geahpene skilkemedahkoj lihke (säemies kilomeeterh guhkene), mearan gâatomeâtnoe seamma jijnje læssene miehtjiebasse skilkemedahkojste. Daate gujht maahtha sagke stuerebe vihkelesvoetem utnedh goh areaale-âtnoe dehtie sjïere skilkemedahkoste. Daejnie goh vâarome akte statistihke lea dorjesovveme areaalen bijjelen dej vihkielommes gâetiedajvi jîh infrastruktuvren bijre. Lea aerviedamme man stoerre lâhkoe fierhtede sâarhts jaepieboelhkegâatoemistie (jîh areaale juhtemegeajnoste) båtsoedajvi sisnjeli mah leah tsavtseme. Goerehtimmie lea tjïrrehtamme joekehts tsiehkiegujmie tsevtsemedajven bijre, dsj. gâhkaldahke skilkemedahkoste.

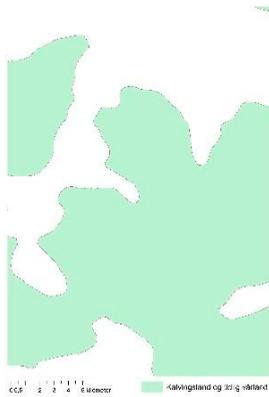
¹² Daata säemiesmearan sijse tjöonghkesovveme SSB:n siejhme statistihkeproduksjovnen tjïrrh jîh säemiesmearan sijse veedtjesovveme sjierelaakan daan barkose. SSB daata Kaarhtevierhkeste äâdtje Matrihkelasse jîh Ektie kaarhtedaatabaasese (FKB). Geajnoedaata (NVDB) äâdtje Geajnoedirektoarateste, men jeatjah daata lea vâålese veedtjeme säjroen tjïrrh geonorge.no

¹³ Matrihkele lea Nöörjen byögkeles registre dajveeki bijjeli, adressh jîh gaajhkesâarhts gâetieh. Staaten kaarhtevierhkie lea staateles matrihkelefaamoe, jîh tjielth leah voenges matrihkelefaamoe jîh diedtem utnieh orrestimmiem ävteste.

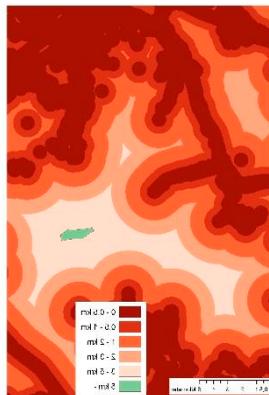
Dej gellielaaketje ektiedimmiej gaavhtan ovnessie sáarhts tsevtsemen gaskem gáatoemasse, statistihke lea dorjesovveme ij ájve akten gáhkaldahken ávteste, men jienebi gáhkaldahki ávteste; 500 meeterh, 1 kilomeetere, 2 kilomeeterh, 3 kilomeeterh jñh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste. Daennie goerehtimmesne gáhkaldahke tsevtsiemasse ryöknedamme elmien tjírrh. Maahta aaj krööhkedh magkeres deava lea, guktie eatneme váájnoe jñh jeatjah aath gosse tsevtsemedajvh gaertjede. Man guhkene skilkemedahkoste giehpiedamme gáatome sjádda, lea jearohke dejstie voenges tsiehkijste goh guktie eatneme váájnoe jñh deavasáarhteste, magkeres skilkemedahkoe lea jñh man gellie darjomh mah sjugniehtuvvieh skilkemedahkoeñ biñre.

Vuekie lea tjíelkestamme aktine vuesehtimmine, vuartesjh figuvrem 4.2 - 4.4. Figuvre 4.2 areaalem vuesehte aktede sáarhts jaepieoelhkegáatoemistie (kruana klaerie) aktene báatsoedajvesne. Figuvre 4.3 tsevtsemedajvh vuesehte (gáhkaldahkedajvh) abpe báatsoedajvese, ryöknedamme viehkine linjah giesedh (fierhten gáhkaldahken ávteste) gáetiej jñh infrastruktuven biñre, akten geografeles bievneseesystemeene (GIS). Tsevtsemedajvh tjerkebe rööpses klaeriem utnieh dan áenebe gáhkaldahke lea tsevtsiemasse. Figuvre 4.4. kombinasjovnem vuesehte tsavtseme areaaleste abpe báatsoedajvese (figuvre 4.3) jñh akte sáarhts jaepieoelhkegáatome (figuvre 4.2), jñh vuesehte dan ávteste man jñjnje aktede sáarhts jaepieoelhkegáatoemistie mij lea fierhten gáhkaldahken sisnjelen sevtiemistie. Seamma aerviedimmie dorjesávva fierhten sáarhts jaepieoelhkegáatoemasse. Minngemosth maahta gaajhkh tsevtsemedajvh fierhten sáarhts jaepieoelhkegáatoemasse tjáanghkan biejedh statistihkese, mij vuesehte man jñjnje fierhtede sáarhts jaepieoelhkegáatoemistie mij lea fierhten gáhkaldahken sisnjelen gáetijste jñh infrastruktuveste, dsj. man stoerre prosenteláhkoe areaaleste mij lea tsavtseme.

Figuvre 4.2 Vuesiehtmimmie: Areaale aktede s arhts jaepieboelhkeg atoemistie aktene b atsoedajvesne

Figuvre 4.3 Vuesiehtmimmie: G hkaldahkedajyh g etijste j h infrastruktuvreste aktene b atsoedajvesne

Figuvre 4.4 Vuesiehtmimmie: G hkaldahkedajyh g etijste j h infrastruktuvreste areaaline ektine aktede s arhts jaepieboelhkeg atoemistie

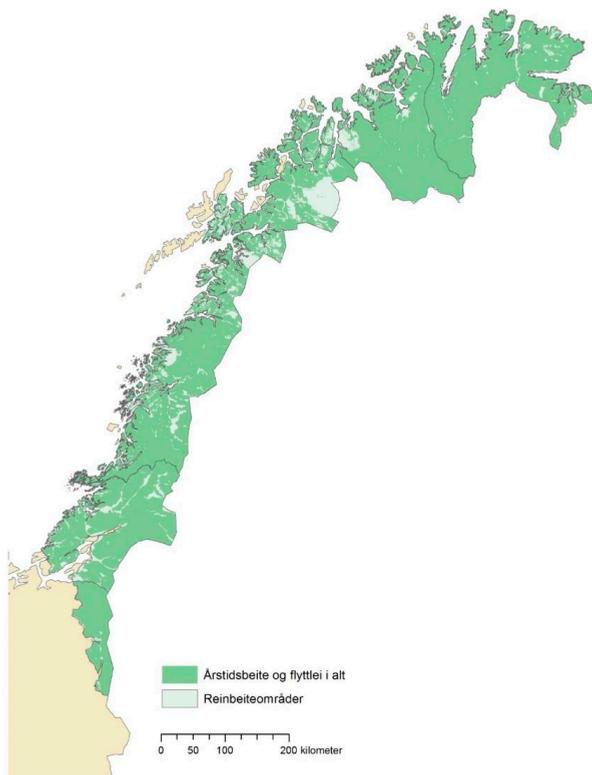
4.4. Illedahkh

Goerehtimmie tsevtsemetaalh vadta gætijsste jih infrastruktuvreste bovtsegâatoemistie, joekedamme båtsoedajvide jih joekedamme jaepieboelhkegâatoemidie jih juhtemegeajnojde. Aerviedimmie lea tjirrehtamme joekehts gâhkaldahkide skilkemedahkose, ryöknedamme elmien tjirrh.

4.4.1 Statistihke areaalen bijjelen gâhkaldahken mietie gætijsste jih infrastruktuvreste

Gâatomeareaalh jaepieboelhki mietie maehtieh sâemiesmearan sinsitniem gaptjedh, men figuvresne 4.5 gaajhkh jaepieboelhkegâatomh jih areaale juhtemegeajnojste leah tjâanghkan bïejesovveme akten elliesgaptjeldh gaertjedæmman juktie mahtedh statistihkem gâatomeareaalese jih juhtemegeajnojde saemien båtsoedajvese tjâanghkan darjodh, goh vuesiehtamme minngiebinie figuvrine. Saemien båtsoedajven sisnjelen, daate nörjen bovtsegâatomem Nörjesne feerhmie (ij nörjen bovtsegâatome Sveerjesne jallh sveerjen gâatome Nörjesne).

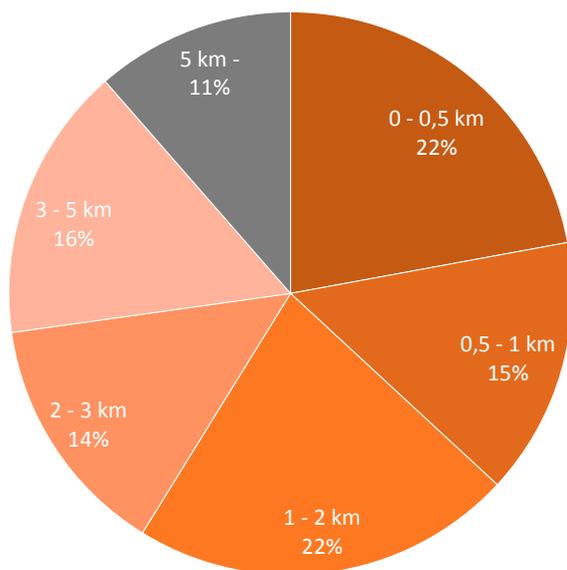
Figuvre 4.5 Jaepieboelhkegâatome jih juhtemegeajnoe ektesne

Ovrehte 22 prosenth abpe gâatomeareaaleste (jaepieboelhkegâatome jïh juhtemegeajnoeh) leah sisnjelen 500 meeterh gâetijste jïh infrastruktuivre, mearan 15 prosenth leah gaskem 0,5 jïh 1 km gâetijste jïh infrastruktuivre (figuvre 4.6). Daate sæjhtha jiehtedh ovrehte 37 prosenth abpe jaepieboelhkegâatoemistie jïh juhtemegeajnojste lea 1 kilomeeteren sisnjelen gâetijste jïh infrastruktuivre. Lissine ovrehte 22 prosenth gâatomeareaaleste sisnjelen 2 kilomeeterh, 14 prosenth sisnjelen 3 kilomeeterh jïh 16 prosenth sisnjelen 3 jïh 5 kilomeeterh. Tjâanghkan daate sæjhtha jiehtedh ovrehte 89 prosenth abpe jaepieboelhkegâatoemistie jïh juhtemegeajnojste leah sisnjelen 5 km gâetijste jïh infrastruktuivre guktie lea gaertjedamme daesnie. Jalhts gâatomedajvh tsavtseme sjidtieh dan guhkene goh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste, ij sïjhth jiehtedh daate dajve lea beajsteme goh bovtsegâatome jïh dan gaavhtan maahta âtnose vaaltasovvedh jeatjah âssjelidie.

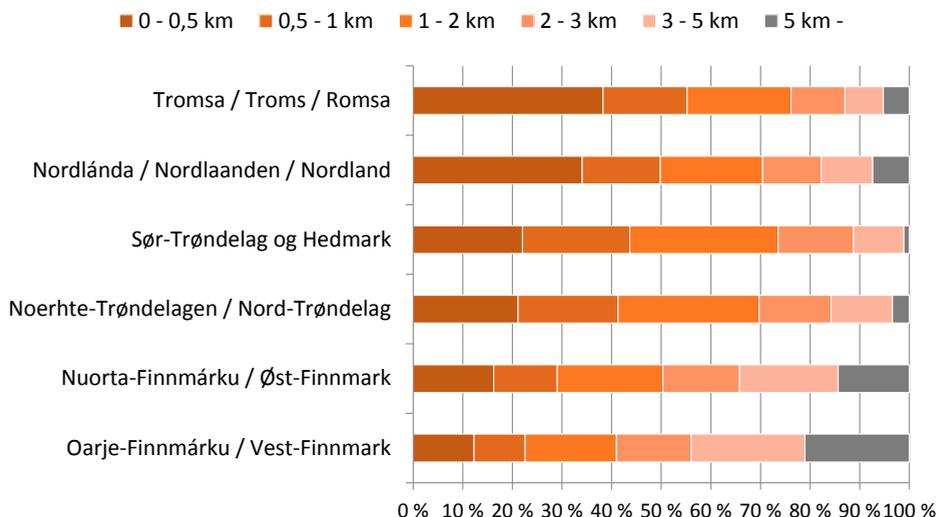
Aerviedimmie vuesehte jalhts 40 prosenth nõörjen laanteareaaleste reereleslaakan leah olkese biejesovveme båtsoedajvide, dihte tjïelke prosente gâatomedajveste lea sagke unnebe. Aerviedimmie tsevsemesovnijste maahta konsekvensh vuesiehtidh dan gâatomeareaalese mij gâåvnese dejstie fysiske skilkemedahkojste, goh vielie tjihtedimmie, gâatomevigkieh jïh dæriesmoerh bovtsem hõõlstedh dan vadteme gâatomeareaalen sisnjelen jïh vielie.

Figuvre 4.6 Areaale abpe jaepieboelhkegâatoemistie jïh juhteme-geajnojste gâhkaldahken mietie gâetide jïh infrastruktuivre. 2018. Prosenth

Gâatomedajve Romsa stõõremes lãhkoem gâatomeareaaleste âtna sisnjelen 1 kilomeeterem gâetijste jïh infrastruktuivre, dan mænngan Nordlaanten båtsoedajve båtta (figuvre 4.7). Võõlemes lãhkoem gâatomeareaaleste gâetiej jïh infrastruktuivre lïhke lea båtsoedajvine Jillie-Finmaarhkesne jïh Luvlie-Finmaarhkesne.

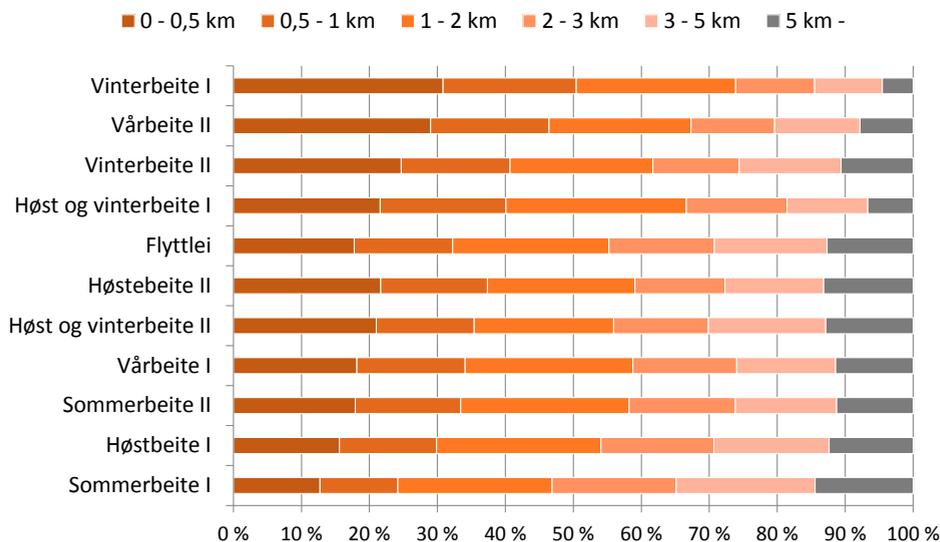
Figuvre 4.7 Areaale abpe jaepieboelhkegáatoemistie jñh juhteme-geajnojste gáhkaldahken mietie (kilomeeterisnie) gáetide jñh infrastruktuivre. Báatsoedajve. 2018. Prosentie.

Doh gáatomedajvh mah jeenjemes átnasuvvieh jñh mah iemielaakan leah bööremes vaarjelamme stoerre lopmevahkaj jñh jñengedimmien vööste gaskoeh jñh seenhte daelvien (daelviegáatome I), leah jeenjemes tsavtseme gáetijste jñh infrastruktuivre 1 kilomeeteren sisnjelen (figuvre 4.8). Gáatomelaanth sarvide jñh jeatjah gñjrelaante, gusnie sarvah jñh tjormh hööllestieh suehpeden (gñjregáatome II) lea daelviegáatomen mánngan dihte mubpie jeenjemes tsavtseme dajvh.

Giesiegáatome I lea vaenemes tsavtseme gáetijste jñh infrastruktuivre. Daate lea vihkeles gáatomedajvh gaskoeh giesien, áajvahkommes boeltraedtien bijjelen, gusnie bovtse lea gaskoeh giesien jñh sijjen daerpiesvoeth áadtjoeh gáatoemasse, dah raeffiem jñh tjáatskoedimmiem áadtjoeh jñh slyöhpoeht áhtojste plaakenidh áenehks gáhkaldahki sisnjeli. Juktie areaalh säemiesmearan leah dagkerh sijjine lea aaj iemie akte unnebe lähkoe areaaleste lea gáetiej lihke.

Figuvre 4.8 Låhkoe jaepieboelhkearealeste gâhkaldahken mietie (kilomeeterisnie) gâetide jîh infrastruktuivrese. 2018. Prosent.

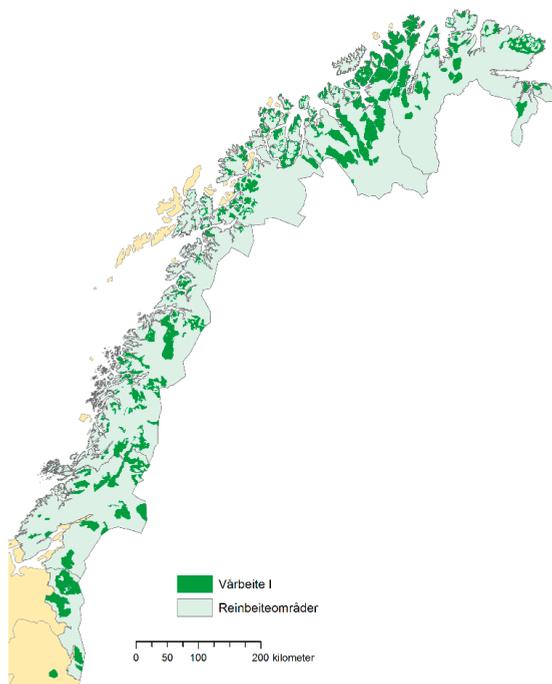

Jaepieboelhkegâatome mij lea vuelnie vuemine jîh voeni mietie, sæjhta enn vielie gâetiej jîh geajnoej lihke årrodh viertiestamme gâatomeareaaline mij lea bijjene vaerine jallh miehtjesne.

4.4.2 Areaale gjjregâatoemistie I gâhkaldahken mietie gâetijste jîh infrastruktuivrese

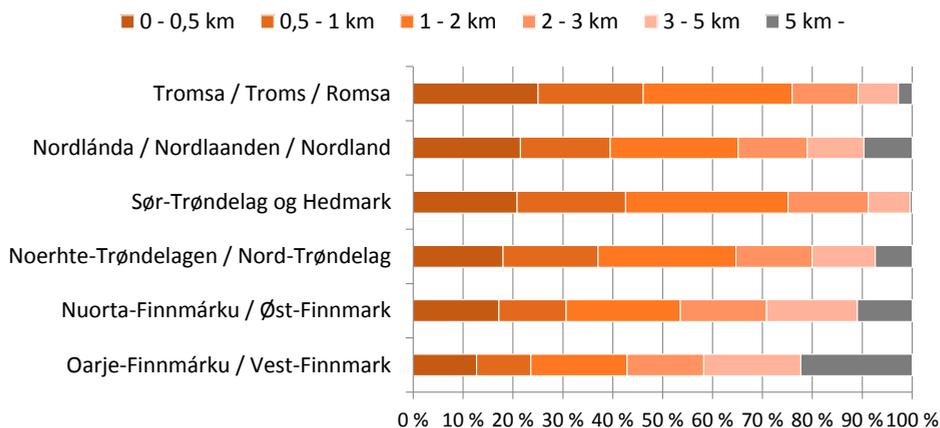
Suehpedslaante jîh aareh gjjrelaante Leah doh bielieh gjjredajveste gusnie bovtse aaremes gââte jîh gusnie âejviebielie aaltojste lea suehpeds- jîh pregningsboelhken. Lissie suehpedslaante lea meatan. Daate gâatomeareaale lea klassifiseradamme goh ”gjregâatome I”, vuartesjeh figuvrem 4.9.

Figuvre 4.9 Gijregåatomelaante I (suehpedslaante jih aareh gijregåatomelaante)

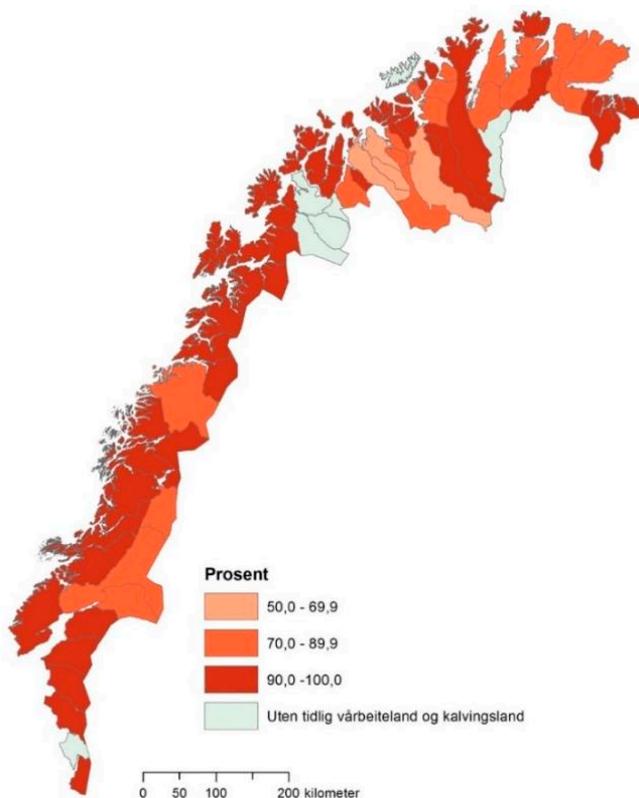

Romsa båtsoedajve stööremes lãhkoem suehpedslaanteste jih aareh gijrelaanteste sisnjelen 1 kilomeeteren gæetijste jih infrastruktuveste åtna, vielie goh 20 prosenth sisnjelen 500 meeterh, mearan Jillie-Finmmaarhken båtsoedajve seamma vuelege lãhkoem åtna (figuvre 4.10).

Figuvre 4.10 Lãhkoem gijregåatomeareaaleste I gãhkaldahken mietie (kilomeeterisnie) gæetide jih infrastruktuveste. 2018. Prosentte

Figuvre 4.11 Låhkoe gijregåatomeareaaleste I sisnjelen 5 kilomeeterh gåetijste jih infrastruktuvreste båtsoesijten mietie. 2018. Prosent

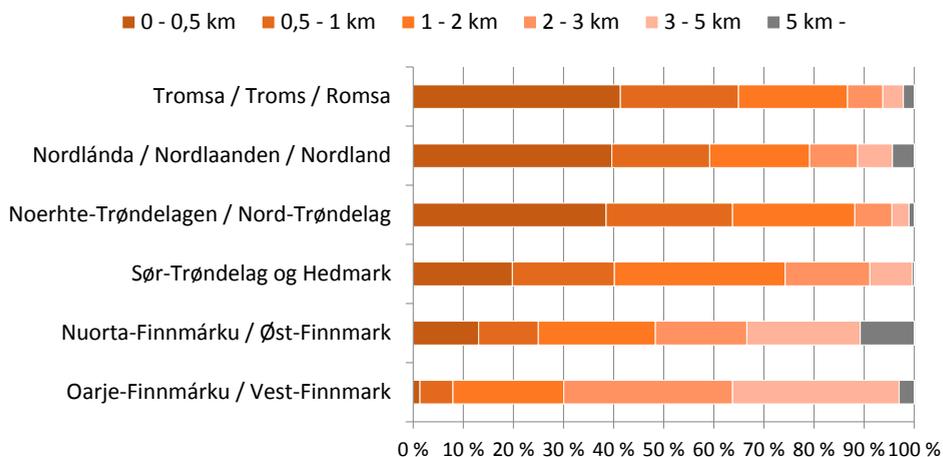

Figuvre 4.11 dam geografefes joekedimmiem båtsoesijti gijregåatomeareaaleste I vuesehte, mij gaskem jeatjah suehpedslaantem feerhmie, mij lea jeenjemes tsavtseme (rööpses klaerie), vaenebe tsavtseme (oransje klaerie) jih vaenemes tsavtseme (viskes klaerie). Ajve areaalh nöörien båtsojne leah meatan.

4.4.3 Areaale daelviegåatoemistie I gåhkaldahken mietie gåetijste jih infrastruktuvreste

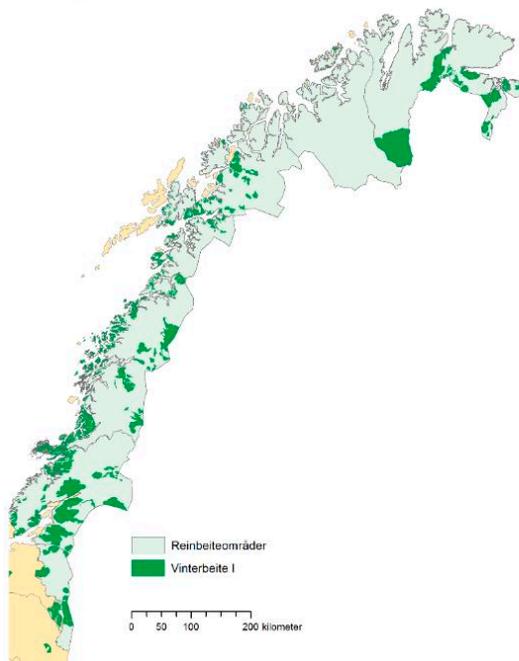
Seenhte daelvielaante lea dajvh mah jijnje åtnasuvvieh jih mah iemielaaken leah jearsoes stoerre lopmeveahkaj jih jiengedimmien vööste gaskoeh jih seenhte daelvien.

Figuvre 4.12 Låhkoe daelviegáatomeareaale I gáhkaldahken mietie (kilomeeterisnie) gáetide jih infrastruktuvrese. 2018. Prosentie

Stoerre joekehtsh båtsoedajvi gaskem gosse daelviegáatomeareaale I vuartesje (figuvre 4.12). Jillie-Finnmaarhke mubpijste joekehtadta vöölemes låhkojne gáetiej jih tseegkeldahki lihke, mearan Romsa dennie mubpene bielesne medtie 40 prosenteh areaaleste átna sisnjelen 500 meeterh. Men stoerre joekehts man vijries daelviegáatome I lea. Jillie-Finnmaarhken båtsoedajve vaenie dagkerh gáatomelaanth átna viertiestamme dej jeatjah dajvigujmie (figuvre 4.13).

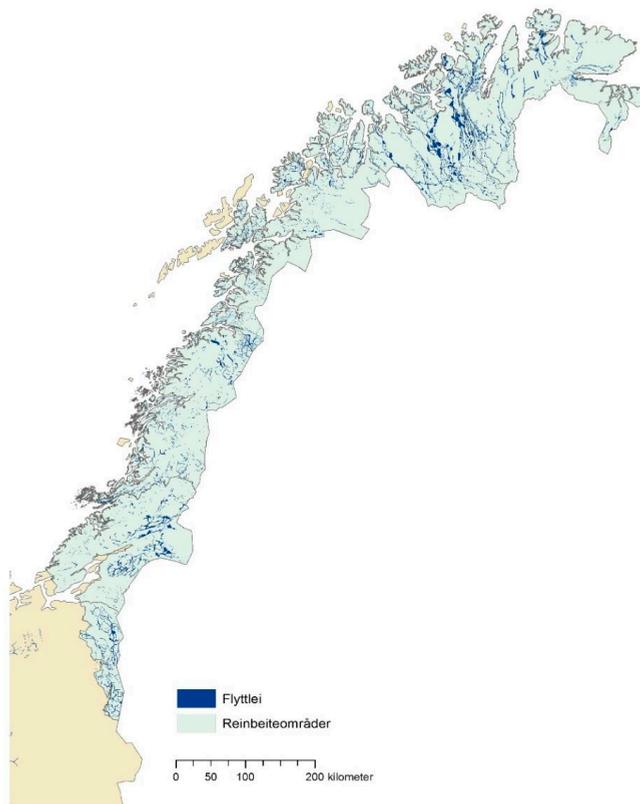
Figuvre 4.13 Daelviegáatome I

4.4.4 Areaale juhtemegeajnojste gâhkaldahken mietie gâetijste jîh infrastruktuurveste

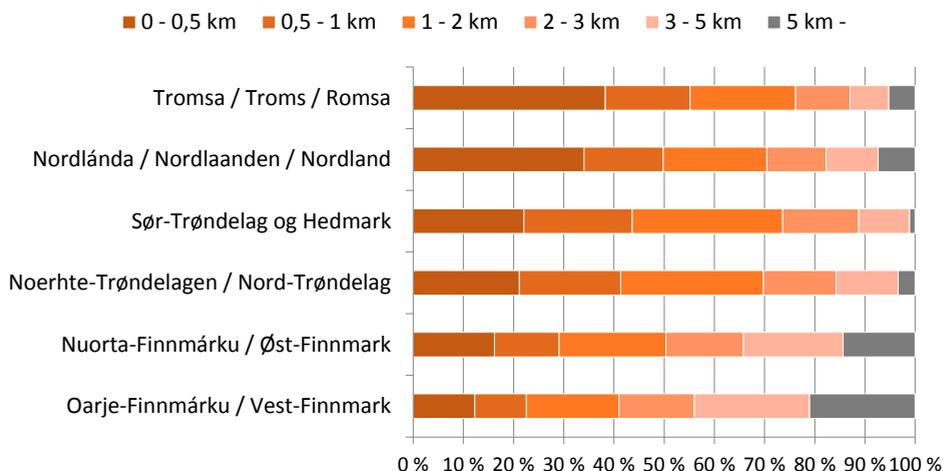
Juhtemegeajnoeh Leah guhkebe geajnoeh jallh laajroeh eatnamisnie gusnie bovtsem vujehte jallh jîjtje rahtja jaepieboelhkegâatomi gaskem. Figuvre 4.14 vuesehte man vijries areaale lea.

Figuvre 4.14 Juhtemegeajnoeh

Juhtemegeajnoeh Leah joekedamme båtsoedajvi bijjeli, iemielaakan dan âvteste dah Leah laajroeh jaepieboelhkegâatomi gaskem. Gaskemedtien dellie mahte 20 prosente areaaleste gâetiej lihke (sisnjelen 500 m). Læjhkan stuerebe joekehtsh båtsoedajvi gaskem (figuvre 4.15). Romsa stööremes lâhkoem âtna sisnjelen 500 m (ânnetji vaenebe goh 40 prosenth) mearan Jillie-Finmaarihke vöölemes lâhkoem âtna sisnjelen 500 m (ovrehte 10 prosenth).

Figuvre 4.15 Låhkoe juhtemegeajnoe-areaaaleste gâhkaldahken mietie (kilomeeterisnie) gâetide jîh infrastruktuurrese. 2018. Prosentie

4.4.5 Jarkelimmie tîjje doekoe

4.4.5.1 INON 2013. Gâatomeareaale jîh jarkelimmie 1988-2013

Juktie jarkelimmie goerehtidh tîjje doekoe, dellie kaarhte jaepieboelhkegâatomi bijjeli lea skilkemedahkoefrijje eatnemedajvîgumie ektine, (INON) naemhtie dah leah gaertjiedamme Byjresedirektoaraateste jaapan 2013¹⁴. 2013-gaertjiedimmesne INON:ste aaj akte gaertjiedamme jarkelimmie jaepeste 1988 jaapan 2013 raajan. INON-vuekie dajvh aerveide 1 km, 3 km jîh 5 km skilkemedahkoste. Daennie kapihtelisnie nuhtjeme 5 km¹⁵.

Låhkoe skilkemefrijje jaepieboelhkegâatoemijstie tîjjaanghkan, lea aktem prosentepoengem unnebe sjîdteme 1988 raejeste 2013 raajan (figuvre 4.16). Seamma onne jarkelimmie aaj gosse suehpedslaantese jîh aareh gîjregâatomelaantese vuartesje tîjjaanghkan, dsj. ånnetji vielie goh akte prosentpoenge giehpiedimmie.

¹⁴ 2013 lea minngemes INON-daatah mah gâåvnesieh. Soejkesjen mietie edtja dam orrestidh 2019.

¹⁵ Skilkemedahkoeh guktie daate lea tîjelkestamme INON.sne joekehtadta ånnetji analyjseváaroemistie tsavtseme areaaleste daennie goerehtimmesne. Gaskem jeatjah INON ij meatan vaeltieh gaajhkh gâetieh, men mubpene bielesne INON meatan vaalta abpe areaalem jaevrijste mah leah reguleradamme.

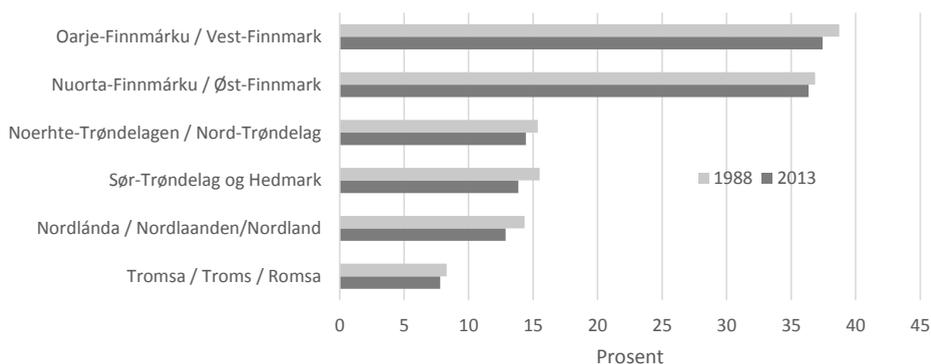
Figuvre 4.16 Låhkoie jaepieboelhkegáatoemistie jìh juhtemegeajnoste skilkemefrijje (INON) dajvine (5 km). 1988 jìh 2013. Prosentie

Giehpiedimmie skilkemefrijje dajvine ij leah stoerre boelken 1988 raejeste 2013 raajan. Dajve vielie goh 5 km skilkemedahkoste lea naan jìebne orreme 1988 raejeste. Maahta árrodh dan ávtteste jìjnje dehtie bigkemistie mij daan bejjien báatsoedajvem tsavtsa lij 1960- jìh 1970 låhkoen. Lissine konsekvensh skilkemedahkojste maectieh stuerebe árrodh goh aerviedimmieh areaalesevtiemistie vuesiehtieh.

Jillie-Finnmaarhke jìh Luvlie-Finnmaarhken báatsoedajvh jeenjemes jaepieboelhke-gáatomem jìh juhtemegeajnoeh utnieh skilkemefrijje (INON) dajvine (figuvre 4.17). Romsan báatsoedajve vöölemes låhkoem átna skilkemefrijje (INON) jaepieboelhkegáatoemijstie jìh juhtemegeajnojste. Giehpiedimmie 1988 raejeste 2013 raajan jaepieboelhkegáatoemistie jìh juhtemelaajrojste skilkemefrijje (INON) dajvine bielie jìh bielieakte prosentepoengen gaskem jeerehte.

Figuvre 4.17 Låhkoie jaepieboelhkegáatome jìh juhtemegeajnoe skilkemefrijje (INON) dajvine (5 km). 1988 jìh 2013. Báatsoedajve. Prosentie

4.4.5.2 *Viertiestimmie aarebi goerehtimmine Finnmaarkhesne*

Reektehtsisnie Rijkerevisjovne (2012), araalestatusen jih areaalevtiedimmien bijre baatoedajvine Finnmaarkhesne, aktem GIS-analysem tjirrehti bovtsen gaatomeareaalistje mah leah vaenebe goh 2 km gaetijste jih infrastruktuvreste (tsevtsemedajve). Illedahkh vuesiehtin 45 prosent areaaleste Jillie-Finnmaarkhen jih Luvlie-Finnmaarkhen baatoedajvine lin tsevtsemedajven sisnjelen jaepien 2011.¹⁶ Muvhtine dejstie jaepieboelhekgaaatoemijstie mah jeenjemes atnasovvin, lahkoe tsavtseme areaaleste lij stuerebe, jih lij vuesiehtimmien gaavhtan 68 prosent tjaktjedaelviegaaatomen areaaleste. Saemies dajvh eah dan jijnjem tsevtsemen tooillh gaetijste jih infrastruktuvreste goh mubpieh, goh suehpedslaante jih aareh gjiregaaatomelaante. Goerehtimmie vueschte saemies dajvine dellie bijjelen 60 prosent daehtie dajveste leah tsevtsemedajven sisnjelen jaepien 2011.

GIS-analyse aktem onne jarkelimmien vuesiehtie tsavtseme areaaleste 2001 raejeste 2011 raajan gosse lea gaetie jih geajnoej bijre¹⁷. Jarkelimmietaalh 2001 raejeste 2011 raajan ajve gaetie jih geajnoeh vaaroeminie utnin, dan avtste ij leah naan hijven statistihke evtiedimmien bijre tije doekoe jeatjah infrastruktuvrese.

4.4.5.3 *Sveerjen goerehtimmie*

Aktene sveerjen goerehtimmesne Larsen et. Al (2016) leah aktem analysem dorjeme jarkelimmeste tije doekoe, baeries kaarhti mietie jih daajroej aarebi skillkemedahkoiej bijre, jih aerviedamme man stoerre giehpiedimmie gaatomeareaaleste lea orreme 1900 raejeste. Vualtjeren noerhte sijten gaavhtan tsavtseme areaale lea daelie 30 prosent sijten gaatomedajvijste (viertiestamme jaepine 1900). Daelviegaaatoemasse 54 prosent areaaleste leah tsavtseme. Aktene usjedamme tsiehkesne jaapan 2050, tsavtseme areaale lea laessanamme 39 prosentese sijten gaatomedajvijste, jih giehpiedamme 50 prosentese daelviegaaatoemistie. Tsevtseme daelviegaaatoemasse maahta dan avtste geahpanidh strategeles raajvarimmiej tjirrh eatnamisnie, daennie tsiehkesne giedtie jih pruvvieh bovtsese bigkedh rуетieraajroen mietie.

4.5 Buerebe daajroevaarome areaalesoejkesjæmman jih konsekvensesalkehtimmide

4.5.1 Bihkedæjja konsekvensesalkehtimmide

Taalh tsavtseme areaalese, baatsoen aerpievuekien daajrojne ektine gaatomedajvi bijre, byroeh atnasovvedh goh akte bielie daajroevaaromistie juktie baatsoen areaalh gorredidh. Soejkesje- jih bigkemelaake nuepiem vadta nasjonaale ulmieh bæjjese fulkedh juktie dam materijelle vaaromem saemien baatsose gorredidh, konsekvensesalkehtimmiej tjirrh. Bihkedæjja "Reindrift – Konsekvensutredninger etter plan og bygningsloven" bijjieguvviem vadta sjjere tsiehkiej bijjeli baatsose mejtie tjuaara vuarjasjidh, jih dah daerpiesvoetese tjuvtjedie akten ellies vuarjasjimmien bijre baatsoen aerpievuekien atnoste dajveste, aaj baatsoen laejhtehks faktovrh jih aktivvöki barkoe dej gaskem, jih dejstie tjænghkies effektijste

¹⁶ Daah elemeenth lin meatan analyssene: gaetiemierrieh, geajnoeh, høyspentlinjah, røjregaatoe jih deepmesjimmieraedtie, vuetjeme- jih haarjanimmiedajve (Varjelimmie), biegefaamoetseegkeldahkh, tjatsiefaaomoevierhkie jih gierkiespealhko, gearketjesijie gierkiegupmehtahke.

¹⁷ Gosse ajve smaave jarkelimmieh orreme 2001 raejeste 2011 raajan, maahta arrodh aajvahkommes orre gaetie lihkebisnie tseegkesovvin. Vaenebe goh 100 meeterh gaetijste gaetide jih geajnojde daan boelhen.

(kumulatijve effekte)¹⁸. Laejhtehks faktovrh leah gaajhke mij tjåanghkan vâaromem vadta bovtsigujmie giehtelidh aktene dajvesne, uvtemes suehpedslaante, juhtemegeajnoeh, skieredahkelaante, vihkeles dajvh, unnemes gâatomelaanth jîh båtsoen tseegkeldahkh.

Bihkedæjja mieriedæmman konsekvensesalkehtimmien bîjre soejesje- jîh bigkemelaaken mietie kreava: ”Jis akte soejesje jallh râajvarimmie ellieslaakan jallh sâemieslaakan lea båtsoedajvi sisnjeli, dajvh mah leah unnemes gâatomelaanth jîh dajvh sjîere aarvojne, joekoen juhtemegeajnoeh, skieredahkelaante, suehpedslaante, vihkeles dajvh, dajvh gusnie mîerhkesje, raarkhoe jîh leekede, daate maahta konsekvensesalkehtimmieh krievdth jis daah dajvh lea joekoen vihkeles saemien miehtjiejeliemasse jîh båtsose.¹⁹” Jis areaalesoejesjen gaavhtan stoerre skilkemedahkoeh eatnamisnie sjædta, maahta daerpies årrodh almatjereaktan muhteste varjasjidh, ILO- konvensjovne nr. 169 artihkele 7 nr. 3 jîh EN:n konvensjovne sivijle- jîh politihkeles reaktide artihkele 27, jîh eatnemegellievoetelaake § 8.

Ij mæhtieh varjasjidh guktie illedahke sjædta aktede skilkemedahkoste bovtsen gâatomelaantesne bieleden ellieslaakan daejredh guktie båtsoe dajvem nuhtjie. Fierhte jaepieboelhkegâatomelaante eatnemekvaliteeth åtna mij lea sjîerelaakan sjîehtedamme bovtsen åtnose. Doh jeanatjommes båtsoesjîth daelviegâatomem utnieh goh unnemes gâatome. Bovtse energijem spååroe daelvege, jîh sturremi gaavhtan bovtsie vielie baalkerde jîh vielie energijem nuhtjie. Bovtse maahta dan jîjnem energijem dassedh gjîredaelvien guktie nåakebe hille sjædta gjîren bijjelen jîeledh, jîh sæjhta aaj vielie hævhtadamme årrodh juvrijsie vaaltasovvedh.

4.5.2 Klimajarkelimmieh jîh sosijaale konsekvensh

Seamma tîjjen klimajarkelimmieh stuerebe ovseekerevoetem vedtieh konsekvensi bîjre skilkemedahkojste areaaline. Klimajarkelimmieh spaajhtebe juhtieh, jîh båtsoe sæjhta vielie jearohke årrodh fleksibiliteteeste gâatomedajvine juktie mæhtedh jîjtjemse sjîehtedidh akten vielie ov-stabijle gâatome- jîh klimatseahkan (Tyler et al. 2007). Aerviedimmie tsavtseme areaaleste, mij lea tjîrrehtamme daennie goerehtimmesne, maahta åtnasovvedh juktie analysedirregh guhkiebasse evtiedidh, juktie tsevtsemem goerehtidh dovne infrastruktvreste jîh klimajarkelimmeste eatnemen gellievoetese båtsoedajvine, goh GLOBIO-maalle (UNEP 2001, Degteva et al. 2017, Glomsrød (red.) 2017, van Rooij et al. 2017).

Skilkemedahkoeh areaaline mæhtieh stoerre konsekvensh utnedh sosijaale jîh kultuvrelle fâantoej gaavhtan. Akte goerehtimmie åarjelsaemien båtsoedajvesne vuesehte doh jeanatjommes båtsoeburrieh vieliebarkoem jîh raessiem åadtjoejin gelliej sâarhts skilkemedahkoeh gaavhtan mah gâatomelaanten giehpiedieh, juhtemegeajnoeh steegkieh jîh stoerre teehpemh bovtsese vedtieh (Møllersen 2018). Jis båtsoeburrieh eah vielie bovtsigujmie giehtelidh araaleskilkemedahkoeh gaavhtan, barkoefaamoe unnebe sjædta jîh vielie barkoe sjædta dejtie mubpide seamma sijtesne, joekoen dej boelhki gosse jîjnje barkoe goh gosse tjõõnghkeminie, juhtieminie, mîerhkesjeminie jîh raerhkieminie.

---

¹⁸ Bihkedæjja konsekvensesalkehtimide: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/reindriften/fakta-om-reindrift/behov-for-arealer#veiledere-for-konkvensutredninger>- Bihkedæjja konsekvensesalkehtimide:

¹⁹ <https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan--og-bygningsloven/plan/ku/veiledning-om-konkvensutredninger/id2437717/>

Skilkemedahkoeh mah leah ovvaajteles sijjine maehtieh dâeriesmoerh sjugniedidh jîh gâatomelaantem smaaave dajvine juekedh guktie dajvh gusnie sturremh eah gââvnesh eah maehtieh âtnasovvedh dan âvteste ij gâaredh dohkoe juhtedh bovtsigujmie. Steegkeme juhtemegeajnoej gaavhtan maahta aaj daerpies sjîdtedh bovtside bijligujmie foeresjidh, mij lissie barkoem jîh vielie maaksoeh vadta bâatsoeburride jîh vielie slæjhtoes sjædta bovtside.

Ahkedh jienebh skilkemedahkoeh jîh deadtove gâatomevierhtide maahta vigkieh bâatsoeburriej jîh voenges siebriedahki gaskem sjugniedidh, jîh maahta geerve ârrodh tjelti dâaresth laavenjostedh (gosse akte sijte sov gâatomedajvh jieniebinie tjeltine âtna), gosse fierhte tjelte konsekvensh varjesje soejkesje- jîh bigkemelaaken mietie jîjtse dajven muhteste.

4.5.3 Bâatsoen aerpievuekien daajroe

Jienebh goerehtimmieh areaaletsevtsiemistie tjîertestieh bâatsoen aerpievuekien jîh ræjhkoes daajroe gîehtelimmie- jîh gâatometsiehkij bijre lea joekoen vihkeles gosse edtja daatah toelhkestidh goerehtimmijste effekti bijre skilkemedahkojste jîh sturremijstie, jîh bâetijen aekien dotkeme byöroe daan daajrose bigkedh juktie elliesâbpoe daajroevâaromem âadtjodh areaalereeremasse (Vistnes jîh Nellemann 2007, Strand jîh jienebh 2017).

Saemien aerpievuekien daajroe vihkelesvoetem tjîerteste aktede nænnoes krievveste jîh daajroe bovtsen baalkerdimmien bijre eatnamisnie (Turi 2017, Tyler et al. 2007). Turi (2016, 2017) jîh Turi jîh Eira (2016) tjîertestieh vihkeles bâatsoen aerpievuekien daajroem meatan vaeltedh ovmessie reeremedaltesisnie. Tjâanghan dellie vierhtievâarome jîh daajroevâarome aktem reaktavâaromem sjugniedieh Nöörjen diëdtese bâatsoen âvteste goh saemien kultuvreguedtije jieleme (Skogvang 2009). Laanteburriedirektoraaten jîjtjéstâvroereektehtse raereste aerpievuekien daajroe enn vielie byöroe meatan vaaltasovvedh bâatsoereeremasse (Laanteburriedirektoraate 2016).

Winge (2016) tjîerteste lea joekoen vihkeles bâatsoen aerpievuekien daajroe meatan vaaltasâvva gosse jarkelimmieh areaaleste soejkesjeminie, konsekvensesalkehtimmie jîh konsultasjovnelatjkosne Saemiedigkien jîh staateles âejvieladtji gaskem, guktie veelebe njoelkedassh maehtieh dorjesovvedh guktie bâatsoen îedtjvh vââjnesasse bâetieh jîh kröôhkeme sjîdtieh bigkeme-aamhtesinie. Tjuara dam vuekiem juktie tsavtseme areaalem aerviedidh, mij lea daesnie âhpiedahteme, bâatsoen aerpievuekien daajrojne ektine nuhtjedh.

4.6. Juvnehtimmieh

Goerehtimmie fysiske skilkemedahkojste saemien bâatsoedajvesne vuesehte akten dajven sisnjelen 5 km elmielinjesne gâetijste jîh infrastruktuivrete, guktie lea daesnie gaertjedamme, medtie 89 prosenth abpe jaepieboelhkegâatoemistie jîh juhtemegeajnojste leah tsavtseme skilkemedahkojste. Jalhts aerviedimmieh vuesiehtieh gâatomedajvh, joekoen gîjregâatome, tsavtseme sjædta dan gâhkese goh 5 kilomeeterh skilkemedahkoste, ij sijhth jiehtedh daate dajve lea beajsteme goh gâatoemasse bovtse jîh dan gaavhtan maahta âtnose vaaltasovvedh jeatjah âssjelidie.

Dihte âllesth effekte skilkemedahkojste jîh sturrije darjomijstie lea stuerebe goh summe fierhtede skilkemedahkoste edtji ârrodh. Daerpies vielie dotkeminie guktie joekehts sâarhts skilkemedahkoeh eatnamisnie, goh gâetieh, geajnoeh, stræjmieledningh, tjaetsiefaamoetseegkeldahkh, biegeturbijnh, gruvah, jîh vielie maehtieh bovtsem joekehtslaakan tsevtsehdh. Aaj daerpies vielie daajroem âadtjodh tsevtsemen bijre turismeste.

Tjuara fierhtem skilkemedahkoem aaj vuarjasjidh tjoevkesisnie aarebi skilkemedahkojste guktie jarkelimmieh tjiie doekoe vääjnesasse bätieh fierhten dajvese. Daerpies vielie daejredh guktie båtsoen gåatome dennie areaalesne mij lea aajmene lea bigkemistie jih infrastruktuvreste tsavtseme. Aaj daerpies vielie daejredh guktie fysiske skilkemedahkoeh maehtieh nuepiem giehpididh sjiehtedimmieh darjodh klijmajarkelimmide, dan åvteste gaskem jeatjah nåakebe sjædta reservegåatomedajvh gaavnedh.

Byöroe aerviedimmiem tsavtseme areaaleste goh akte bielie daajroevåaroemistie areaalesoejkesjæmman jih konsekvensesalkehtimmide båtsose nuhtjedh, jih tjoevkesem biejedh dan tjåenghkies illedahkese (kumulatijve effekte) skilkemedahkojste. Bihkedæjja konsekvensesalkehtæmman båtsose tjærtteste daerpies aktem ellies vuarjasjimmiem båtsoen aerpievuekien dajveåtnoste darjodh man bijre lea, dan sisnie båtsoen laejhtehts faktovrh jih ektiespiële dej gaskem.

Juvnehtimmieh gærjesne *Saemien taalh soptsestieh 7* vuesiehti man vihkeles lea tjærttestidh båtsoen däärjoem akten monnehke evtiedæmman, åtnoenjoelkedassh hammoedidh mah leah båtsoen aerpievuekien daajroen mietie jih juvrepolitihkem evtiedidh mij båtsoem jih jeatjah gåatomem miehtjesne krööhkeste (Riseth 2014). Aerviedimmie tsavtseme areaaleste sæjhta viehkiehtidh daajroevåaromem daejnie suerkine nænnoestehtedh.

Aerviedimmie tsavtseme areaaleste, båtsoen aerpievuekien daajrojne ektine gåatomedajvi bijre, byöroe åtnasovvedh goh bielie daajroevåaroemistie juktie båtsoen areaalh gorredidh, naakede mij lea eevre daerpies juktie båtsoem tjåadtjoehtidh jih Nöörjen nasjonaale jih gaskenasjonaale åeliedimmieh bæjjese fulkedh juktie dam materijelle våaromem saemien kultuvrese gorredidh.

Referaansh

Danell, Ö. (2005): The robustness of reindeer husbandry—need for a new approach to elucidate opportunities and sustainability of the reindeer industry in its socio-ecological context. *Rangifer Report* 10, 39–49.

Degteva, A., A. Oskal, S. D. Mathiesen, P. Burgess, I. Aslaksen, K. I. Johnsen, A.-M. Magga, W. van Rooij, C. Brattland, R. Corell, A. Dubovtsev, P. A. Garnåsjordet, A. Holmberg, K. Klovov, N. G. Maynard, C. Nellemann, B. Niillas, P. J. Partapuoli, M. Pogodaev, E. Reinert, P. Sandström, I. Slepushkin, I. A. Smuk, J. Steffanson, Z. Strogalschikova, A. Tyskarev, L. Westerveld (2017): “Indigenous peoples’ perspectives”. Chapter 7 in *Adaptation Actions for a Changing Arctic: Perspectives from the Barents Area*. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP), Oslo, s. 167-194.

Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.) (2017): *The Economy of the North 2015*. Statistiske analyser (SA) 151, Statistisk sentralbyrå.

Helle T., V. Hallikainen, M. Sarkela, M. Haapalehto, A. Niva, J. Puoskari (2012): Effects of a holiday resort on the distribution of semi-domesticated reindeer. *Annales Zoologici Fennici* 49, 23–35

Landbruksdirektoratet (2016): *Utfordringer for selvstyre i reindriftsnæringen - Tiltak for å nå mål om bærekraftig reindrift*. Landbruksdirektoratet. Rapport 2016/7.

Landbruksdirektoratet (2018): *Ressursregnskap for reindriftsnæringen. For reindriftsåret 1. april 2017 – 31. mars 2018*. Rapport nr. 30/2018.

Larsen, R. K., K. Ratio, P. Sandström, A. Skarin, M. Stinnerbom, J. Wik-Karlson, S. Sandström, C. Österlin, Y. Buhot (2016): *Kumulativa effekter av exploatering på renskøtsel. Vad behöver göras inom tilstandsprosesser*. Rapport 6722. August 2016. Naturvårdsverket.

Lie, I., I. Vistnes og C. Nellemann (2006): *Hyttebygging i reindriftsområder. Omfang av hyttebygging, konsekvenser for reindrift, og plan- og saksbehandling i områder med samisk reindrift*. Rapport 2006:5. Norut NIBR Finnmark.

Meld. St. 32 (2016-2017): Melding til Stortinget. *Reindrift. Lang tradisjon – unike muligheter*. Landbruks- og matdepartementet.

Møllersen, S. (2018): Helserelaterte leve- og arbeids-forhold for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 11*, Samisk høgskole/Sámi Allaskuvla, s. 44-67.

Pape, R. and J. Loeffler (2012): Climate change, land use conflicts, predation and ecological degradation as challenges for reindeer husbandry in Northern Europe: what do we really know after half a century of research? *Ambio* 41, 421–434.

Riksrevisjonen (2012): *Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig reindrift i Finnmark*. Dokument 3:14 (2011-2012). Riksrevisjonen.

Riseth, J. Å. (2014): Ei bærekraftig reindrift? Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 7*, Samisk høgskole/Sámi Allaskuvla, s. 52-100.

Sandstrom, P., Sandstrom, C., Svensson, J., Jougda, L. and Baer, K. 2012. Participatory GIS to mitigate conflicts between reindeer husbandry and forestry in Vilhelmina Model Forest, Sweden. *Forestry Chronicle* 88, 254–260.

Skarin, A. and B. Åhman (2014): Do human activity and infrastructure disturb domesticated reindeer? The need for the reindeer's perspective. *Polar Biology* 37, 1041-1054.

Skarin, A., P. Sandström and M. Alam (2018): Out of sight wind turbines – Reindeer response to wind farms in operations. *Ecology and Evolution* 8, 1-14.

Skarin, A. and M. Alam (2017): Reindeer habitat use in relation to two small wind farms, during preconstruction, construction, and operation. *Ecology and Evolution* 7, 3870-3882.

Skogvang, S. F. 2009. *Samerett*. 2. utg. Universitetsforlaget, Oslo.

Strand, O., J. E. Colman, S. Eftestøl, P. Sandström, A. Skarin og J. Thomassen (2017): *Vindkraft og reinsdyr – en kunnskapssyntese*. NINA Rapport 1305. Norsk institutt for naturforskning (NINA).

Turi, E.I. (2016): *State Steering and Traditional Ecological Knowledge in Reindeer Herding Governance: Cases from western Finnmark, Norway and Yamal, Russia*. PhD avhandling, Umeå Universitet.

Turi, E.I. (2017): “Sámi reindeer pastoralism in Norway – governance and economy”. I Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.): *The Economy of the North 2015*. Statistiske analyser (SA) 151, Statistisk sentralbyrå, s. 108-114.

Turi, E.I. og I. M. G. Eira (2016): «Bruk av tradisjonell kunnskap i miljø- og arealforvaltning i Norge», i *Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi*, Sametinget, s. 97-113.

Tyler, N. J. C., J. M. Turi, M. A. Sundset, K. Strøm Bull, M. N. Sara, E. Reinert, N. Oskal, C. Nellemann, J. J. McCarthy, S. D. Mathiesen, M. L. Martello, O. H. Magga, G. K. Hovelsrud, I. Hanssen-Bauer, N. I. Eira, I. M. G. Eira, and R. W. Corell (2007): Saami reindeer pastoralism under climate change: Applying a generalized framework for vulnerability studies to a sub-arctic social-ecological system. *Global Environmental Change* 17, 91–206.

UNEP. 2001. *GLOBIO – Global methodology for mapping human impacts on the biosphere*. Nellemann, C., Kullerud, L., Vistnes, I., Forbes, B. C., Kofinas, G. P., Kaltenborn, B. P., Grøn, O., Henry, D., Magomedova, M., Lambrechts, C., Larsen, T. S., Schei, P. J. & Bobiwash, R. United Nations Environmental Programme, Nairobi, Kenya.

van Rooij, W., I. Aslaksen, P. Burgess, P.A. Garnåsjordet and S.D. Mathiesen (2017): "Ecological change in Arctic regions - a GLOBIO3 pilot study of impacts on biodiversity" (Chapter 9) in S. Glomsrød, G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.): *The Economy of the North 2015*, Statistical Analyses (SA) 151, Statistics Norway, s. 149-162.

Vistnes, I (2008): *Impacts of human development and activity on reindeer and caribou habitat use*. Dissertation, Norwegian University of Life Sciences

Vistnes, I., C. Nellemann og K.S. Bull (2004): *Inngrep i reinbeiteland. Biologi, jus og strategier i utbyggingssaker*. NINA temahefte 26. Norsk institutt for naturforskning (NINA), Trondheim.

Vistnes, I. and C. Nellemann (2007): Impacts of human activity on reindeer and caribou: The matter of spatial and temporal scales. *Rangifer Report* No. 12, 47-56.

Vistnes, I. and C. Nellemann (2001): Avoidance of cabins, roads, and power lines by reindeer during calving. *Journal of Wildlife Management* 65, 915-925.

Winge, N.K. (2016): Konsekvensutredning i reindriftsområder. *Tidsskrift for eiendomsrett* 12, 101- 124.

5 Julev- ja lullisámegiela gáiddusoahpahus

Kevin Johansen, cand.polit. UiT / Universidad de Granada. Nordlánda fylkkamánni seniorráddeaddi

Čoahkkáigeassu:

Sámegiela gáiddusoahpahus lea dan manemus vihttanuppelohkáii jagis ollu lassánan. Dat lea eanemus adnon molssaevttolaš oahpahusvuohki mii lea adnon ohppiide geat orrot guovlluin gos eai leat oahpaheaddjit báikkis. Dát oahpahusvuohki adno maid ollu eamiálbmogiin mángga riikkas, muhto lea maid vuohki maid muhtimat gehččet kontroversieallan.

Dálá oahppit leat digitálalaččat čeahpit ja de leat maid vejolašvuodat sihkkarastit kvalitatiivvalaš buori gáiddusoahpahusa buorebut. Lea čielggas ahte molssaeaktu gáiddusoahpahussii eanas dilálašvuodain lea ahte oahppi ii oaččo sámegiela oahpahusa, go dát vuohki adno dakkár diliin go eai gávdno guovllus sámegiela oahpaheaddjit.

Logut čájehit ahte gáiddusoahpahusa ohppiidlohku rievddada jagis jahkáii. Leat ollu lullisámegiela oahppit gáiddusoahpahusas vuodđoskuvllas ja muhtin jagiid leat eambo oahppit gáiddusoahpahusas go báikkálaš oahppit. Julevsámegiela lea ollu unnit lohku. Dat boahdá das go julevsámi guovllus orrot olbmot eambo čoahkis. Joatkkaskuvllas lea julevsámegiella eará ládje, go de ožžot buot oahppit sámegiela oahpahusa gáiddusoahpahusa bokte.

5.1 Álggahus

Dál lea 15 jagi áigi go álggahuvvui sámeziela gáiddusoahpahus Norggas. Sivvan dasa lei go guovddáš eisseválddit háliidedje ahte sámeziel oahppit galge beassat orrut ruovttus seammás go ožžo sámezieloahpahas. Ovdal šadde mánggas fárret internáhttaskuvllaide jus galge oážžut rievttis oahpahas sámezielas.

Norggas álggahuvvui organiserejuvvon gáiddusoahpahus maŋŋil go čadáhedje proševtta, man ulbmil lei ahte sámeziel oahppit galge oážžut sámezieloahpahas ja seammás sáhttit orrut ruovttus²⁰. Prošeakta loahpahuuvui 2004 ja dalle álggahuvvui maid organiserejuvvon sámeziela gáiddusoahpahus.

Gáiddusoahpahus lea pedagogalaš vuohki mas sámezieloahpaheaddjit ledje ovddasmannit. Go álge gáiddusoahpahasain, de ledje áibbas unnán oahpaheaddjit Norggas geain lei gelbbolašvuohka suorggis, ja sámezieloahpaheaddjit fertejedje ollu ieža ovdánahttit metodihka ja organiseret oahpahas. Riikkaidgaskaščat lea gáiddusoahpahus leamaš maiddái eamiálbmotvuolggaeapmi, sivas go leat leamaš unnán giellaoahpaheaddjit ja go eamiálbmogat leat fárredan gávpoziidda. Dan dihte leat ferten gáiddusoahpahas bokte sihkkarastit ahte bajásšaddi buolva oážžu vejolašvuoda oahppat eamiálbmotziela.

5.2 Eambo dárbu sámeziela gáiddusoahpahussii

Go oahpahasláhka doaibmagodii, de mielddisbuvttii dat maiddái dan ahte ollu skuvlaeaiiggáziin, olggobealde sámi váldoguvlluid, livčče šaddan ollu váttisvuodat fállat báikkálaš sámezieloahpahas (Rønning, s. 9).

Molssaevttolaš oahpahasvuogi modealla mii ráhkaduvvui, das ledje golbma dimenšuvvna:

1. Gáiddusoahpahus
2. Johttioahpaheaddji
3. Giellačoagganeamit

Oahpahasmodealla ráhkaduvvui lagas gulahallamiin sámeziela oahpahasbirrasiiiguin. Guovddáš eiseválddiid oidne dárbbu ahte ášahasat, main lei lagas oktavuohka sámeziela oahpahasbirrasiiiguin, galge leat koordinerenovddasvástideaddjit sámeziela gáiddusoahpahussii.

---

²⁰ Rønning, Wenche: *Sørsamisk opplæring ved hjemmeskoler (Lullisámeziel oahpahas ruovttuskuvllain)*. NF-ráporta nr. 1, 2005. Nordlánddadutkan

Guovddáš eiseválddit jerre Finnmárkku ja Nordlándda fylkkamánniin váldit koordinerenovddasvástádusa. Fylkkamánit ledje mielas, muhto vástidedje dan leat áigevuodilin dušše jus sámegiela oahpahusbirrasiid mielas dat lei heivvolaš ja sávahahti. Departemeanttas gulahalle sámegiela birrasiiguin, gos dorjo jurdaga. Dasto oaččui Finnmárkku fylkkamánni koordinerenovddasvástádusa davvisámegiela gáiddusoahpahussii ja Nordlándda fylkkamánni ges koordinerenovddasvástádusa lullisámegiela gáiddusoahpahussii.

Dalle ii árvvoštallon jus galggai sullasaš koordinerenovddasvástádus julevsámegiela gáiddusoahpahussii. Easka manjil go ledje gulahallan julevsámegiela gelbbolašvuodabirrasiiguin, de oaččui Nordlándda fylkkamánni maiddá koordinerenovddasvástádusa julevsámegiela gáiddusoahpahussii

5.3 Mii lea gáiddusoahpahus?

Gáiddusoahpahusa sáhtta defineret čuovvovaččat:

“Gáiddusoahpahus lea vuohki movt organiseret oahpahusa gos oahppis dahje studeanttas lea ollásii dahje belohakkii oktavohta oahppobáikkiin nu ahte ii dárbbat fysalaččat leat ieš dan báikkis”²¹.

Dán oahpahusvuogi sáhtta maid gohčodit geabbilis oahpahussan, neahttaoahpahussan, IKT-doarjja oahpahussan, geabbilis oahpahusvuohkin ja nu ain²².

Sámegiela gáiddusoahpahus dáhpáhuvvá aivve *duohtaáiggis*, mii mearkkaša ahte oahpaheaddji ja oahppi(t) gulahallaba/gulahallet oktanaga dihtora bokte. Dat lea juste nuppe ládje go *eahpebuohtalas (asynkron)* oahpahus, mas gáiddusoahpaheaddji ráhkada neahttavuođduduvvon oahpahusa ja oahppi bargá dainna eará áiggis.

Ovdal lei ollu fokus makkár teknihkalaš čovdosiid galgá atnit, go eanas čovdosat ledje divrasat. Dál leat teknihkalaš čovdosat hálbbit atnit ja lea ollu friddjavuohta gáiddusoahpahusa oahpaheddjiide välljet makkár čovdosa vällje atnit. Sámegiela oahppoplánas ii čuočo makkár vuogi galgá atnit vai olaha gelbbolašvuodamihtu fágas. Riekti oahppat sámegiela lea vuoigatvuodavuodđuduvvon oahpahušlága § 6 ja oahpahušlága lánkaásahusa § 7-1 bokte, main ovdanboahdá molssaevttolaš oahpahušvugiid birra. Oahpahušlága § 13-1 daddjo ahte suohkanis ja skuvlaeaiggádis lea geatnegasvuolta ollašuttit oahpahusa, maiddá sámegieloahpahusa.

---

²¹ Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Fjernundervisning>

²² Oahpahušdirektoráhtta: 2015

Sámegieloahppit ožžo iežaset vuogatvuodaid mearkkašahtti ollu nannejuvvot oahpahaslágas 1998. Dán lága haga livčče sámegieloahpahas leamaš arvat heajut dál.

Sámegiela gáiddusoahpahas lea metodalaččat ollu seammalágan go eará vuogát gáiddusoahpahas, muhto erohus lea ahte gáiddusoahpahas eanas oktavuodain lea oahpahasvuohki mainna olaha ohppiid ja studeanttaid hivvodaga. Sámegiela gáiddusoahpahas lea dávjá adnon go galgá olahit ohppiid geat orrot guovlluin gos eai leat sámegieloahpaheaddjit. Goitge lea gávpotfáren ja viiddis ássan lasihan dárbbu sámegiela gáiddusoahpahussii. Lullisámegielas vuodđoskuvllas lea muhtin jagiid leamaš eanetlohku geat leat ožžon giellaoahpahusa gáiddusoahpahusa bokte ja unnitlohku lea ožžon klássalanjaoahpahusa.

5.3.1 Ohppiid vuogatvuolta leat gáiddusoahpahusa oahppin

Sámegielohppiin, geat ožžot giellaoahpahusa gáiddusoahpahusa bokte, leat seamma vuogatvuodát go ohppiin geat ožžot sámegieloahpahusa báikkálaš oahpahusa bokte, klássalanjaoahpahusa. Sii čuvvot dan seamma oahppoplána, leat seamma ollu unnimus meari diibmolohku ja galget árvvoštallot seamma vuogi mielde go eará sámegieloahppit.

Dat mearkkaša ahte gáiddusoahpahasohppit galget olahit daid seamma gelbbolašvuodamihtuid ja eará mihtuid oahppoplánas. Erohus lea ahte dat adno eará oahpahasvuohki gáiddusoahpahasohppiide. Vuollelis čájehuvvo sámegieloahpahusa viidodat vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas:

Tabealla 5.1 Sámegiela fága- ja diibmojuohkin

Vuodđoskuvla	1.-4. ceahkki	5.-7. ceahkki	8.-10. ceahkki
Vuosttašgiella	160 d. jahkái	104 d. jahkái	94 d. jahkái
Nubbin giella	87 d. jahkái	87 d. jahkái	76 d. jahkái
Joatkkaskuvla	Jo. 1	Jo. 2	Jo. 3
Oahppospecialiseren	103 d.	103 d.	103 d.
Fidnofága	45 d.	45 d.	(219 d stud.gelb. lasahas)

Tabealla čájeha sámegielohppiid diibmologu beroškeahhtá oahpahasvuogis. Eanas sámegieloahppit čuvvot sámegiela nubbingielat oahppoplánaid. Dá leat guokte molssaeavttu: sámegiella nubbingiellan 2 ja sámegiella nubbingiellan 3. Sis lea seamma made diibmolohku, muhto sámegiella nubbingiellan 3 rehkenastet ahte guokte goalmmásas oassi ohppiin olahit

gelbbolašvuodamihtuid, go sii geain lea sámegeiella nubbingiellan 2 dahket.²³ Diibmolohku rehkenasto 60 minuhtasaš ovtadahkan, mii lea maid unnimus diibmologu mearri. Mudui sáhtttá rievdadallat cehkiid diibmologuid siskkobealde, nugo ovdamearkka dihte 1.–4. ceahkis sáhttet leat muhtin diimmuid eambo ovttá jagi ja fas unnit diimmut nuppi jagis, muhto obbalaš supmi siskkobealde cehkiid eai galgga leat unnit diimmut go unnimus meari diibmolohku.

5.3.2 Geat fáallet julev- ja lullisámegeiella gáiddusoahpahusa?

Lea ollu jagiid čadahuvvon strategalaš bargu sihkkarastin dihte ahte dihto skuvllain lea earenoamášgelbbolašvuolta sámegeiella gáiddusoahpahusas. Lea leamaš sávaldat ahte leat dat seamma skuvllat geat fáallet dan guhkit áigge badjel, vai sihkkarastá ahte sis lea áiggis áigái dárbbalaš gelbbolašvuolta gáiddusoahpahusas sihke pedagogaččat, teknihkalaččat ja movt oahpahus organiserejuvvo.

Dál fálla julevsámegeiella gáiddusoahpahus vuoddoskuvllas Grønnåsen skuvllas Bådåddjos. Julevsámegeiella gáiddusoahpahusa joatkkaskuvla dásis fállá Nordlándda fylkkasuohkan. Árran lea fállan dán bálvalusa jahkeviissaid, muhto lea leamaš sávaldat ahte oahpahus galgá šaddat almmolaš skuvllaid vuollásažžan, nugo lea davvi- ja lullisámegeielain.

Lullisámi guovllus fállá Prahke bajásšaddan- ja báikkálašguovddáš ja Áarjel-saemiej skuvle Snoasas. Lullisámi máhttopárka (ovdalaš Gaska-Norgga Sámeskuvla Árbordes) fállá gáiddusoahpahusa sihke vuoddoskuvlii ja joatkkaskuvlii. Plassje joatkkaskuvla ja Kråangke joatkkaskuvla fállá gáiddusoahpahusa joatkkaskuvla dásis.

5.3.3 Demográfalaš ovdáneapmi ja sámegeiella gáiddusoahpahusa váikkuhus

Broderstad ja Sørle artihkkalis “Orrun- ja fárrentreanddat dár- ja sámesuohkaniin 40 jagi áigodagas, go guoská barggahusaid ektui” čujuhuvvo ahte sápmelaččat eambo leat fárregohtán gávpogiidda²⁴. Dasa lassin oaidnit Sámedikki jienastusloguid rievdama, mas gávpogiidda lassánit jienasteaddjit. Tromsa lea dál dat suohkan gos leat nubbin eanemus jienasteaddjit ja Bådåddjos lea maid jienastuslohku lassánan 421 proseanttain 2008–2017 (nrk.no)²⁵.

²³ <https://www.sametinget.no/Tjenester/Opplaering-og-laeremidler/Laereplaner-for-faget-samisk>

²⁴ Broderstad, Ann Ragnhild og Kjetil Sørle: «Orrun- ja fárrentreanddat dár- ja sámesuohkaniin 40 jagi áigodagas, go guoská barggahusaid ektui», Sámi logut mitalit 2, 2012. Sámi allaskuvla

²⁵ <https://www.nrk.no/sapmi/det-er-flere-samer-i-tromso-enn-i-karasjok-1.13653304>

Dakkár jotkkolaš gávpotfárren lasiha jearu sáme-gielaoahpahussii gávpogiidda ja stuorit giliide. Dasa lassina lassána maid jotkkolaččat dihtomielalašvuohta gávpotsápmelaččaid gaskkas geat háliidit eambo sáme-gielaoahpaha. Visot dát bealit miellidibuktet ahte lassána dárbu sáme-gielaoahpahussii gávpogiin. Ii ge oro nu ahte sáme-gielaoahpaheaddjit leat seamma ollu fárredan gávpogiidda. Ain lea nu ahte eanas sáme-gielaoahpaheaddjit orrot árbevirolaš guovddáš sámi guovlluin ja orru maid nu ahte leat unnit go vihtta gávpoga Norggas gos lea stuorit fágabiras sáme-gielaoahpaheddiin²⁶.

Go lassána gávpotfárren, ja eambo sápmelaččat leat ásaiduvvan gávpogiidda, de dájvja váilot sáme-gielaoahpaheaddjit, mii dagaha dat ahte gáiddusoahpahas lea áibbas dárbašlaš vai sihkkarastá sáme-gielohppiid vuoigatvuođa oažžut sáme-gielaoahpaha. Mánngga dilis ii leat vejolaš oažžut sáme-gielaoahpaha, almmá ahte eanas oassi oahpahas ii čadahuvvo gáiddusoahpahussan.

5.3.4 Gáiddusoahpaha čadaheapmi, gáibiduvvon gelbolašvuohta

Álgoálggus lei sáme-giela gáiddusoahpahas vuohki mii galgai adnot moatti oahppái. Demográfalaš sivaid geažil mat leat čilgejuvvon ovdalis, de lea dát vuohki mainna olahit oallugiid. Dat rievdata gáiddusoahpaha mearkkašumi sáme-giela giellaoahpahas konteavsttas ja mearkkaša ahte lea hui mávssolaš ahte sáme-giela gáiddusoahpahas lea alla kvalitatiivvalaš dássi ja veahkeha ohppiid olahit oahppoplána gelbolašvuodamihtuid.

Gáiddusoahpaha vuosttaš jagiid ledje dájvja teknihkalaš hástalusat ja ollu oahpahasáigodagas manai duššai teknihkalaš rusttegiidda. Dál leat diekkár váttisvuodat ollu unnit. Dat bohtá belohakkii das go dál leat buoret teknihkalaš rusttegat ja go dihtorčovdosat leat buorebut huksejuvvon, muhto lea gal maid go sihke gáiddusoahpaha oahpaheddiin ja maidái ohppiin, geat dál *riegádit digitálamáilbmái*, lea buoret teknihkalaš gelbolašvuohta.

Go sáme-giela gáiddusoahpahas álggi, de lei unnán fokus pedagogihkkii ja álgodásis lei ollu fokus teknologijai. Unnán vuhtiiváldui ahte dárbašuvvui earálágan metodihkka, sierra gáiddusoahpahasdidaktihkka go oahpaha sáme-giela jietna-govvastudios. Dál lea dat ollu buorránan ja lea čadahuvvon eambo gelbolašvuodalokten mas eambo geahččá “pearpmas šerbmii”, nugo gohčodit ovtta dain gelbolašvuodadoaimbajiin. Dál deattuhuvvo didaktihkka ja teknihkka lea dušše veahkkeneavvu mainna olaha sáme-gielaoahpaha mihtuid.

---

²⁶ Johansen, Kevin: «Saemien lohkehtájaveahka» : *Sámi logut muitalit* 9, 2016. Sámi allaskuvla

2015 mearridii Máhttodepartemeanta sierra gelbbolašvuodagáibádusaid, mat gustojit sáme giela gáiddusoahpahusa oahpaheddjiide. Gáibádusat leat ahte oahpaheddjiin lea gelbbolašvuoha:

- Pedagogihkas
- Sáme gielas
- Gáiddusoahpahusdidaktihkas
- Máhttá atnit teknihkalaš rusttegiid oahpahas

Dát gelbbolašvuoda gáibádusat galge ollašuvvat ovdal ođđajagimánu 1.beavvi 2020. Danne álggahii Nordlándda fylkkamánni gelbbolašvuodaloktenprográmma searválaga gáiddusoahpahusfáliliiguin ja relevánta fágabirrasiiiguin lulli- ja julevsáme giela gáiddusoahpaheddjiiguin. Čálidettiin lea gáiddusoahpahusa oahpaheddjiid gelbbolašvuoha čuovvovaš:

Tabealla 5.2 Julev- ja lullisáme giela gáiddusoahpahusa oahpaheddjiid gelbbolašvuoda listu²⁷

Gelbbolašvuoha	Pedagogalaš gelbbolašvuoha	Liigeoahppu sáme gielas	Gelbbolašvuoha gáiddusoahpahusa didaktihkas	Gelbbolašvuoha atnit teknihkalaš rusttegiid oahpahas
Man oallugiin lea gelbbolašvuoha	30 / 34	32 / 34	31 / 34	33 / 34

Tabealla čájeha ahte sáme giela gáiddusoahpahusa oahpaheddjiin lea alla gelbbolašvuoha. Lea unnán mii váilu buot gáiddusoahpahusa oahpaheddjiin das mii lea gáibiduvvon gelbbolašvuoha rámmavuogádaga mielde. Plánejuvvo vel okta kursa 2019, nu ahte lea jáhkehahti buot julev- ja lullisáme giela gáiddusoahpahusa oahpaheaddjit ožžot gelbbolašvuoda maid dárbbášit gáiddusoahpahusdidaktihkas ja teknihkalaš rusttegiin, maid atná oahpahas, ovdal go jahki dievvá.

Rámmavuogádagas daddjo ahte vuostáiváldi skuvllas/ruovttusuohkanis lea ovddasvástádus ohppiide geat ožžot gáiddusoahpahusa²⁸. Ruovttusuohkan galgá sihkkarastit buori ovttasbarggu

²⁷ Johansen, Kevin: «Sáme giela gáiddusoahpahas» Sámi logut mitalit 8, 2015. Sámi allaskuvla

²⁸ <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/samisk/rammeverk-for-fjernundervisning/>

gaskal skuvlla ja ruovttu. Gáiddusoahpahus lea molssaevttolaš oahpahusvuohki ja de gáibiduvvo lagat ovttasbargu gaskal ruovttu ja skuvlla.

Ruovttusuohkan galgá heivehit skuvlii gáiddusoahpahusa ja rektor lea ovddasvástideaddji dasa ahte gulahallanoahpaheaddjis ja gáiddusoahpahusa oahpaheaddjis leat buorit rutiinnat árvvoštallat.

Nordlándda fylkkamánni čadahii vuosttaš geardde gulahallančoahkkimiid buot skuvllaiguin, gos leat gáiddusoahpahusa oahppit ja dan čoahkkimii oasálaste maiddá gáiddusoahpahusa ohppiid váhnemat/ovddasteaddjit.

Gáiddusoahpahus vásiha eahpádusa muhtin fágabirrašiin ja muđui maid obbalaččat birrašiin. Sivva dan eahpádusii lea leamaš ahte gáiddusoahpahus maiddá gaskariikkalaččat lea eanas leamaš eamiálbmotvuolggaeapmi. Eamiálbmogat earret eará Kanádas, USAs, Ođđa Zealánddas ja Austrálias ledje árrat jodus dakkár oahpahusvugiin. “Main stream” oahpahusbirrasat oaivvildedje ahte dat lei eahpelunddolaš oahpahusvuohki, mas ii lean doarvá persovnnalaš oktavuohka gaskal oahppi ja oahpaheaddji. Dat lea addán muhtin birrašiin gáiddusoahpahusii heajos nama, vaikko ii leat ánsšášan dan.

Go mánáin dán áigge leat áibbas eará vásáhusat atnit tehnikkalaš rusttegiid, ja dávjá atnet sii beaivválaččat ollu diimmuid šearpma ovddabealde, de ii sáhte seamma ládje lohkat ahte gáiddusoahpahus lea eahpelunddolaš oahpahusvuohki. Lea maiddá nu ahte giellaoahpahusa lassin adno dál gáiddusoahpahus vuohkin ollu eambo, ja maiddá eará fágain ja eará oktavuodain.

Buorre ovdamearka dasa lea go Amerihkká oassestáhta Florida lea rievदान iežaset oahpahuslága, *The Digital Learning Act*, vai buot oahppit gaskal 6.kláša ja joatkkaskuvlla fertejit válljet ovttá fága mas sis galgá leat oahpahus gáiddusoahpahusa bokte. Dan haga eai oaččo loahppaduodaštusa joatkkaskuvllas, mii gohčoduvvo High School. Dat álggahuvvui 1996 álggahanprošeavttain, maid gohčodedje «Florida Web School Pilot», ja loahpahuvvui 2012 dainna ahte buot oahppit fertejedje čadahit dan. Jurdda dainna go buot oahppit galget oahpahuvvot gáiddusoahpahusa bokte, lea ahte skuvlaeaiaggádat oaivvildit ahte dát vuohki lea nu mávssolaš boahpteáiggis ahte dan fertejit buohkat máhttit. Floridas leat maid sierra joatkkaskuvllat mat dušše oahpahit gáiddusoahpahusa bokte, gos oahppit ožžot buot oahpahusa šearpma bokte.²⁹.

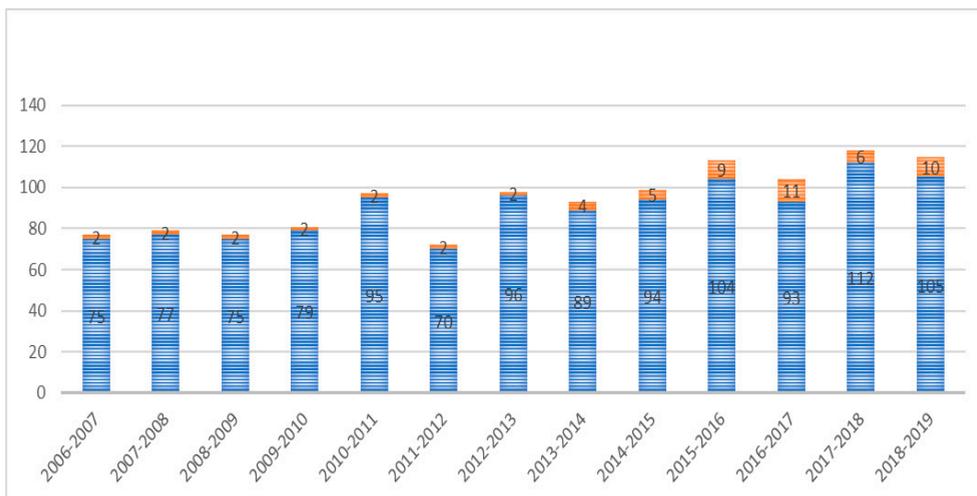
---

²⁹ Simonson, Michael 2016

5.4 Julev- ja lullisámegiela gáiddusoahpahusa ohppiidlohku

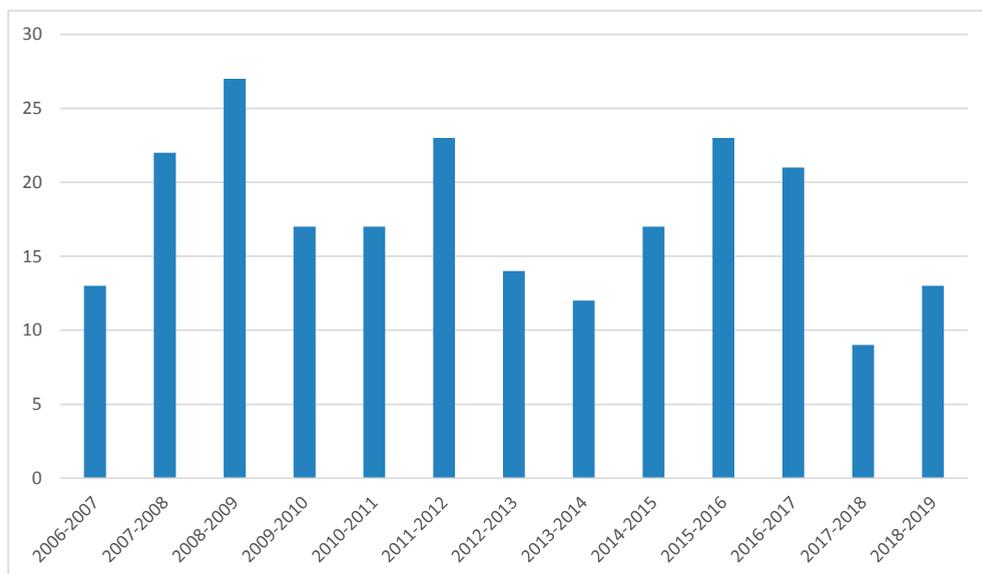
5.4.1 Julevsámegiela gáiddusoahpahus

Govus 5.1 Julevsámegiela ohppiidlohku vuoddoskuvllas, fiskat lea gáiddusoahpahusa ohppiid oassi

Govus 5.1 čájeha ahte vuoddoskuvlla julevsámegielas leat eambo oahppit dál go logi jagi áigi. Mii oaidnit ahte julevsámegielas leat badjel ovccilogi proseanta ohppiin báikkálaš oahppit, geain ii leat gáiddusoahpahus. Sivvan dasa lea go julevsámi guovllus orrot sápmelaččat čoahkis. Proseanttaid mielde lea gáiddusoahpahusa lohku lassánan, vaikko gáiddusoahpahusa ohppiidlohku ain lea dušše unna oasáš obbalaš julevsámegiela ohppiidhivvodagas. Jáhkkinis julevsámegiela gáiddusoahpahusa ohppiidlohku lassána boahhtevaš jagiid. Oaidnit maid dan ahte jus ovttá oahppis lea vuoigatvuohta oažžut sámegieloahpahusa gáiddusoahpahusa bokte, de dávjá háliidit eanebut guovllus oažžut dakkár oahpahusa.

Govus 5.2 Julevsámegeiela ohppiidlohku joatkkaskuvllas

Govus čájeha ahte julevsámegeiela ohppiidlohku rievddada joatkkaskuvllas. Muhtin sivva dasa lea ahte leat nu unna logožat, ja ahkebeassádagaid sturrodat mearkkaša maid ollu ohppiidlohkui.

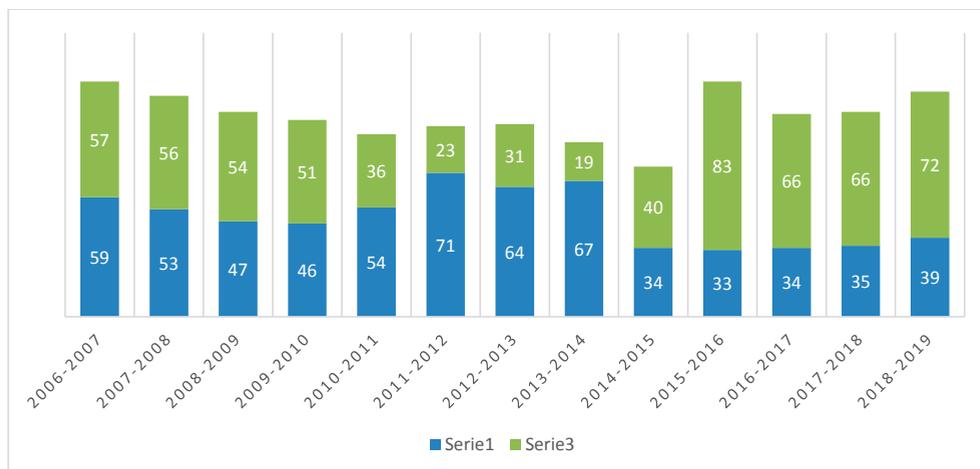
Seammás oaidnit maid ahte julevsámegeiela ohppiidlohku lassáneapmi vuoddoskuvllas dan mañemus vida jagis ii leat lassánan seamma ollu joatkkaskuvlla ohppiidlogus.

Julevsámegeiella joatkkaskuvllas lea eará lágan go eará sámegeielaohpahus, danne go buot oahppit, geain lea julevsámegeiella joatkkaskuvllas, ožžot oahpahusa gáiddusoahpahusa bokte³⁰.

³⁰ Čakčat 2019 rájes váldá Nordlándda fylkkasuohkan julevsámegeiela gáiddusoahpahusa joatkkaskuvlla dásis badjelassas. De šaddá maid oassi oahpahusas báikkálaš oahpahussan, klássalanjaoahpahus.

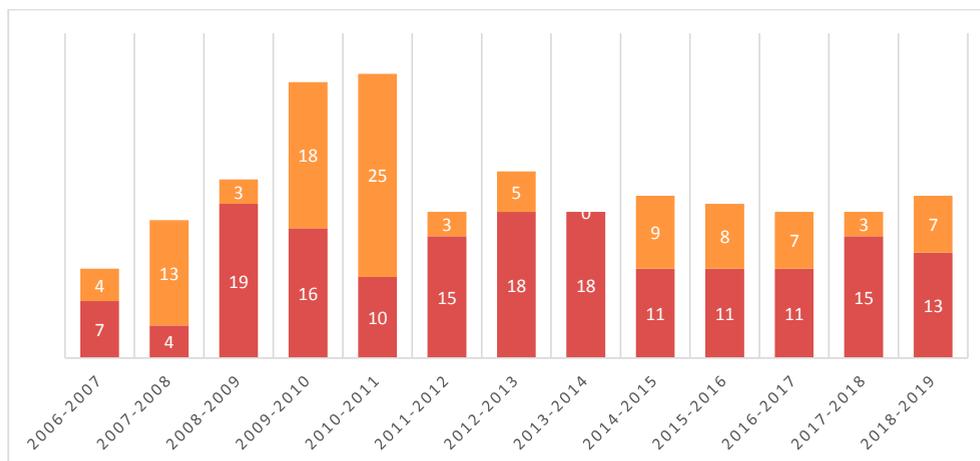
5.4.2 Lullisámegiela gáiddusoahpahus

Govus 5.3 Lullisámegiela ohppiidlohku vuoddoskuvllas. Alit lea gáiddusoahpahusa oassi

Govus 5.3 čájeha ahte lullisámegiela ohppiidlohku lea stáđásmuvvan alit dássái go vihtta jagi áigi lei. Skuvlajahki 2011-2012 lea sierra lágan, go olles 75,5 proseanta ohppiin lei gáiddusoahpahus. Dasto oaidnit ahte oassi gáiddusoahpahas njiedjá. Jáhkkinis boahdá das go leat leamaš oalle ollu lullisámegieloahpaheaddjit áigodagas ja ahte eambo suohkanat leat fátmastuvvon sámegiela hálddašanguvlu.

Govus 5.4 Lullisámegiela gáiddusoahpahus joatkkaskuvllas. Runta lea klássalatnja, ruoná lea gáiddusoahpahus

Govus čájeha ahte dan maŋemus gávccii jagis lea eanetlohku ohppiin, geat ožžot lullisámegiela oahpahusa joatkkaskuvllas, oahpahuuvvon klássalanjas ja daid ovddit jagiid lei eanas ohppiin ges gáiddusoahpahas. Nugo oaidnit, de bissot logut oalle dásseidin dan maŋemus gávccii jagis.

5.5 Heitet go oahppit gaskan oahpahasáigodaga?

Lea leamaš ollu digaštallan ahte oahppit heitet sámegielfágain, ja jus oahppit heitet sámegielain vuoddoahpahusa áigodagas? Sámeigielfága lea eará lágan go eará fágat go dat lea eaktodáhtolaš, earret muhtin soames hálddašansuohkanis. Dat dagaha ahte oahppit sáhttet heitit sámegielain gaskan oahppomannolaga. Statistihkaid vuodul eat sáhte addit čielga jurddabohtosiid dan birra, go muhtimat álget sámegieloahpahasain gaskan oahppomannolaga ja muhtin dilálašvuodain hui loahpas oahppomannolagas. Ferte maid vuhtiiváldit ahkebeassádagaid sturrodagain, mat leat njiedjan muhtin jagiid ja iige dan ge dihte oro sámegieloahpahas njiedjan. Dalle lea baicca lassánan sámegiela ohppiidlohku.

Vuoddoškuvlla áigodagas ii sáhte lohkat ahte heitet. Dan maid mii baicca oaidnit guhkis áiggi mielde lea go muhtin vuoddoškuvllaoahppit “láhppojit” go álget joatkkaskuvlii. Nu lea dáhpáhuvvan jahkeviissaid ja dan sáhtá lohkat lea šaddan dáhpin. Go juo sáhtá válljet sámegiela sihke lohkanráhkkanahhti ja fidnofágalaš oahppomannolagas, de njiedjan ii galggaše leat dárbbalaš. Soaitá muhtin oahppit árvoštallet dan šaddat fágalaččat lossadin go fertejit vel liige fága váldit joatkkaskuvllas. Čielga hehttehus jus heitá sámegielain ovdal go álgá joatkkaskuvlii, lea ahte de šaddá váddásit váldit alit oahpu sámegielas dahje sámi oahpaheaddjoahpuid.

5.6 Gávdnojit go molssaevttut gáiddusoahpahussii?

Nu go ovdalis juo namuhuvvon, de lea skuvlaeaiggádiin alddiineaset friddjavuohta movt sii organiserejit iežaset giellaoahpahusa nu guhká go lea oahpahaslága mielde, čuvvot njuolggadusaid ja dat eará dinggat leat ovddasvástádusa vuogádagaid rámmaid siskkobeaide. Dien bealis sáhtášii jurddašit ahte oahpahas čadahuvvoše eará vugiid mielde. Dat sáhtášii leat intensiiva oahpahas mas leat johtti oahpaheaddjit, giellačoagganeamit muhtin vahkkuid jagis dahje eará vuogit.

Goitge lea gáiddusoahpahas molssaevttolaš oahpahasvuohki mii lea buoremusat ovdánahtton. Dat lea geabbil nu ahte sáhtá vuhtiiváldit ovttaskas oahppi dárbbuid, das lea leamaš ekstensiiva

gelbbolašvuodalokten gáiddusoahpahusa oahpaheddiide ja gáiddusoahpahusfállit leat guhkit áigge huksen dohkálaš ja vuorddehahti vuogádagaid oahpahusa organiseremii ja čadaheapmái. Goitge lea hui buorre jus vuogádaga sáhtta ovttahttit eará oahpahusvugiiguin, nugo ovdamearkkain dás badjelis namuhuvvon. Áiggi mielde lea gáiddusoahpahusas heaitán fokuseremis teknihkalaš rusttegiidda ja oahpahus lea jorran baicca pedagogalaš beallái. Mávssoleamos lea hupmat oahpahusa birra, ja teknihkalaš bealli lea dušše reaidu mainna čadaha oahpahusa.

Dan maid earenoamáziid ferte čujuhit lea ahte eanas háviid ii livčče sámegeiela gáiddusoahpahusa ohppiin leamaš molssaevtolaš oahppofálaldat, jus gáiddusoahpahus ii livčče leamaš. Gáiddusoahpahus lea fálaldat vuogis, mii buoremusat sihkkarastá giellaoahpahusfálaldaga sámegeielohppiide, geat orrot olggobealde sámegeielguovlluid.

5.7 Man ollu šearbmaáigi lea dohkálaš?

Ii leat šat eahpádus ge ahte mánát ja nuorat atnet dađistaga eambo áiggi šearpmaide, ja šearbmaáigi lea doaba maid sáhtta mihtidit eanas mátketelefovnaiguin, neahttadulbosiiiguin ja dihtoriiguin. Buorre bealli das lea sámegeiela gáiddusoahpahussii, go dat addá ohppiide buori digitálagelbbolašvuoda, mii dagaha ahte gáiddusoahpahus doaibmá buorebut, eai ge dárbbáš šat bártidit šat nu ollu teknihkalaš váttisvuodaiguin go ovdal. Mánát ožžot juo ollu eahpeformálalaš oahpahusa šearpma bokte, ja de ii leat ágga ballat ahte livčče leamen eambo hástaleaddji oazžut formálalaš oahpahusa maid šearpma bokte.

Seammás ii leat oktage váhnen gii háliida ahte mánát galget atnit visot iežaset áiggi šearpmaid ovddabealde čohkkat. Muhtin psykologat oaivvildit ahte šearbmaáigi sáhtta billistit jierpmi (Walker, 2019)³¹. Dat lea goitge unnán duodaštuvvon ahte dat doallá deaivása, ja lea maid unnán dutkojuvvon makkár dearvvašvuoda ja sosiála váikkuhusat leat šearbmageavaheamis. Goitge berret muittus atnit ahte ohppiin ovdána sosiála ja gaskavuoda dáidu beroškeahhtá makkár vuogi mielde ožžot oahpahusa. Danne berrejit gáiddusoahpahusa oahpaheaddit muittus atnit dan ja sidjiide berre addot gelbbolašvuodalokten dan suorggis.

---

³¹ Walker, Jesse: «When Did We Get so Scared of `Screen Time`?» i: *Reason* geassemánu 2019

5.8 Rávvagat

Jodánis ja dadistaga ovdáneapmi oahpahasain, mas atnet teknihkalaš rusttegiid, mielddisbukta ahte gáiddusoahpahas oahpaheddjiin berre maid dađi mielde gelbbolašvuohta loktejuvvot.

Guovddáš eiseválddit berrejit árvvoštallat ásahtit sertifiserenortnega gáiddusoahpahasfállide, vai sáhttet deavdit gelbbolašvuođa gáibádusaid sámegeiela gáiddusoahpahas rámmavuogádaga vuodul.

Gáiddusoahpahasfállit ja gáiddusoahpahas ohppiid ruovttusuohkanat berrejit geahččalit oččodit nu ahte oahppit maid ožžot sámegeieloahpahas giellačoagganemiid bokte dahje oččodit johttioahpaheadđi suohkanii, jus dasa lea dárbu.

Stuorit oassi gáiddusoahpahas berre čadahuvvot joavkkuid mielde. Dat mearkaša ahte lea oahpahas masa máŋggas oasálastet, vai ohppiide lassána oahppanboadus, man bokte movttiidahttet sin pedagogalaš vuogi mielde ovttasdoaimmat eará sámegeiellohppiiguin. Dat mearkaša maid ahte eambo gáiddusoahpahas oahppit leat oktanaga digitála klássalanjain oktan oahpaheddjiiguin ja ožžot giellaoahpahas dan vuogi mielde.

Go leat unnán sámegeielloahpaheadđit gáiddusoahpahas, de berrejit ráhkaduvvot nano-oahppodiimmut ja *flipped classroom*-oahppodiimmut, mat doibmet pedagogalaš gielalašdoarjjan go oahpaheadđi lea eret. Dat leat digitála filbmabihtázat, main leat pedagogalaš barggut, maiguin oahppit sáhttet bargat, jus dohkálaš sámegeielloahpaheadđi ii leat doppe.

Ohppiid sosiála ja gaskavuoda dáidduid berre ovdánahttit gáiddusoahpahas bokte. Gáiddusoahpahas oahpaheadđit berrejit oažžut gelbbolašvuođaloktema das movt dan dahká digitála áiggis.

Sámegeielloahpahas joatkkaskuvllas berre heivehuvvot nu ahte nu oallugat go vejolaš jotket sámegeielain maŋŋil vuodđoskuvlla.

Girjjálašvuohta:

Broderstad, Ann Ragnhild og Kjetil Sørli: «Bo- og flyttetrender i norsk-samiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting» i Samiske tall forteller 5, 2012. Samisk høgskole

Johansen, Kevin: «Samisk lærertetthet» i: *Samiske tall forteller 9*, 2016. Samisk høgskole

Johansen, Kevin: «Samisk fjernundervisning» i Samiske tall forteller 8, 2015. Samisk høgskole

Kirschner, Paul A: Design, development and delivery of distance study materials: An industrial approach to distance education. Open University of the Netherlands

<https://www.nrk.no/sapmi/det-er-flere-samer-i-tromso-enn-i-karasjok-1.13653304>

Rønning, Wenche: «Sørsamisk opplæring ved hjemmeskoler». NF-rapport nr. 1, 2005. Nordlandsforskning

<https://www.sametinget.no/Tjenester/Oplaaering-og-laeremidler/Laereplaner-for-faget-samisk>

Simonson, Michael: *Distance Education. Statewide, Institutional, and International Applications*. Nova South Eastern University 2016

Skrøvset, Siw i: «Preben i 9J og Andrea i 10L går på Norges største ungdomsskole: -Litt skeptisk» nrk.no

Walker, Jesse: «When Did We Get so Scared of `Screen Time`?» i: *Reason* juni 2019

Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Fjernundervisning>

“Rammeverk for samisk fjernundervisning”. Utdanningsdirektoratet 2015

6 Sámi logut

Anders Sønstebø, seniorráddeaddi, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SGD)

6.1 Álggahus

Dán kapihttalis ovdanbuvttán muhtin guovddáš tabeallaid mat govvidit makkár dilli lea mávssolaš surggiin sámi duohtavuodas. Dat leat fásta tabeallat mat leat mielde juohke girjealmmuheames, ja mat dasto addet gova movt iešguđet áššit rievddadit guhkes áiggi badjel. Kapihttal sisttisdoallá dán almmuheames 16 tabealla ja vihtta govvosa mat leat juhkon čieža fágasuorgái, ja mat čuvgehit mávssolaš fáttáid sámi servodagas. Eanemus lági mielde leat sámi servodagat buohtastahtton eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara, ja Norggain obbalaččat. Statistihkka lea vuodđuduvvon geográfalaččat, ja sámi servodagat leat dán oktavuodas definerejuvvon **Sámedikki ealáhusaid doarjjaortnegiid doaimmaguovlu (SED-guovlu)**.

Vuosttaš fáddá lea álbmot, mas deattuhuvvo movt olmmošhivvodat rievddada, ja makkár áššit váikkuhit álbmotovdáneapmái, namalassii man ollu leat riegádan ja jápmán, sisafarren ja eretfarren. Čájehuvvo agi ja sohkabeale čohkkehus ja dilli čuvgejuvvo iešguđet geográfalaš dásis SED-guovllus, suohkaniin ja riikkas obbalaččat.

Nubbe fáddá lea oahpahas. Statistihkas leat logut oahpahusdásis, mas SED-guovlu buohtastahtto eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara ja obbalaččat Norggain. Dáikko čájehuvvo maid tabealla mii čuvgeha man oallugat heitet joatkkaskuvllas. Movt sámegeiella adno skuvllain ja mánáidgárddiin lea goalmmát fáddá. Dás leat golbma tabealla mat mitalit movt sámegeiella atnu ovdána, nugo mánáidgárddiin, vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas.

Dienas ja Barggahus lea njealját ja vidát fáddá, mii čájehuvvo guvttiin tabeallain, ja mas ovdanboahhtá olbmuid gaskamearálaš dienas ja vearru, ja barggahusa olbmuid sohkabealli ja ealáhus. Dasa lassin leat guokte ealáhustabealla mas nubbi tabealla čájeha fitnodagaid ealáhussurggiin ja nubbi mii earenoamáziid geahččá boazoealáhusa hárrái.

Čihččet ja mañemus fáddá lea Sámediggeválgga. Čájehuvvojit guokte válgatabealla mat leat vuodđuduvvon mañemus Sámediggeválgga (2017) ektui, mat čájehit bellodagaid/válgalisttuid dohkkehuvvon jienaid ja válljejuvvon Sámediggeáirasiid.

6.2 Muhtin kommentára tabeallaide

Ledje 54 801 olbmo geat orro SED-guovlluin ođđajagimánu 1. beaivvi 2019, mii lei njiedjan 502 olbmui jagi ovdalis. Maŋŋil 6 jagi áigodaga dásseidis álbmotloguin 2011 rájes, de oinniimet 2017 čielga njiedjama olmmošlogus, mii vel eambo njejai 2018. Maŋŋil duhátjahkemolsuma leat dušše guokte jagi (2003 ja 2006) goas olmmošlohku lea eambo njiedjan. Seammás go olmmošlohku Norggas lassánii 0,6 proseanttain 2018, de SED-guovllus njejai lohku olles -0,9 proseanttain.

SED-guovllus lea čada áiggi leamaš riegádahttinvuolláibáza duhátjahkemolsuma rájes, namalassii ahte leat eambo jápmán go riegádan olbmot, ja 2018 lea nubbi jahki maŋŋalaga go leat registrerejuvvon 200 eambbosat jápmán go riegádan. Riegádemiid lohku njejai vuosttaš geardde vuollel 400 ja dasa ii veahket maidige go jápminlohku lea dál dásset. Áigodagas 2011–2016 buhtadii nettosisafárren riegádahttima vuolláibáhca, muhto 2018 lei maiddái nettosisafárren heittot, namalassii ahte eambogat fárrejedje eret SED-guovllus go sisa. Measta 200 eambo olbmo fárrejedje eret SED-guovllus go sisa 2018, ja fárren dagaha ahte olmmošlohku lea njiedjan 2007 rájes. Go álbmot dadistaga lea boarásmuvvan, ja mas leat nissonolbmot geat leat riegádahttinagis, muitala ahte riegádahttinvuolláibáza jáhkkimis ii boade nohkat lagamus áiggi. Jus olmmošlohku galgá šaddat dásseidin, de ferte fárren rievdat 2014–2014 dássái.

Maŋemus jagiid positiivlaš lohku nettosisafáremii lea eahpitkeahttá leamaš sisafárren olgoriikkas, mii dál lea garrasit njiedjan. Leat ain badjel beali eambo olgoriikkalačča, geat fárrejit SED-guovlui go nuppe ládje, muhto eanas njiedjan fáremii sáhtta lohkat ahte lea unnon sisafárren olgoriikkas. Seammás go SED-guovlu 2018 “massii” 457 olbmo eará suhkaniidda Norggas, de lei nettosisafárren olgoriikkas 263 olbmui.

Leat eambo dievdoolbmot go nissonolbmot, geat orrot SED-guovllus. 52,3 proseanta leat dievdoolbmot ja 47,7 proseanta leat nissonolbmot, man erohus lea 2500 olbmui. Lea bas ládje eanetlohku dievdoolbmui Norggas obbalaččat, muhto erohus gaskal dievdoolbmuid ja nissonolbmuid logus lea ollu unnit riikkas obbalaččat go SED-guovllus.

Ahkečohkkehus SED-guovllus lea rievddadan 1990 logu rájes. 31 proseanta ássiin ledje 60 jagi ja boarráseappot ođđajagimánu 1. beaivvi 2019, seammás go dán ahkelogu lohku lei 10 proseanta unnit 1990. Sullasaččat ledje vuollel 30 jahkásaččaid lohku njiedjan 43 proseanttas 1990 gitta 32 prosentii 2019. Ahkečohkkehus lea maid rievdan muđui Norggas, muhto erohus lea ollu eambo SED-guovllus.

Fárremat leat maid veahkin váikkuheame dan stuora ahkeerohussii. 2018 lei obbalaččat positiiva lohku mánáin gaskal 0–5 jahkásaččain, muhto muđui lea minsttar ahte nettoerfárren lea obbalaččat buohkaid gaskkas, nugo dievdoolbmuid ja nissonolbmuid, nuoraid ja rávis olbmuid, visot ahkejoavkkuid gaskal 6–44 jahkásaččaid gaskkas. Fárren čájeha obbalaččat positiiva loguid ahkejovkui gaskal 45–69 jahkásaččaid gaskkas, namalassii ahte lea positiiva nettosisafárren. Vaikko lea ge veahás minus das, de lea danne go leat eambo nissonolbmot geat fárrejit eret guovllus go sisa guovlui. Boarrásepmosiid gaskkas (70 jagi ja boarráseappot)

ledje beali eambogat geat färrejedje eret guovllus go buohtastahtá sisafárreimiin. Jus dát ii leat soaittähagas 2018, de sáhttit dáikko hupmat odđa tendeanssa birra.

Leat stuora erohusat guovlluid mielde SED-guovllus go guoská álbmotovdáneapmái. Olmmošlohku lea leamaš eanemus dásset suohkaniin nugo Ráisa ja Omasvuotna Romssas ja Kárášjogas Finnmárkkus. Dáin suohkaniin lea olmmošlohku unnán lassánan 1990 rájes, muhto maiddá sis njiejai olmmošlohku 2018. Eanemus lassáneapmi lei Ráissas, go olmmošlohku lea lassánan 4,5 proseanttain 1990 rájes. Eará suohkaniin lea olmmošlohku dramáhtalaččat njiedjan. Láhpis ja Fálesnuoris Finnmárkkus ja Návuonas, Gáivuonas, Rivttain ja Ivgus Tromssas ja Divttasvuonas Nordlánddas lea buohkain olmmošlohku njiedjan 20 proseanttain dahje eambo áigodagas 1990–2019. Olmmošlohku Láhppi suohkanis lea measta beiliin njiedjan 1990 rájes. Gáŋgaviika lea nagodan bissehit ovdalaš njiedjama olmmošlogus, ja guovtti maŋemus jagis lea olmmošlohku lassánan 1,4 proseanttain.

Leat dadistaga eambogat geat heitet joatkkaskuvllas go buohtastahtá daid maŋemus jagiiguin. Leat ain eambogat geat heitet SED-guovlluin go muđui riikkas, muhto erohus unnu dadistaga. Sis geat álge joatkkaskuvlii vuosttaš ceahkkái 2013, sis lei 66,3 proseanta geat olahedje lohkan-dahje fidnogelbbolašvuoda vihtta jagi maŋŋil. Sullasaš logut muđui guovlluin davábealde Sáltoduoddara lei 70 proseanta ja 75,3 proseanta muđui Norggas.

892 oahppis lei davvisámegiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas 2018. Dat lei eambo go daid ovddit jagiid lea leamaš maŋŋil 2011. Dasa lassin ledje 1276 oahppi geain lei davvisámegiella nubbingiellan ja dat lea measta čuodi eambo go 2017 ja lea maid stuorimus lohku 2008 rájes.

Ealáhusstruktuvra SED-guovllus mii lea mihtiduvvon barggahusosiin, ii leat dramáhtalaččat rievdan dan maŋemus logi jagis. Vuodđoealáhusat leat ain mávssolaččat, vaikko dál lea dušše vuollelaš juohke logát barggahus olmmoš gii bargá eanandoalus, vuovdedoalus dahje guolástemiin. Oassi lea njiedjan 1,8 proseantačuoggáin 2009 rájes, muhto dán rievdamas aoidnit olles Norggas. Mearkkašahtti lea ahte sii geat barget industriijas lea lassánan 5,7 proseanttas gitta 7,7 prosentii. Muđui Norggas davábealde Sáltoduoddara lea dát oassi njiedjan 6,2 proseanttas 5,4 prosentii.

Bruttosisaboahu lei ollu vuollelis SED-guovllus go muđui Norggas davábealde Sáltoduoddara ja ain eambo go buohtastahtá Norggain obbalaččat. Erohus lea lagabui 68 000 ruvno riikka gaskamearálašlogus. Go ealáhusdietnasat gaskamearálaččat leat measta 10 000 ruvno eambo, de leat dušše oassi seamma sivas mii čilge dienasovdáneami SED-guovllus.

Tabealla 6.1 Álbmotlohku oddajagimánu 1. Beavvi, riegdán, jápmán, ja fárremat. SED-guovlu* oktiibuot

	Álbmotlohku oddajagimánu 1. beavvi			Eallinaga- riegdán **	Jápmán	Riegdánba djelbáza	Sisafárremat ***	Eretfárremat ***	Netto sisafárre n	Albmotlassáneapmit ***	
	Oktiibuot	Dievdobmot	Nissonobmot							Oktiibuot	Proseanta
1990	65 147	33 955	31 192	918	764	154	2 218	2 583	-365	-343	-0,5
1995	63 850	33 160	30 690	862	732	130	2 090	2 819	-729	-718	-1,1
2000	59 972	31 101	28 871	749	680	69	2 591	3 005	-414	-308	-0,5
2005	57 867	29 987	27 880	569	583	-14	2 109	2 427	-318	-354	-0,6
2007	56 915	29 507	27 408	565	666	-101	2 236	2 559	-323	-395	-0,7
2009	56 142	29 045	27 097	546	627	-81	2 225	2 281	-56	-208	-0,4
2010	55 934	28 951	26 983	507	608	-101	2 302	2 434	-132	-299	-0,5
2011	55 635	28 858	26 777	492	621	-129	2 532	2 367	165	-4	0,0
2012	55 631	28 862	26 769	444	620	-176	2 562	2 291	271	21	0,0
2013	55 652	28 921	26 731	472	639	-167	2 588	2 349	239	-33	-0,1
2014	55 619	28 904	26 715	481	597	-116	2 569	2 437	132	-45	-0,1
2015	55 574	28 891	26 683	469	609	-140	2 558	2 414	144	12	0
2016	55 586	28 963	26 623	448	597	-149	2 779	2 594	185	-42	-0,1
2017	55 544	29 021	26 523	407	632	-225	2 455	2 374	81	-241	-0,4
2018	55 303	28 923	26 380	394	603	-209	2 243	2 437	-194	-502	-0,9
2019	54 801	28 651	26 150	...	...	...	...	...	...	...	...

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaibmaguovlu. Mearriduvvon SED-guovlu, mii lei 1/1-2012, lea bidjdon vuoddun.

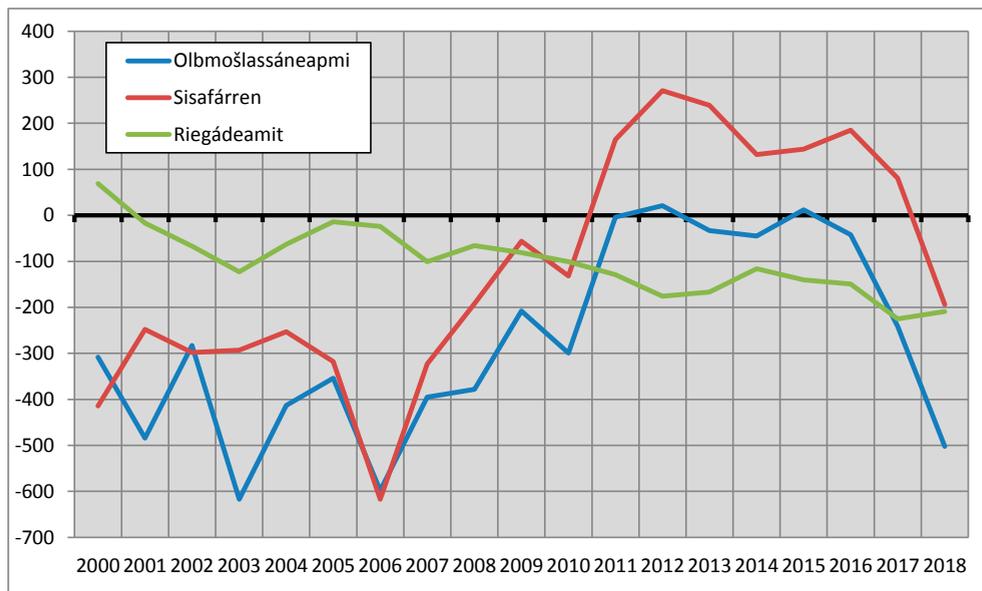
** Eallinaga riegdán rehkenastojit ogit, main lea leamaš heagga go riegdádeje.

*** Guoská sise/eretfárremiid Norgga báikkiin ja olgoriikkas.

**** Álbmotlassáneapmin rehkenasto erohus mii lea gaskal oddajagimánu 1. beavvi dan jagis rájes gitta oddajagimánu 1. beavvi jagi maŋŋil. Registrerendábiid dihte ja spiehkasteamiin fárendieduid kvalitehta dihte vuoddobirrašin muhtin suohkaniin, de čájehit riegdán-jápmán-sisafárren-eretfárren logut čájehit eará loguid. Suohkaniid dásis leat diet erohusat smávvát, muhto sáhttet leat mearkkašahhti muhtin suohkaniin, nugo SED-guovlluid statistihkas.

Gáldu: Álbmotstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Govvus 6.1 Olmmošlohku ovdáneami SED-guovlluid *, 2000 - 2018

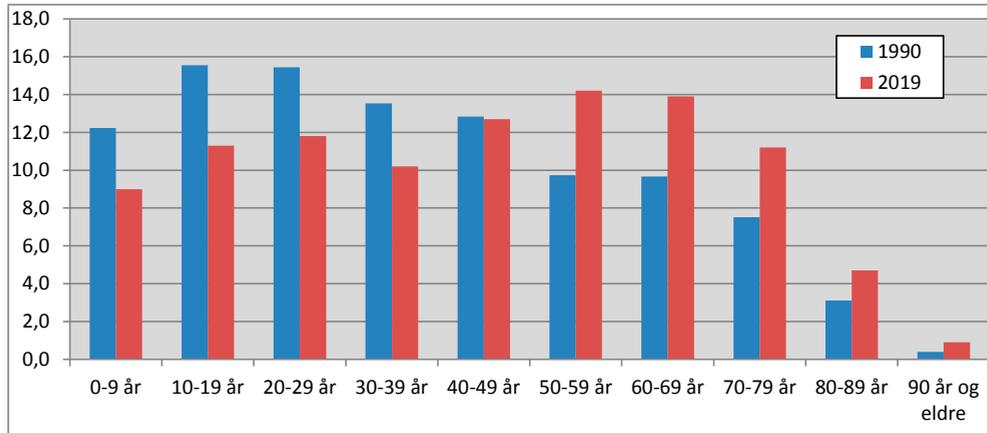
* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddun dás

**Tabealla 6.2 Álbmotlohku SED-guovllus*, sohka beali ja agi mielde
oddajagimánu 1. beaivvi**

Jahká- saččat	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2019 pro- sean tan
Oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 574	55 544	55 303	54 801	100
0-9	7 969	8 255	7 706	6 756	5 852	5 372	5 239	5 104	4 912	9,0
10-19	10 133	8 178	7 573	7 688	7 594	6 693	6 466	6 378	6 194	11,3
20-29	10 055	10 356	7 821	6 375	5 810	6 500	6 577	6 542	6 468	11,8
30-39	8 814	8 268	7 964	7 735	6 273	5 526	5 613	5 626	5 600	10,2
40-49	8 357	8 938	8 120	7 617	7 715	7 746	7 439	7 207	6 970	12,7
50-59	6 343	6 729	7 898	8 447	7 841	7 669	7 636	7 704	7 809	14,2
60-69	6 299	5 796	5 709	6 198	7 486	8 027	7 947	7 785	7 629	13,9
70-79	4 894	4 838	4 573	4 358	4 593	5 143	5 632	5 919	6 136	11,2
80-89	2 027	2 203	2 273	2 305	2 342	2 385	2 467	2 537	2 600	4,7
90 ja eanet	256	289	335	388	428	513	528	501	483	0,9
0-5	4 807	5 124	4 556	3 748	3 370	3 035	2 977	2 869	2 779	5,1
6-15	8 542	7 849	7 701	7 719	6 998	6 076	5 852	5 801	5 636	10,3
16-66	42 756	41 785	38 902	37 722	36 361	35 992	35 637	35 257	34 840	63,6
67 ja eanet	9 042	9 092	8 813	8 678	9 205	10 471	11 078	11 376	11 546	21,1
Albmát	33 955	33 160	31 101	29 987	28 951	28 891	29 021	28 923	28 651	100
0-9	4 118	4 233	4 012	3 442	2 935	2 670	2 620	2 567	2 471	8,6
10-19	5 162	4 221	3 911	4 027	3 987	3 473	3 403	3 325	3 226	11,3
20-29	5 556	5 625	4 219	3 462	3 087	3 504	3 593	3 625	3 562	12,4
30-39	4 781	4 442	4 311	4 130	3 325	2 977	3 030	3 002	3 003	10,5
40-49	4 609	4 918	4 383	4 031	4 100	4 095	3 936	3 817	3 683	12,9
50-59	3 429	3 618	4 271	4 592	4 214	4 103	4 101	4 146	4 201	14,7
60-69	3 179	3 017	2 994	3 259	3 982	4 282	4 231	4 132	4 058	14,2
70-79	2 208	2 156	2 088	2 102	2 278	2 625	2 894	3 051	3 147	11,0
80-89	822	820	828	838	932	1 006	1 045	1 102	1 146	4,0
90 ja eanet	91	110	84	104	111	156	168	156	154	0,5
0-5	2 481	2 635	2 368	1 875	1 699	1 488	1 486	1 458	1 414	4,9
6-15	4 399	4 050	3 981	4 044	3 609	3 088	2 988	2 932	2 836	9,9
16-66	23 059	22 494	20 892	20 202	19 349	19 258	19 148	18 950	18 711	65,3
67 ja eanet	4 016	3 981	3 860	3 866	4 294	5 057	5 399	5 583	5 690	19,9
Nissonat	31 192	30 690	28 871	27 880	26 983	26 683	26 523	26 380	26 150	100
0-9	3 851	4 022	3 694	3 314	2 917	2 702	2 619	2 537	2 441	9,3
10-19	4 971	3 957	3 662	3 661	3 607	3 220	3 063	3 053	2 968	11,3
20-29	4 499	4 731	3 602	2 913	2 723	2 996	2 984	2 917	2 906	11,1
30-39	4 033	3 826	3 653	3 605	2 948	2 549	2 583	2 624	2 597	9,9
40-49	3 748	4 020	3 737	3 586	3 615	3 651	3 503	3 390	3 287	12,6
50-59	2 914	3 111	3 627	3 855	3 627	3 566	3 535	3 558	3 608	13,8
60-69	3 120	2 779	2 715	2 939	3 504	3 745	3 716	3 653	3 571	13,7
70-79	2 686	2 682	2 485	2 256	2 315	2 518	2 738	2 868	2 989	11,4
80-89	1 205	1 383	1 445	1 467	1 410	1 379	1 422	1 435	1 454	5,6
90 ja eanet	165	179	251	284	317	357	360	345	329	1,3
0-5	2 326	2 489	2 188	1 873	1 671	1 547	1 491	1 411	1 365	5,2
6-15	4 143	3 799	3 720	3 675	3 389	2 988	2 864	2 869	2 800	10,7
16-66	19 697	19 291	18 010	17 520	17 012	16 734	16 489	16 307	16 129	61,7
67 ja eanet	5 026	5 111	4 953	4 812	4 911	5 414	5 679	5 793	5 856	22,4

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.
Gáldu: Albmotstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Govvus 6.2 Álbmotlohku SED-guovllus*, sohka beali ja agi mielde ođđajagimánu 1. beaivvi

* Sámedikki caláhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

Tabella 6.3 Álbmotlohku ođđajagimánu 1. beaivvi, suohkaniid mielde mat ollásii dahje belohakkii leat meroštallon SED-guovlun*

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
SED-guovlu oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 574	55 303	54 801
2030 Máttá-Várjjat, SED	1 869	1 790	1 517	1 476	1 602	1 505	1 421	1 389
2030 Máttá-Várjjat eará guovllut	7 772	8 123	8 015	7 987	8 136	8 716	8 750	8 767
2027 Unjárga	1 037	1 048	965	901	884	934	944	941
2025 Deatnu	3 195	3 272	3 074	3 037	2 912	2 909	2 922	2 900
2023 Gámgaviika	1 424	1 455	1 288	1 114	1 009	1 116	1 153	1 169
2022 Davvesiida, SED	501	438	390	379	341	325	332	328
2022 Davvesiida, eará guovllut	1 253	1 140	1 073	1 051	1 001	1 018	1 017	1 000
2021 Kárášjohka	2 652	2 788	2 901	2 876	2 789	2 708	2 701	2 673
2020 Porsángu	4 475	4 461	4 451	4 299	3 991	3 925	3 964	3 944
2019 Davvinjárga, SED	757	737	667	629	595	585	569	553
2019 Davvinjárga, eará guovllut	3 218	3 177	2 850	2 786	2 590	2 693	2 670	2 665
2018 Muosat, SED	399	334	248	194	170	177	164	163
2018 Muosat, eará guovllut	1 440	1 386	1 229	1 199	1 097	1 064	1 067	1 072
2017 Fálesnuorri	1 394	1 266	1 106	1 080	1 026	1 049	1 027	988
2014 Láhppi	1 687	1 552	1 426	1 266	1 087	989	941	917
2012 Áltá, SED	1 625	1 472	1 245	1 152	1 013	906	858	843
2012 Áltá, eará guovllut	13 232	14 866	15 592	16 476	17 667	18 992	19 777	19 822
2011 Guovdageaidnu	2 953	3 141	3 068	2 997	2 949	2 914	2 946	2 924
1943 Návuoatna	1 615	1 602	1 435	1 401	1 316	1 226	1 224	1 202
1942 Ráisa	4 697	4 905	4 821	4 744	4 757	4 882	4 944	4 909
1941 Skiervá	3 082	3 081	2 934	3 003	2 881	2 895	2 925	2 917
1940 Gáivuotna	2 819	2 677	2 369	2 288	2 207	2 182	2 132	2 097
1939 Pmásvuoatna	1 836	1 939	1 872	1 934	1 888	1 898	1 856	1 841
1938 Ivgu	3 595	3 479	3 225	3 158	3 152	2 922	2 877	2 847
1936 Gálsa	2 774	2 611	2 496	2 372	2 371	2 289	2 263	2 252
1933 Báhcavuoatna	6 378	6 085	5 749	5 560	5 515	5 720	5 653	5 625
1925 Orjjes-Ráisa, SED	711	655	626	614	609	607	607	611
1925 Orjjes-Ráisa, eará guovllut	2 727	2 818	2 668	2 716	2 757	2 844	2 887	2 878
1923 Siellat	2 586	2 505	2 346	2 244	2 211	2 219	2 226	2 183
1920 Loabát	1 149	1 117	1 052	1 029	1 012	1 008	1 061	1 042

1919 Rivttát	1 483	1 416	1 345	1 268	1 150	1 137	1 117	1 105
1913 Skánit	3 409	3 303	3 109	2 954	2 855	2 988	2 994	3 009
1902 Tromsa, SED	1 416	1 209	1 039	920	845	796	757	744
1902 Tromsa, eará guovllut	49 132	54 467	58 106	61 638	66 460	71 885	74 881	75 905
1853 Evenássi, SED	236	328	295	274	256	249	248	244
1853 Evenássi, eará guovllut	1 494	1 293	1 228	1 143	1 101	1 136	1 139	1 143
1850 Divttasvuotna	2 622	2 465	2 302	2 150	2 007	1 996	1 953	1 925
1849 Hápmir, SED	317	296	277	230	219	229	244	230
1849 Hápmir, eará guovllut	1 995	1 919	1 731	1 606	1 533	1 582	1 557	1 517
1805 Áhkkánjárga, SED	454	423	334	324	315	289	280	286
1805 Áhkkánjárga, Eará guovllut	18 143	18 497	18 266	18 188	18 087	18 564	18 358	18 344

Tabealla 6.4 Álbmotlohku oddajagimánu 1. beaivvi 2018 ja rievdamat 2017, Norggas davábealde Sáltoduoddara

	Olbmoš lohku 1.1.2017	Ellin riegdán*	Jápmán	Riegádan lassá-neapmi	Sisafárren**		Olggofsárren		Netto sissafárren	Olbmoš lassáneapmi***		Olbmoš lohku 1.1.2018
					Okti-ibuot	Dás olgo-riikkas	Okti-ibuot	Dás olgo-riikkas		Okti-ibuot	Dás olgo-riikkas	
Norga davábealde sáltu duottar, oktiibuot	407 387	3 877	3 470	407	20 020	4 100	19 860	1 716	160	589	0,1	407 976
SED guovlut**** oktiibuot	55 303	394	603	-209	2 627	474	2 821	211	-194	-502	-0,9	54 801
Eará guovlut***** oktiibuot	352 084	3 483	2 867	616	17 393	3 626	17 039	1 505	354	1 091	0,3	353 175
Nuorta Finnmárku	25 006	205	210	-5	1 289	323	1 471	114	-182	-186	-0,7	24 820
SED	3 850	21	34	-13	244	62	219	30	25	-23	-0,6	3 827
Eará guovlut	21 156	184	176	8	1 045	261	1 252	84	-207	-163	-0,8	20 993
Sis Finnmárkku	12 533	99	116	-17	508	75	585	50	-77	-92	-0,7	12 441
SED	12 533	99	116	-17	508	75	585	50	-77	-92	-0,7	12 441
Oarji Finnmárkku	38 628	406	326	80	1 866	413	1 974	180	-108	-24	-0,1	38 604
SED	3 559	28	64	-36	177	28	192	7	-15	-95	-2,7	3 464
Eará guovlut	35 069	378	262	116	1 689	385	1 782	173	-93	71	0,2	35 140
Davvi-Tromsa	18 221	134	208	-74	845	144	929	61	-84	-156	-0,9	18 065
SED	18 221	134	208	-74	845	144	929	61	-84	-156	-0,9	18 065
Gaska/máhta Tromsa	148 278	1 541	1 077	464	7 929	1 625	7 539	747	390	859	0,6	149 137
SED	14 415	92	163	-71	736	145	755	54	-19	-96	-0,7	14 319
Eará guovlut	133 863	1 449	914	535	7 193	1 480	6 784	693	409	955	0,7	134 818
Davvi Nordlánda	164 721	1 492	1 533	-41	7 583	1 520	7 362	564	221	188	0,1	164 909
SED	2 725	20	18	2	117	20	141	9	-24	-40	-1,5	2 685
Eará guovlut	161 996	1 472	1 515	-43	7 466	1 500	7 221	555	245	228	0,1	162 224

* Eallinaga riegdán rehkenasto ohki, mii eallá go riegdáda.

** Guoská eret-/ja sisafárrenmi Norggas/Norgii ja olgoriikii ja muđui eará guovlluide

*** Álbmotlassáneapmi rehkenasto dat gaska mii šaddá oddajagimánu 1. beaivvi rájes gitta oddajagimánu 1. beaivái jagi manjelis.

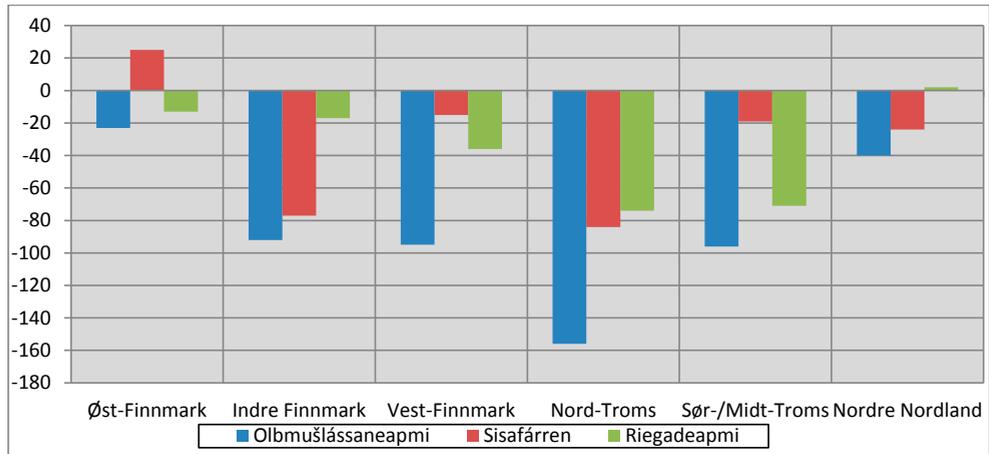
Registrerendábit ja go leat erohusat fárendáhta kvaliteahtas vuoddobiriin, de čájehit muhtin suohkaniin eará loguid ássiin geat leat riegdán - jápmán + sisafárren - eretfárren. Suohkaniid dásis ii leat dain loguin nu stuora erohus.

**** Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlu 1.1.2012 lea vuoddun.

***** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mat eai gula Sámedikki doaimbaguovlluidd doarjjaortnegiidda.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš vuoddádoaimmahat

Govvus 6.3 Olmmošlohku ovdáneami SED - guovllus*, 2018

* Sámédikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

Tabealla 6.5 Sisafárren ja eretfárren SED-guvlui/guovllus*,sohkabeali ja agi mielde 2018

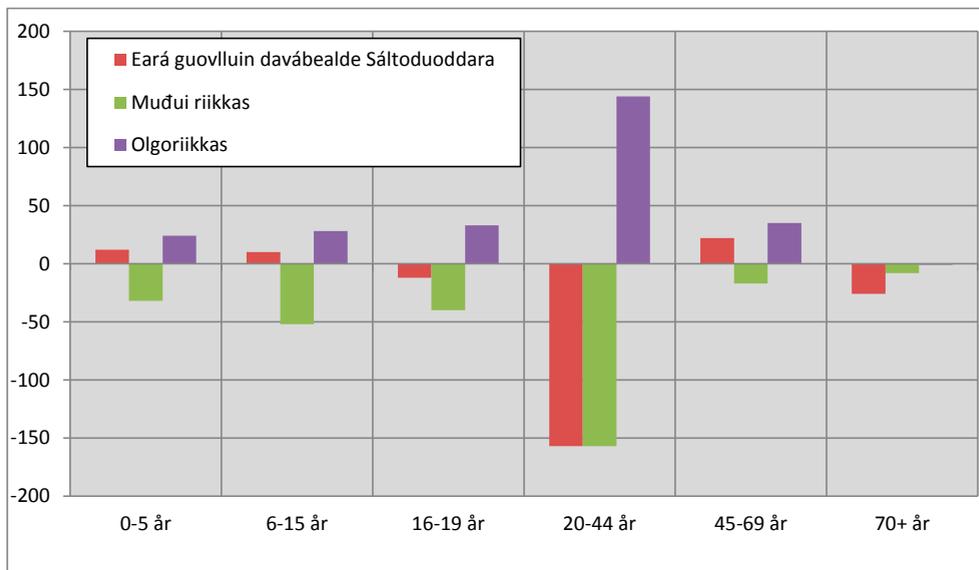
	Norggas oktiibuot 2018			Eará guovlluin davábealde Sáltođuoddara**			Mudui riikkas			Olgoriikkas		
	Oktiibuot	Dievdut	Nissonat	Oktiibuot	Dievdut	Nissonat	Oktiibuot	Dievdut	Nissonat	Oktiibuot	Dievdut	Nissonat
Sisafárren oktiibuot	1 769	924	845	1 175	610	565	594	314	280	474	230	244
0-5 jagi	154	73	81	122	59	63	32	14	18	48	21	27
6-15 jagi	137	64	73	108	47	61	29	17	12	50	27	23
16-19 jagi	99	53	46	75	39	36	24	14	10	43	25	18
20-44 jagi	982	515	467	619	324	295	363	191	172	257	115	142
45-69 jagi	360	200	160	234	132	102	126	68	58	72	40	32
70+ jagi	37	19	18	17	9	8	20	10	10	4	2	2
Eretfárren oktiibuot	2 226	1 130	1 096	1 326	678	648	900	452	448	211	113	98
0-5 jagi	174	86	88	110	52	58	64	34	30	24	13	11
6-15 jagi	179	87	92	98	46	52	81	41	40	22	12	10
16-19 jagi	151	71	80	87	39	48	64	32	32	10	5	5
20-44 jagi	1 296	666	630	776	409	367	520	257	263	113	55	58
45-69 jagi	355	186	169	212	112	100	143	74	69	37	26	11
70+ jagi	71	34	37	43	20	23	28	14	14	5	2	3
Netto sisafárren oktiibuot	-457	-206	-251	-151	-68	-83	-306	-138	-168	263	117	146
0-5 jagi	-20	-13	-7	12	7	5	-32	-20	-12	24	8	16
6-15 jagi	-42	-23	-19	10	1	9	-52	-24	-28	28	15	13
16-19 jagi	-52	-18	-34	-12	0	-12	-40	-18	-22	33	20	13
20-44 jagi	-314	-151	-163	-157	-85	-72	-157	-66	-91	144	60	84
45-69 jagi	5	14	-9	22	20	2	-17	-6	-11	35	14	21
70+ jagi	-34	-15	-19	-26	-11	-15	-8	-4	-4	-1	0	-1

* Sámédikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

** Guovlu davábealde Sáltođuoddara mii ii leat Sámédikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkoabealde.

Gáldu: Albmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Govvus 6.4 Netto sisafárren SED-guvlui/guovllus*, 2018

** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde.
 Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.6 Persovnnat 16 jagi ja eambo, mañnil eanemus oahpu maid leat čadahan. Suohkanat mat leat ollásii dahje belohakkii meroštallon SED-guovllun*, golggotmánu 1. beaivvi 2018. Proseanta

	Oktii- buot	Vuoddo- skuvlla dássi	Joatka- skuvlla dássi**	Universitehta ja allaskuvlla dássi, oanehis***	Universitehta ja allaskuvlla dássi, guhkes****
SED-guovlu oktiibuot	100,0	36,5	40,6	18,1	4,0
Eará guovllut**** oktiibuot	100,0	28,7	39,8	22,8	8,3
2030 Máтта-Várjjat, SED	100,0	36,5	42,2	16,2	4,8
2030 Máтта-Várjjat, eará guovllut	100,0	28,0	40,7	23,5	7,2
2027 Unjárga	100,0	33,5	41,7	18,7	5,1
2025 Deatnu	100,0	36,4	38,4	19,4	4,9
2023 Gámgaviika	100,0	41,1	36,5	16,4	5,2
2022 Davvesiida, SED	100,0	32,4	49,3	15,8	1,8
2022 Davvesiida, eará guovllut	100,0	42,6	34,2	17,8	4,7
2021 Kárášjohka	100,0	34,3	33,6	25,8	5,7
2020 Porsángu	100,0	31,6	42,6	20,5	4,6
2019 Davvinjárga, SED	100,0	49,6	33,1	12,1	4,1
2019 Davvinjárga, eará guovllut	100,0	35,6	40,3	18,5	4,8
2018 Muosát, SED	100,0	49,0	35,3	11,1	4,6
2018 Muosát, eará guovllut	100,0	39,3	41,5	14,2	4,0
2017 Fálesnuorri	100,0	39,7	40,0	15,5	3,7
2014 Láhppi	100,0	45,0	35,2	15,4	3,7
2012 Áltá, SED	100,0	38,6	41,8	16,4	2,7
2012 Áltá, eará guovllut	100,0	30,1	37,3	25,5	6,5
2011 Guovdageaidnu	100,0	37,6	30,9	23,7	6,4
1943 Návuotna	100,0	37,0	43,2	15,6	3,8
1942 Ráisa	100,0	32,8	42,0	20,3	4,1
1941 Skiervá	100,0	38,5	41,1	16,1	3,5
1940 Gáivuotna	100,0	40,3	39,0	16,3	3,7
1939 Omásvuotna	100,0	35,3	41,9	19,1	3,3
1938 Ivgu	100,0	39,4	40,8	16,1	3,1
1936 Gálsa	100,0	44,0	38,3	13,6	3,4
1933 Báhcavuotna	100,0	37,4	44,8	14,5	2,8
1925 Orjješ-Ráisa, SED	100,0	34,6	41,5	20,0	3,7
1925 Orjješ-Ráisa, eará guovllut	100,0	30,1	44,7	20,8	4,2
1923 Siellat	100,0	30,8	43,2	20,4	5,0
1920 Loabát	100,0	35,6	42,1	18,6	3,2
1919 Rivttát	100,0	36,5	41,9	17,1	3,2
1913 Skánit	100,0	31,0	43,8	20,6	4,0
1902 Tromsa, SED	100,0	46,5	38,5	12,1	1,9
1902 Tromsa, eará guovllut	100,0	23,0	34,6	26,2	15,8
1853 Evenássi, SED	100,0	30,1	49,3	16,9	3,7
1853 Evenássi, eará guovllut	100,0	33,0	45,8	16,9	3,4
1850 Divttasvuotna	100,0	35,3	42,7	17,0	4,0
1849 Hápmir, SED	100,0	37,3	41,8	18,9	1,5
1849 Hápmir, eará guovllut	100,0	30,4	41,6	20,6	6,8
1805 Ákanjárga, SED	100,0	30,6	41,2	21,5	6,2
1805 Ákanjárga, eará guovllut	100,0	30,1	49,3	16,9	3,7

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddn dán.

** Oktan" joatkkaskuvlla lasáhusa" dási, mii lasiha joatkkaskuvlla dási, muhto ii lohko alit oahppun.

*** Sistisdoallá alit oahpu gitta njealjji jahkái. **** Sistisdoallá alit oahpu eambo go njealle jagi, ja dutkanoahpu.

***** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii gula Sámedikki doaimmaguovlluid doarjjaortnegiid siskkoheallai

Gáldu: Oahppostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 6.7 Oahppit* geat álge joatkkaskuvlii vuosttáš ceahkkái čakčat 2013, makkár stáhtusdási olahedje maŋnil vihtta jagi joatkkaskuvlaoahpu, studeantasuorgi ja sohkabealli. Proseanta

	Oahppit oktiibuot	Olahan lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda**		Ii olahen lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda		
		Čadahan dábalaš áiggis	Čadahan guhkit áiggis go dábalaččat	Ain joatkkas kuvlaoahpus 2015	Čadahan JKII dahje váldán fágageahč čaleami, ii ceavzán	Heaitán bolohagas
Oahpahasprográmma ceahkki I ja sohkabealli joatkkaskuvlla	698	50,1	16,2	8,5	6,0	19,2
SED-guovlu*** oktiibuot	295	72,5	12,2	3,1	5,8	6,4
Lohkanráhkkanahittin oahpahasprográmma	139	63,3	17,3	4,3	7,9	7,2
Dievdoolbmot	156	80,8	7,7	1,9	3,8	5,8
Oahppospesialiseren	230	72,6	13,5	3,0	6,1	4,8
Valástallanfága	41	80,5	4,9	0,0	4,9	9,8
Musihkka, dánsa ja drámá	24	58,3	12,5	8,3	4,2	16,7
Fidnofágalaš oahpposuorggit	403	33,7	19,1	12,4	6,2	28,5
Dievdoolbmot	249	29,7	22,5	14,9	5,2	27,7
Nissonolbmot	154	40,3	13,6	8,4	7,8	29,9
Huksen- ja ráhkadusteknihkka	33	21,2	30,3	18,2	3,0	27,3
Hábmen- ja giehtaduodji	20	10,0	20,0	10,0	5,0	55,0
Elektronfága	61	18,0	32,8	18,0	4,9	26,2
Dearvvašvuoda- ja sosiálahoahppu	73	45,2	9,6	11,0	8,2	26,0
Media- ja kommunikašuvdna	37	51,4	8,1	2,7	16,2	21,6
Luondudoallosuorgi	37	32,4	18,9	10,8	2,7	35,1
Restaurvnta- ja biebmooahppu	18	50,0	11,1	5,6	5,6	27,8
Bálvalus ja johtalus	25	44,0	20,0	8,0	4,0	24,0
Teknihkka ja industriija buvttadeapmi	99	32,3	19,2	15,2	5,1	28,3

* Oahppit molssaevttolaš oahpus leat maid mielde dás

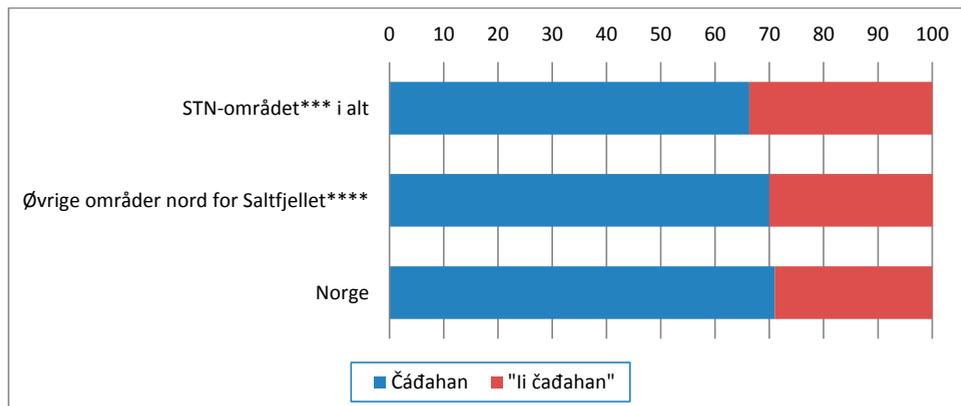
** Čadahan oahpu mearkaša ahte oahppi/oahpahalli lea ceavzán buot jagiid joatkkaskuvllas, mainna oažžu duodaštusa dahje fága-/svennerieivve

*** Sámediggi-ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1.2012 lea vuoddun.

**** Guovlu davábealde Sáltođuodara mii ii leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskobealde.

Gáldu: Oahpahasstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Govvus 6.5 Oahppilit* geat lea álán juktaskuvlii, álgu dássái čakčat 2010, ja mii lea bohtus vitta jagi maŋnil, orrunbáikektui. Proseantat

Tabealla 6.8 Mánáidgárddit main lea sámegielfálaldat ja mánáidlohku geat vuostáiválde fálaldaga 2005-2018

Jahki	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2016	2017	2018
Sámegielfálaldat mánáidgárddit oktiibuot	64	56	71	61	52	60	58	55	65
Mánáidlohku:	925	956	883	823	822	783	798	825	914
Sámi mánáidgárddit ja sámegiellossodagat dárogielat mánáidgárddiin	46	40	37	33	30	31	32	31	32
Mánáidlohku:	882	925	789	728	669	668	691	716	794
Dárogielat mánáidgárddit main lea eará sámegielfálaldat	18	16	34	28	22	29	26	24	33
Mánáidlohku	43	31	94	95	153	115	107	109	120

Gáldu: Sámediggi

Tabealla 6.9 Galle oahppi geain sámegiella lea 1. dahje 2. giellan. Vuodđoskuvla golggotmánu 1. beaivvi. Miehtá riikka. 2006-2018

	2006*	2010*	2012*	2014*	2015*	2016*	2017*	2018*
Oahppi oktiibuot ***	619 038	614 020	614 894	618 996	623 755	629 275	633 029	637 091
Oahppit geain sámegiella lea oahpahušgiella** oktiibuot	991	893	873	812	833	814	849	833
Oahppit geain davvisámegiella lea 1. giellan	971	928	879	878	833	875	870	892
Oahppit geain davvisámegiella lea 2. giellan*	1 508	1 145	1 054	1 065	1 102	1 045	1 179	1 276
Oahppit geain julevsámegiella lea 1. giellan	31	29	30	22	28	26	34	34
Oahppit geain julevsámegiella lea 2. giellan*	46	68	68	77	85	78	84	81
Oahppit geain lullisámegiella lea 1. giellan	18	18	21	15	21	26	31	26
Oahppit geain lullisámegiella lea 2. giellan*	98	72	74	59	95	74	70	85

* Sámegiella nubbingiellan sisttisdoallá ohppiid, geat čadahit dássi 1-4 ja dássi 1-7 sámi oahppoplána vuodul.

** Oahppit, geain sámegiella lea oahpahušgiella, ožžot buot oahpahuša sámegiellii. Dat guoská ohppiide geat leat sámi hálddašanguovllu siskkoalde

*** 2011/2012 skuvlajagi rájes leat earenoamášskuvllat ja dábalašskuvllat časkon oktii vuodđoskuvlastatistikhas.

Gáldu: Oahpahušstatistikha, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 6.10 Ohppiidlohku gain sámegeilla lea joatkkaskuvlla fágasuorggis, juhkkajuvvon fylkkaid mielde gos lea eambo go vihtta oahppi. 2009-2019

	Skuvlajahki 2009/2010			Skuvlajahki 2016/2017			Skuvlajahki 2017/18			Skuvlajahki 2018/19		
	1.giel lan	2.giel lan	Oktiibu ot	1.giel lan	2.giel lan	Oktiibu ot	1.giel lan	2.giel lan	Oktiibu ot	1.giel lan	2.giel lan	Oktiibu ot
Miehtá riikka	215	154	369	204	267	471	209	242	451	205	273	478
Finnmárku	180	103	283	182	197	379	189	172	361	186	181	367
Tromsa	10	30	40	18	37	55	14	35	49	12	36	48
Norlánda	21	7	28	1	16	17	1	17	18	0	46	46
Davvi-Trøndelága		8	8	3	4	7	4	11	15	5	6	11
Mudui	4**	6	10		13	13	1	7	8	2	4	6

*Mudui riikii gullet maid Norlánda ja Davvi-Trøndelága

**Mudui riikii gullá maid Davvi-Trøndelága

***Mudui riikii gullá maid Norlánda

Gáldu: Oahpahusdirektoráhtta

Tabealla 6.11 Gaskamearálaš dienas ja vearru17 jahkásaš ja boarrásiid ássiin. Miehtá riikka ja Norggas davábealde Sáltoduoddara, 2018

	Miehtá riikka	SED-guovlut*	Eará guovlut**
Bruttodienas	452 000	384 200	431 000
Persovdnasisaboahu bálká	315 600	245 000	303 500
Persovdnasisaboahu penšuvdna	19 900	19 700	19 100
Ealáhussisaboahu	66 100	75 500	66 300
Reanttut ruhtabidju	2 900	1 800	2 300
Vuostáiváldán oasusvuoittu***	13 800	7 700	8 200
Sisaboahu geasus	119 700	113 800	119 200
Unnimus geasus	78 400	78 500	80 400
Reanttut vealggis	23 600	22 600	22 200
Vuolláibáza ealáhusas, oktan ovddit jagiid	4 500	2 400	2 600
Allavearvuođdu	420 800	372 400	411 800
Dábálaš sisaboahu manñil earenoamáš gessosa	339 000	271 700	314 600
Supmi dássejuvvon vearru****	113 600	77 900	101 400
Dán oasis****:			
Allavearru	11 800	7 300	9 900
Oktasašvearru	27 800	21 300	25 400
Álbmotoaju miellahttomáksu	32 500	30 600	30 600
Ássiid lohku geat leat 17 jagi ja boarrásiit	4 232 513	45 997	263 964

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mat eai gula Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkoalla.

*** Sihke vearogeatnegas ja vearohis oasusvuoitu

**** Supmi dássejuvvon vearus (oktan opmodatvearuin) lea vuoliduvvon vearogessiin,

ja muhtin vearut ges leat ovdal go vearogeasus lea gesson.

Gáldu: Persovnmaid vearostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahá

**Tabealla 6.12 Bargahuvvon olbmot 15-74 jagi*, sohkaheali ja ealáhusaid
vuodul. Norggas davábealde Sáltoduoddara. 4. Kvartála 2018**

	2009	2018			2009	2018		
	Oktiibuot	Oktiibuot	Dievddut	Nissonat	Oktiibuot	Oktiibuot %	Dievddut %	Nissonat %
SED-guovlu** oktiibuot	27 088	26 156	14 172	11 984	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	2 956	2 384	2 018	366	10,9	9,1	14,2	3,1
05-09 Ruvkedoaimma ja roggan	337	306	279	27	1,2	1,2	2,0	0,2
10-33 Industriija	1 544	2 022	1 560	462	5,7	7,7	11,0	3,9
35-39 Elektrisitehta, čáhci ja čorgen	403	444	393	51	1,5	1,7	2,8	0,4
41-43 Huksen-ráhkadusoaimma	2 377	2 490	2 304	186	8,8	9,5	16,3	1,6
45-56 Gálvogávppašepmi, hotealla ja restaurántadoaimma	5 259	4 573	2 873	1 700	19,4	17,5	20,3	14,2
58-63 Diehtjuohkin ja kommunikašuvdna	340	328	209	119	1,3	1,3	1,5	1,0
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkádus	141	70	40	30	0,5	0,3	0,3	0,3
68-82 Fitnodatlaš bálvalusoaimma, opmodatdoaimma	1 567	1 488	848	640	5,8	5,9	6,2	5,5
84 Almmolaš hálddašepmi, suodjalus ja sosiáladáhkádus	2 061	2 023	1 109	914	7,6	7,9	8,2	7,6
85 Oahpahus	2 667	2 501	773	1 728	9,8	9,8	5,7	14,6
86-88 Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	6 451	6 319	1 211	5 108	23,8	24,7	8,6	43,2
90-99 Eará sosiála ja persovnnalaš bálvalusat	811	829	354	475	3,0	3,3	2,7	4,1
Ii diedihuvvon	174	217	144	73	0,6	0,9	1,0	0,7

* 2005 rájes vuoliduvvui vuolimus ahkemearri 16 jagis 15 jahkái, go galgá sáhttit rehkenastot barggahusas, gaskariikkalaččat ávžžuhusaid vuodul. Ahkedefinišuvdna maid rievdaduvvui seammás; ahki jagi loahpas rievddai ahki referánsaáigodaga lohppii.

** Sámediggi-ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1 2012 lea vuoddu.

*** Guovllut davábealde Sáltoduoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid sikkobealde.

Gáldu: Registrerema vuodul barggahusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

**Tabealla 6.13 Doaibmat ealáhusguvllot ja joavkostuorruddat bargi ektui.
SED-guovlun, ođđajagimánu 1. Beavve 2019**

	Fitno- dagat oktii- buoht	Bragit oktii- buot	Stuorruddat bargiid ektui						
			Bargi haga	1-4 bargi	5-9 bargi	10-19 bargi	20- 49 bargi	50- 99 bargi	100- 249 bargi
SED-guovlut** oktiibuot	7 237	23 859	4 607	1 420	544	357	235	65	8
Eanandoallu, vuovdehommát, guolásteapmi	2 176	893	1 935	198	21	13	8	1	-
Ruvkehommát	28	243	12	6	5	2	2	-	1
Industriija	303	2 209	176	50	26	19	20	10	1
Elrávdnji, gassa lievla ja čáhcefiivrídeame	25	163	4	11	8	-	2	-	-
Čáhce, bohcci ja buhtistan	46	265	23	9	6	2	5	1	-
Huksen ja huksensadji doaibmat	738	2 292	410	193	71	38	23	3	-
Gávppašit ja biilavuovdin	542	1 978	225	141	103	67	6	-	-
Fievrrideapmi ja bálvalusdoaibmat	327	1 020	160	113	24	20	9	1	-
Idjadan- ja bálvalusdoaibmat	236	753	121	69	23	17	6	-	-
Diehtujuohkin	127	297	80	36	5	4	1	-	1
Ruhta- ja dáhkáduš	21	34	10	10	-	1	-	-	-
Gálvojodu ja opmodat vuovdin	453	205	372	69	9	3	-	-	-
Fága-, duotkan- ja tehnikkalaš doaibmat	327	456	206	88	25	6	1	1	-
Hándal doaibmat	331	731	232	59	18	9	13	-	-
Almmolaš háldehus, suodjalus oadjodoarjagii	162	1 672	10	51	38	37	25	-	1
Oahpahus	214	2 540	61	59	32	19	28	14	1
Dearvvašvuoda-, ja sosiálabálvalusa	689	7 409	247	136	94	95	80	34	3
Kultuvra-, guoimmuheapmi-, ja astoáigi	279	302	203	57	12	4	3	-	-
Eará fáladagat	210	397	117	65	24	1	3	-	-
Ii diedihuvvon	3	-	3	-	-	-	-	-	-

* 2005 rájes vuoliduvvui vuolimus ahkemearri 16 jagis 15 jahkái, go galgá sáhttit rehkenastot barggahasas, gaskariikkalaččat ávžžuhusaidda vuodul. Ahkedefinišuvdna maid rievdaduvvui seammás; ahki jagi loahpas rievddai ahki referánsaáigodaga lohppii.

** Sámediggi-ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1 2012 lea vuoddu.

*** Guovllut davábealde Sáltoduodara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkoalbe.
Gáldu: Registrerema vuodul barggahasstatistihka, Statistihkalaš guovddádoaimmahat

**Tabella 6.14 Boazologu giddaealus 31.3*, ealáhusgovlut. Guohtunjáhkki
2002/2003 – 2017/2018****

	2002/ 2003	2007/ 2008	2010/ 2011	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018**
Olles rikka	210 075	253 721	251 071	248 255	231 929	211 974	216 383	214 849	213 012
Nuortta Finnmárku	63 389	89 740	87 283	74 984	69 103	65 947	68 803	68 537	69 229
Buolbmát–Várjjat	21 623	27 279	28 078	24 143	23 111	24 126	24 697	24 260	24 072
Kárásjohka	41 766	62 461	59 205	50 841	45 992	41 821	44 106	44 277	45 157
Oarjje Finnmárkku	84 214	98 106	97 957	106 127	95 838	79 333	80 909	79 076	77 370
Tromsa	9 922	12 188	11 674	12 768	12 317	12 179	11 971	11 943	11 773
Norlánda	13 993	14 717	14 529	14 828	14 644	14 491	14 366	14 219	13 790
Davvi-Trøndelag	12 936	12 627	13 529	14 093	14 130	14 398	14 164	14 206	13 972
Matta-Trøndelag/ Hedmárku	13 432	13 576	13 840	13 003	13 005	13 080	13 166	13 766	13 965
Biebmu boazodoalu	12 189	12 767	12 259	12 422	12 892	12 546	13 004	13 102	12 913

* 31. miessemanus geavahuvvo, danne go 01.04 lea áigi maid áigemearri addit diedu boazodoalu birra dan mañemuš jagi oruhastivrii

** Eahpesihkkar logut.

Kilde: Boazodoallohálldahus

**Tabealla 6.15 Sámediggeválgá 2017. Dohkkehuvvon jienat, bellodaga/
válgalistu ja válgabiire vuodul**

Bellodat/válgalistu	Miehta riikka	Válgabiras						
		1. Nuorta	2. Ávjo- vári	3. Davvi	4. Gáisi	5. Viesttar- meara	6. Lulli- sámi	7. Lulli- Norga
Oktiibuot	11 757	1 770	2 803	1 764	1 804	1 150	746	1 720
NSR Norgga Sápmelaččaid Riikasearvi	3 303	-	782	385	685	509	286	656
Guovddášbellodat	889	259	225	140	125	42	51	47
Sámeálbmotbellodat	238	0	59	0	0	0	0	179
Bargiidbellodat	1 998	445	324	297	324	161	152	295
Árja	911	161	340	118	117	47	0	128
Ovddádusbellodat	879	125	102	303	140	62	23	124
Olgeš	752	109	125	130	92	191	34	71
Dáloniid listu	177	-	177	-	-	-	-	-
Guovdageainnu Dálon searvi	76	-	76	-	-	-	-	-
Johtisápmelaččaid listu	291	-	291	-	-	-	-	-
Sosialisttalaš gurutbellodat	25	-	25	-	-	-	-	-
Davvikahtohtaálbmot	772	-	119	366	117	-	-	170
Áarjel-Saemiej Gielh (ÁaSG)	200	-	-	-	-	-	200	-
NSR ja Sámeálbmot bellodaga oktasašlistu	493	493	-	-	-	-	-	-
Sámiid Álbmotlihttu (SÁL)	204	61	-	-	83	60	-	-
Siella	272	-	80	25	39	78	-	50
Jiehkkevárri	82	-	-	-	82	-	-	-
Sámieana	78	-	78	-	-	-	-	-
Samedemokratene og Siella	117	117	-	-	-	-	-	-

Tabealla 6.16 Sámediggeválgá 2017. Válljejuvvon áirasat, bellodaga/válgalistu , sohka-beali ja válgabiire vuodul

	Bellodagat/válgalistut											
			Bb		NSR		ÁRJA		Ovdadu-sbellodat		H	
	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot
Miehtá riika	39	17	9	2	16	7	1	1	1	-	1	-
1. Nuorta	5	3	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Ávjovári	8	4	1	-	3	2	1	1	-	-	-	-
3. Davvi	6	2	1	-	2	1	-	-	1	-	-	-
4. Gáisi	5	2	2	1	3	1	-	-	-	-	-	-
5. Viesttarmearra	5	1	1	-	3	1	-	-	-	-	1	-
6. Lullisámi	4	2	1	-	2	1	-	-	-	-	-	-
7. Lulli Norgga	6	3	1	-	3	1	-	-	-	-	-	-
	SP		NSR/SPF		JOHT		NORDK		ÁSG		FASTB	
	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot	Oktii-buot	Nisson-olbmot
Miehtá riika	2	1	2	1	1	1	3	2	2	1	1	1
1. Nuorta	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Ávjovári	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	1
3. Davvi	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-
4. Gáisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Viesttarmearra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Lullisámi	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-
7. Lulli Norgga	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-
	SFP											
	Oktii-buot	Nisson-olbmot										
Miehtá riika	1	1										
1. Nuorta	-	-										
2. Ávjovári	-	-										
3. Davvi	-	-										
4. Gáisi	-	-										
5. Viesttarmearra	-	-										
6. Lullisámi	-	-										
7. Lulli Norgga	1	1										

* Bb (Bargiidbellodat), NSR (Norgga Sámiid Riikasearvi), O (Olges), NSR/SaB OI (Norgga Sámiid Riikasearvi ja Sámeálbmotbellodaga Oktasašlistu), JOHT (Johttisápmelaččaid listu), DAVVIK (Davvikalohttaálbmot), ÁSG (Áarjel-Saemiej Gielh (ÁaSG) , DÁLONIID (Dáloniid listu).

Gáldu: Válgastatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.